કંઝારિયાની દરેક ખેડુતોએ નિરંતર સ્મરણમાં રાખવાની શિખામણ.

૧. હમેશાં મળસકામાં ઉઠીને વહેલું ખાઈને ખેતરપર કામ કરવા જવું.
૨. જ્યારજી કે બરજી કરીને જુનો જુગ્ન ખેતર ખેડી નાંખવું.
૩. ખેતરે ખાલી ન જવું પણ ખાતરનું ગાડું ભરીને જવું.
૪. નઠારૂ વખતની સુધી ખેતી કરવી નહિં.
૫. બી સારૂં મેળવી રાખવું બજારમાંથી વેચાતું બી લેવું નહિ.
૬. પોતાનાં કુટુંબનાં માણસને બાર માસ ચાલે તેટલું અનાજ સંઘરવું.
૭. પોતાના ખાતર તથા દુધ દેનારાં જાનવરો માટે બાર માસનું ચારોહું રાખવું.
૮. બે વરસની ફાક કે તીપોગીની રકમ બાજુએ મુકી રાખવી.
૯. નકામું કરજ કરવું નહિ અને વ્યસન કરવું નહિ. છોકરાંઓએ ૨૫ વર્ષની વયસુધી બીડી પીવી નહિ.
૧૦. વીવાહ વાજનમાં તેમજ માબાપનાં કારજ માટે કરજ કરવું નહિં ને મન સંયમ બધું કરવું દુખણ થવું નહિં અને ખોટી વાહવાહ કહેવરાવવા ખરચવું કે કરમાવું નહિ.
૧૧. ગામ રાખી ખેતી ના કોઈપણ ધંધો કરવો નહિ ગામીવામાં તકરાર થાય છે કુસંપ થતાં પરિણામ ભુંડું આવે છે.
૧૨. રાજદરબારમાં જેમ તકરારો થોડી થઇ જાય તેવું વર્તન રાખવું.' જે ખમે દરબાર તેનાં ખાવ ધરબાર.'
૧૩. નારસોની ઓરત કે ભાથડી ખાતમાં પ્રથમ તેની માવજતની તપાસ કરીને ભાવથી તેમાં પણ બનતાંસુધી વધારે નાણું ના આપવું.
૧૪. ખેતીમાંથી ખરચ કાઢતાં પૈસાનો વધારો પડે તે પોસ્ટ ઓફીસની સેવીંગ બેંકમાં રાખવો તેનું વ્યાજ ત્રણ ટકાનું દર સેંકડે દર વરસે મળે છે ને જોઇએ ત્યારે તે રકમ ઉપાડી શકાય છે.
૧૫. વેપારી સારા ગુણના અને પ્રમાણીક હોય તેને પ્રથમ પસંદ કરી તેની સાથે નાણું દેવું લેવા વહેવાર રાખવા અને હીસાબ તપાસવો.
૧૬. પોતાનાં બાપીખને સ્વતંત્ર નેક રાજ કે અમલદાર સામું પોતાના પ્રજા તરીકે નાહક બળવાન ત્યાં સુધી કદી સામા થવું નહિ. ગામ કે ખેટ ખમીને પણ તેને તાબે રહેવું અને તેના ન્યાયી હુકમમાં રહેવું.
૧૭. વ્યભિચાર કે ચોરી કરવી નહિ ને જુગારીઆ બનવું નહિ તેમ તેવા માણસનો સંગ કરવો નહિ
૧૮. દારૂ પીવો નહિં ને ભાંડ ભવાયા કે નાટક નટવા ખેલ જોવામાં પૈસા ઉડાવવો નહિ.
૧૯. પોતાનાં છોકરાંઓને ભણાવવા ખાસ ચીવટ રાખવી.
૨૦. પોતાના ઘરની મુડીવીના કોઈપણ ધંધો કરવો નહિં. પણ ખાસ જરૂર હોય તો જ પારકા પાસેથી લેવા.
૨૧. ઘણ ઝાડ કે ફુલ ઝાડના બગીચાવાળાઓએ હમેશાં પોતાના બાગમાં જવું અને ઝાડ તપાસી જવાં.
૨૨. બનતાં સુધી ખેતર કે બાગમાં ઘર કરીને રહેવું.
૨૩. વાવણી લણણીની કે દાણાં કપાસ ભરવા વીણવાની મોસમમાં મજુરીનો દર વધારે આપી મજુરોને તેડવા કોશીશ કરવી નહિં તેથી ગામને-પેસાનું નુકશાન થાય છે.
૨૪. ગામ કે વાડીને ખેતરને ઝાડ કર્યાં વગર પાનેતર કરવું નહિ.

૨૫. ઢોર બાંધવાનાં ઘર તથા પોતાનાં ઘર સાફ રાખવાં જેથી 'જાનવર' તથા ઘરનાં માણસોની તન્દુરસ્તી રહે. બળદોને ખરેરો કરવો તથા દર અમાસે ધમારવા રીવાજ રાખવો.

૨૬. ખેડુતે તથા તેનાં સ્ત્રી છોકરાંએ હમેશાં એકવાર નાહાવું અને આઠ દિવસે લુગડાં ધોઇ નાખવાં.

૨૭. પરમેશ્વરનું હમેશાં આખા દિવસમાં કોઇપણ વખતે ભજન કરવાનું ચુકવું નહિં.

૨૮. જૂઠું કદી બોલવું નહિં ને કોઇની ઇર્ષા કે અદેખાઇ કરવી નહિં.

૨૯. ખેડુતોએ ફુરસદનો વખત જરાપણ નકામો જવા દેવો નહિ.

૩૦. ગામના દરેક ખેડુતોએ મહિનામાં એક વખત ભેળા થઇ ખેતી વિષે ચર્ચા કરવી અને બળદોને આરામ આપવો.

પથારીમાંથી ઉઠીને નિત્ય ઉપરનાં મહામંત્રનો પાઠ કરી જવો ને પછી કામધંધે લાગવું.

દુલેરાય છોટાલાલ અંજારીઆ,
અધીપતિ "ખેતીવાડી વિજ્ઞાન"

खेतीवाडी विज्ञान.

પુસ્તક ૧૭ મું. માર્ચ એપ્રિલ ૧૯૨૧ અંક ૧ લો.

માગૃપ ઋતુને.

(ખેતીવાડી વિજ્ઞાન માટે.)

——:o:——

મેઘ રાજાને વિનંતિ.

—:૦:—

(રાહ-કવ્વાલી.)

પધારો મેઘરાજા ઓ, દિવસ ઝાઝા વહી ગયા,
હવે તો હદ થઈ બાપુ, પધારો રે'મ દીલવાળા.—૧
હમારા જીવોને પોષો, સકળ સૃષ્ટિ તણા રાજા;
હવે તો રીસ છોડીને, પધારો રાજ્યના રાજા.—૨
દિવસ કાઢ્યા ઘણા માઠા, હવે તો લાજ રાખોને.
સકળ જીવો ગયા ત્રાસી. ક્ષુધાને પ્યાસ બહુ લાગી.—૩
ગઈ છે છેક આ બાજી/ બનાવ્યા છેક ધન પાજી;
હવે તો નિદ્રાને ત્યાગો, જરા તો દીલ દયા લાવી.—૪
બરૂચે વાગરા તાબે, જુઓને ગ્રામ્ય જીવોને;
બની શી અવદશા મારે, વળી દાહોદ ઝાલોદે.—૫
તમોએ દૃષ્ટિ ના રાખી, ગયુ ચોમાસું બહુ રાશી;
કુળો તેનાં લીએ જીવો, પધારો મેઘ રાજાઓ.—૬

વર્નો. ખેતીવાડી સ્કૂલ,
ગોધરા.
૪—૬—૨૧

લેખક.
માધુસિંહ એન સોલંકી.
આસિસ્ટંટ માસ્તર.

—*—

"ખેતીવાડી વિજ્ઞાન" માસીકનો વાર્ષીક અહેવાલ અને રીપોર્ટ ૧૯૨૦—૨૧

—:૦:—

પરમ કૃપાળુ પરમાત્માની કૃપાથી આ માસીક આજે ૧૦ મા વર્ષમાં પ્રવેશ કરે છે તેના અધીપતિ અને પ્રકાશકને ઉમેદ નહોતી કે આ ખેડૂત લોકોના કામનું માસીક બીજાં ઘણાં ઉત્તમ સાહીત્યનાં માસીકો વિદ્વાન લેખકોને હાથેથી લખાતાં બહાર પડે છે તેમાં આ પોતાનો નભાવ કરી શકશે ! ! ખેતીનો ફીકો રસ વગરનો વિષય છે એ ધંધો પણ બીજા લુગડાંવાળાને પસંદ નથી, એ ધંધો કરનાર તરફ પણ સુધરેલા લોકો અમીની દ્રષ્ટીથી જોતા નથી તેમનાં દુઃખો દુર કરવા જરા પણ કાળજી રાખતા નથી. એમનાં છોકરાં

સિવાય ને આજની સુધરેલી ખેતી કરવાનું શિખે તેવો જરાપણ પ્રયત્ન કરતા નથી પણ ઉલ્ટી રીતે તેઓ પાસેથી પૈસા આપ્યા વગર મજુરી કરાવે છે, એટલે ઉપકારે છે ગાડાં ભાડાની મુસાફરીમાં લઈ જાય છે, તેનાં ખેતરમાં થયેલા દાણા, કપાસમાંથી પણ ભાગ પડાવે છે વળી ગામડાંના વેપારીઓ પણ ખેડુતોને માલ અરધી કિંમતે ફોસલાવી પડાવી લે છે ખોટાં હીસાબ સમજાવી દે છે જો કે બધા ખેડુતો હવે ફોસલાય એવા નથી અમ-લદાર તથા વેપારીને પણ છેતરે એવા હોય છે તોપણ ઘણે મોટે ભાગે ખેડુતો અભણ હોય છે, દુનિયાદારી જોઈ ન હોય એટલે જેમ જે કહે તે માનીને તે રસ્તે દોરાય છે ને ઠગાય છે. આવો દારૂણ દુઃખો દુર કરવા કેટલાંક લખાણો આ માસીકમાં કરવામાં આવે છે અને ખેડુતોની જે સેવા થાય તે કરાય છે. ખેડુતોના ધ્યાનમાં તો આ વાત હોય કે ન હોય પણ આ માસીક તો તેની ફરજ બજાવ્યા કરે છે. વિવિધ વિષયો ખેતીના, બગી-ચાના, ઢોર ઢાંખરના, ખાતરના, જુદાં જુદાં વાવેતરો કરવાના પ્રયોગોના અને સુધરેલા રીતોની અને આ દેશની ખેતીવાડીની પદ્ધતિના ફાયદાના આ માસીકમાં ચર્ચવામાં આવે છે. પ્રશ્નોત્તરોથી ગ્રાહકોને સંતોષવામાં આવે છે વળી કોઈ ગ્રાહકને જમીન બતાવી આમા-વતને ખેતીનું કામ કરવા ઇચ્છા થાય છે તે રૂબરૂ બોલાવી જમીન દેખાડી પાણી તપાસારી, સવાલ પાછે છે તો ત્યાં જઈને સલાહ દેવામાં આવે છે. અને ખેતીવાડી કરનારા શોખીન યુવકોને બનતી મદદ આપવામાં આવે છે આ "ખેતીવાડી વિજ્ઞાન"નું ૯ મું વર્ષ કઠણાઈનું હતું કારણ કાગળો ને છપામણીની મોંઘવારીને લીધે તથા જાહેર ખબરના ભાવ ઓછા લેવાયાથી છાપખાના વાળાનું કરજ થઇ ગયું અને લવાજમ વધારી શકાયું નહિ - એટલે બંધ પાડવા વિચાર થયો હતો પરંતુ ના. કૃપાળુ મહેન્દ્ર મહારાજા ગાયકવાડ સરકાર સવાઈ બહાદુરના મે. મોતીભાઈ એન અમીન સાહેબ ક્યુરેટર સ્ટેટ લાયબ્રેરીઝ કે જે કેળવણીનો પ્રચાર કરવા ખાસ પ્રયાસ કરે છે અને નીઃસ્વાર્થ સેવા બજાવે છે તેમને અરજ કરવાથી લવાજમ લાઇબ્રેરીઓમાં જતાં માસીકનું વધારી આપ્યું તથા આ માસીકને નવ વરસથી ઉત્તેજન આપનારા ગ્રાહક સાહેબોને વિનંતી કરતાં બે રૂપીયાને બદલે અઢી રૂપીયા લવાજમ આપવા ઇચ્છા બતાવી એટલે દશમા વર્ષની ઉમરમાં આ માસીક ચાલુ રાખવા જોરને હીમત આવ્યાં અને ચાલુ રાખ્યું છે.

વળી ખેતીવાડીના વિષય ચર્ચતું ગુજરાત કાઠિઆવાડમાં એકજ માસીક છે તે બંધ પડી તો જે પ્રતિષ્ઠિત ખેતી ઉપર દાસ ભાઈઓની થઈ છે તેને મોટો ધક્કો લાગશે અને આગળ વધવાને બદલે પાછા હઠવાનું થશે તેથી પૈસાનો ભોગ આપીને પણ આ માસીક ચલાવવા ઉત્સાહ થયો ને ઇચ્છા પૂર્ણ કરી.

આ માસીકમાં અમારા હીતેચ્છુઓ જેવા કે—ધીરસિંહજી ગોહીલ, મી. મગનલાલ દેસાઈ મી. ડાહ્યાભાઈ અમીન, પ્રવાસી, નારાયણજી કાગસારકર, અમૃતાભાઈ ઠક્લાલકરે અને બીજા કેટલાક ભાઈઓએ લેખો મોકલી અમને મદદ કરી છે તેમજ કેટલાક ગૃહસ્થો ખેતીની મહત્વતાની કવિતાઓ લખી મોકલે છે અને "ખેતીવાડી વિજ્ઞાન"ને શોભાવે છે તે માટે હું તેમનો અંતઃકરણપૂર્વક આભાર માનું છું.

આપણો ગુજરાત કાઠીઆવાડ કચ્છ દેશ કેવળ ખેતીવાડી ઉપર મુખ્ય જીવન ગાળ-નારો છે તેમાં જમીન વિવિધ પ્રકારની છે, પાણી પાતાળનાં નવાણો પણ ઘણાં સારાં ઘણી

જગોએ છે ને નવાં થઇ શકે એમ છે, ઉત્તમ પ્રકારનાં વાવેતરો થાય એવી જમીનો પણ છે. ખાતરો જોઇએ તે પ્રકારનાં મળી શકે એમ છે બળદો પણ જોરદાર મળી શકે એમ છે ને એવા ઉત્પન્ન પણ કરી શકાય એમ છે ફૂલ ઝાડ પણ વિવિધ પ્રકારના આપણી આ રસાળ ભૂમિમા થાય છે ને નવાં કરાય એમ છે, ઘેટાં બકરાં રાખી ઉન ઉંચા પ્રકારનું પેદા કરાય એમ છે ઘોડા ઘોડી રાખી ખાનદાન ઓલાદના ઘોડા પણ પેદા કરી શકાતા ને કરાય તેવું છે શેરડીનું હજારો ને લાખો એકરમાં વાવેતર કરી ગોળ ને ખાંડ સાકર બનાવવાના કારખાના કરાય એવાં કેટલાંક સ્થળો છે કપાસ ઉંચી જાતનો લાંબો તાર આપનારો વવાય એવી જમીનો છે ત્યાં કાંતવા વણવાની મીલો કરી શકાય એમ છે. આંબા, ચીકુ, નાળીએરી, મોસંબી, લીંબુ, કેળ, રાવણાં, જામફળ, દાડમ, સીતાફળ, પોપૈયાં, વિગેરે વિગેરે અનેક પ્રકારનાં ફળ ઝાડ લાખોની સંખ્યામાં કરાય એવાં સ્થળો છે. રેશમના કીડા ઉછેરી રેશમ કરવાનો ઉદ્યોગ બહોળા વિસ્તારમાં કરી શકાય એમ છે. ખરાબાની કાચી જમીનમાં બાવળ, લીંબડા, ગુંદા, કાંકચીઆ, વિગેરે વિગેરે ઝાડો વાવી જંગલની ઝાડી કરી વરસાદ વધારે વરસે એવું પણ કરી શકાય એમ છે. નદી આડા બંધ બાંધી તળાવો કરી પાણી ભરી નેહેરો કાઢી આખા દેશમાં પાણી પાઈ ઝાડને ખેતીવાડી કરાય એમ છે પણ હજુ આપણા કમભાગ્યે-આ દીશા તરફ પૈસો ખરચવા કોઈની વૃત્તી રૂપીએ પાઇની પણ થતી નથી એટલુંજ દીલગીર થવાનું મોટું કારણ છે ! ! કોઇ રાજાને આવી ઇચ્છા થતી નથી એમની ઇચ્છા તો ઉપજ વધારવાનાં સાધન કરી દીધા શિવાય વીઘોટી, વધારવાની ને રૈયતને કર વેરા વધારી ચુસવાની ને એવી રીતે ઉપજ વધારવાની થાય છે આ રાજાનો દોષ હું માનતો નથી પણ તેમના કારભારીઓનો દોષ છે તેઓ ટુંકબુદ્ધિના ને લોભી વૃત્તિના રાજસી સ્વભાવના હોય છે એટલે ખરી રીતે ઉપજ વધારવાના રસ્તા શોધવાને બદલે લોકો કચવાય એવી રીતે ઉપજ વધારવાના રસ્તા શોધે છે એથી અત્યારે કાઠીઆવાડમાં જોઇએ તો ગામડાં ભાંગી જવા લાગ્યાં છે ત્યાંની જમીન ખેડવાવાળા ખેડુતો ઓછા થયા છે વેપાર કરવા વાળા વેપારીઓ નાશી જવા લાગ્યા છે-ઢોર ઢાંખર પાળવાવાળા રબારી ભરવાડ, ગવલી, મલવાઓ આ ધંધો છોડી મજુરીનો ધંધો પકડયો છે. સુતાર, લુહાર કડીયાઓ પણ ગામડાં મુકી જતા રહ્યા છે. કુંભારને ઢેઢ ચમાર ભંગીઆપણ જતા રહ્યા છે અને બધા મોટાં શહેરમાં મજુરી કરે છે ગામડામાં જોઇએતો આ વસ્તી મળે નહિ પછી બીજી વસ્તી કોને આધારે ગામડાંમાં રહે ? ! લુગડાં પહેરવા જોઇએ તોએ શીવનાર દરજી મળે નહિં. જોડા પહેરવા જોઇએ ને કોસ સાંધી દેવા કે ચામડાનું કામ કરવા મોચી જોઇએ તે મળે નહિં. હથીયાર ઘડવા લુહાર જોઇએ તો ન મળે. સાંતી વિગેરે નવાં કરવા કે દુરસ્ત કરવા સુતાર જોઇએ તો તે ન મળે જાનવરો દોહવા ને સીમમાં ચારવા ભરવાડ જોઇએ તો તે શોધ્યા ન મળે મજુરી કરાવવા કપાસ વીણવા. અનાજ વાઢવા લણવા ઉભડીયા કોળી, કાકરડા, ઢેઢ, ચમાર, જોઇએતો તે પણ હાથ આવે નહિં. પાણી ભરવાનાં કામ રાંધવાનાં કામ કુંભારનાં જોઇએ તો તે ઘડવાવાળા પકવવાવાળા કુંભાર ન હોય, અને દાણાં ગોળ, તેલ, વિગેરે પુરૂં પાડનાર વેપારી ગામમાં ન હોય એટલે બધાને જોઇતી વસ્તુ માટે દુર ગામડાંમાં જવું પડે. આવી દુર્દશા કાયક ગામડાંની સ્થીતિ હોય ત્યાં અમલદારો નાના મોટા જાય અને લોકો ઉપર જુલમ ગુજારવા વેઠ કરાવે ત્રાસ આપે તે જુદો વળી

કેટલાક રાજ્યોને પણ સામયમાં મુકામ કરનારો શોખ હોય છે તે પોતાના રસ્તા સાથે મુકામ નાંખે ત્યારે વસ્તીના ગાડાં ઘોડાં પકડી કામ ચાલુ કરી માખણ આગળ થી માન લે ને જુદા રાજાને અને અમલદારને ચોક્કસ જોતું હોય પણ નાના સીપાઈઓ હવાલદારો તથા પોલીસ પટાવાળાઓ એ નીમિત્તે ઘર ભરી લે છે અને લોકોને મુંઝવે છે આવી સ્થિતિ ગુજરાત કાઠીઆવાડ રજ્યના માણસોની ખબ છે. કાંઈ કેરલીક જગાએ કરવું થાય છે ત્યારે આ નજરે જોયું છે અનુભવ્યું છે પણ તેનો ઇલાજ કરવા શક્તિમાન થતો નથી એટલે અંતઃકરણ અફસોસ કરે છે.

આવા જુલમો ક્યાં સુધી કરતા આપણા દેશી અમલદારો બંધ ન થાય અને પોતે નીતિધર્મ પરાયણ રહે નહિ અને રાજસી વર્તણુક અહારે ગોખુંસી ગાયબાની, ખેતીની તૈયાર કરનારાઓની આબાદી શી રીતે થાય ? ! આ બાબત દરેક રાજ્યમાં આખેલાતોની કમીટી થવી જોઈએ અને તેઓએ આવી અણઘટતી બાબતો ખુદ રાજાને, જમાનાની જો-ઇએ અને આબાદી થતી નથી તેના કારણો સમજાવવાં જોઈએ. પંચવગર કે પાંચ માણસો સમજુ લોકો મળી સંપથકી આવો પ્રયાસ કર્યા વગર કોઈના બીકમાં ને બીકમાં મુગા બેસી રહેવાથી સારૂં ફળ આવશે નહિ. જમાનો જેમ આગળ વધે છે તેમ ગામડાંના લોકોએ પણ જરા હિંમત રાખી આગળ આવવા જરૂર છે મનુષ્ય યત્ન કરે તો ઈશ્વર મદદ રૂપ થાય ને કૃપા કરે માટે અમો આ માસીક વાંચનાર ભાઈઓને વિનંતી કરીએ છીએ કે ક્રમેક્રમે આપણા ગામડાં આગળ વધે અને આબાદી થાય ને ખેતીવાડી અમેરીકા દેશના જેવી તૈયાર ઉત્પન્નમાં જેવો ફળ નર્સરી જેવો આપણા દેશમાં દાખલ થાયને ઘણી સંપથી બેસી થાય એવું કરવા નવી નવી યોજનાઓ આ માસીકમાં લખી મંગાવીએ મુકાશે તો તેમનો આભાર માનવામાં આવશે ને એ દેશ સેવાનો બદલો પરમ કૃપાળુ પરમાત્મા તેને આપશે.

અત્યારે મારા જોવામાં તો એ આવે છે કે—જ્યાં આપણે દુર મુકી ઉન્નતિનો કર-વો જ નહિં કોઈનું લુંટી લેવું. સાચું બોલવું નહિં. ધર્મ વિરાણી સામા પાસેથી પૈસા પડાવી લેવા અધિકાર કરવો સદા બેમરવા, ખોરો ગરાજવાને વિચારવા બીજાને જુલમ કરી, છળ કપટ વિના વાત નહિં. આમ રાજસ તામસ ગુણોથી ભરપૂર કામ કરવા વગેરે ઓધુરાઓની વૃત્તિ થઈ છે એટલે તરસર વરસાદ વરસતો નથી, કરેલાં બુરાં કૃત્યોના બદલો અરસપરસ પુરે એવાં પરિણામો નજરે કુટુંબમાં જોવામાં આવે છે ત્યારે ભરૂ સ્મશાન વૈરાગ્ય આવે છે પણ પાછું એનું એજ—લાઇનો આ લેખથી માઠું લગાડશો નહિં, પણ તમારા દેશ ઉપર હાથ મુકી વિચાર કરશો તો મેં કહ્યું છે તે ખરૂં લાગશે.

આ માસીક પોતાના દશમા વર્ષમાં પ્રવેશ કરે છે તેમાં આંબરીયાની ફુલવાડીનો લેખ અપૂર્ણ રહ્યો છે તે આ વર્ષમાં પુરો થશે કારણ કે બીજા વિષયોના પુસ્તકો લખ્યાં છે બહાર પાડ્યાં છે. પણ શોખદાર બાગ બનાવવામાં ક્યાં ક્યાં ઝાડ વવાય છે તેની અદા-વાદત કેમ કરવી વિગેરે ટુંકામાં લેખ આ વરસે દર માસે લખાશે. તેનો વાંચનાર ભાઈઓ પણ આપણા દેશની પેના રીતો કુશડી વાળા પણ ભાગ કરે એવો શોખ વધે એવા સ-ભાગો પણ લખતાં જાઓ અને જણાવો લખો ખેતીવાડીમાં ઉપયોગીતા દેશની આબાદી સાંધ

બીજા અનેક રસ્તા તમે લ્યો, તમારો પૈસો ગમે તેમાં વાપરો કે ફંડફાળામાં આપો પણ મુળ વગર શાખા નહોય તમામ હુન્નરો ખેતીવાડી ઉપર આધાર રાખે છે વેપાર વણજ પણ તે ઉપર ટકી રહ્યા છે અને સુતર કાંતવા માટે રેંટીઆઓ ચલાવવા સુતર કરવા રૂ મુખ્ય જોશે તે જો તમે વાવશો નહિં ઉત્પન્ન નહિં કરો તો રેંટીઆ પણ તમારા અટકી પડશે અને ભૂખે ટાંટીયા ઘસવા પડશે માટે ખેતીવાડીના ધંધા તરફ જેટલું ઝાઝું લક્ષ દેવાયને આવાં માસીકોને જેમ ઝાઝું ઉત્તેજન દેવાય તેમ કરવા મારી ભલામણ છે. મતલબ આ માસીકદ્વારા ખેતી કરતા લોકોનું ભલું થાય અને તેમની ઉપજ વધેને આબાદી દેશની-થાય એમ કરવા સઘળાઓની વૃતી થાય એવું પ્રભુ પાસે પ્રાર્થું છું. આ " ખેતિ-વાડી વિજ્ઞાન " નાં ગ્રાહક વધારવા દરેક બાઇઓ મદદ કરશે એવી પ્રાર્થના છે. અને જુના ગ્રાહકો અમારાં માસિકને વાંચી અમને ઉત્તેજન આપ્યા કરે છે તેવી જરી તે અમારા તરફ દીલસોજી રાખી ઉત્તેજન આપ્યા કરશે એવી તેમની પાસે વિનંતી છે-અસ્તુ.

અધિપતી.

હિંદના ખેતીના પ્રશ્નોનું સ્પષ્ટીકરણ.

—(૧)—

પ્રસ્તાવના-કેટલાક જરૂરી આંકડા.

ખેતી હિંદુસ્તાનના લોકોનો મુખ્ય અને મહત્વનો ધંધો છે. વસ્તીનો મોટો ભાગ એટલે લગભગ ૨૩ કરોડનો આધાર મુખ્યત્વે કરી ખેતી ઉપર છે. એમાં ૨૨ કરોડ કૃષિ કર્મ કરે છે જ્યારે ૧ કરોડ ઢોર ઉછેરવાનું, ચારવાનું, જંગલનું, તથા બાગ બગીચાનું કામ કરે છે. ખેડુત વર્ગમાં ૮૦ લાખ જમીનદારો છે, ૧૬ કરોડ ઉપરાંત પોતાની જમીન ખેડનારા અને કેટલાક બીજાની જમીનપર ખેતી કરનારા છે. ચાર કરોડ ઉપરાંત ખેડુતોના નોકર અને મજુર તરીકે જીંદગી ગુજારે છે જ્યારે ૧૦ લાખથી ઓછા વ્યવસ્થાપકો, ગ કરો અને એજન્ટો છે,

આ આંકડાઓ ખેતીનો પ્રશ્ન કેટલો અગત્યનો છે તે પુરવાર કરી આપે છે અને તે તરફ પુરતુ ધ્યાન અપાવું જોઇએ એ સ્પષ્ટ રીતે બતાવે છે, ખેતી જે અત્યંત મહત્વની છે અને જેમાં સકળ રાષ્ટ્રનું હિત સમાયેલું છે તે શું ફાયદાકારક ધંધો છે? શું ખેડુત વર્ગ જોઇએ તેટલો આબાદ છે? આ ૬૦ વર્ષમાં જ્યારે અન્ય યુરોપીઅન અને અમેરી-કન પ્રજા ઘણા સુધારા કરી રહી છે ત્યારે હિંદના ખેડુત વર્ગે શું કર્યું છે? સરકાર કે જે મદદ આપી શકે તેવી અને માયાળુ ગણાય છે તેણે ખેતીના વિકાસ માટે શું કર્યું છે?

આ પ્રશ્નનો જોઇએ તેવો ઉકેલ થયેલ નથી અને તેથી પુર્ણ તપાસની ખાસ આવશ્યકતા છે. આ લેખનો ઉદેશ આ જરૂરી પ્રશ્નોનું ખાત્રી પૂર્વક આંકડાની મદદથી પૃથક્કરણ કરી તેને ખરા સ્વરૂપમાં આલેખવાનું અને ગત ૬૦ વર્ષમાં જે કંઇ કરવામાં આવ્યું તેના ગુણ દોષ શોધવાનું છે. વિશેષમાં ખેડુત વર્ગ હાલની રાજ્ય રિતીથી, ખીજાની જમીન વાપરવાથી અને ખેતર ઉપર પૈસાની લેવડદેવડ કરવાથી જે દુઃખ ભોગવે છે તે બતાવવાનું છે. આધુનિક ખેતી કરવાની પદ્ધતિ ખામી ભરેલી છે જેથી લાખો દુઃખમાં સડતાં અને મુંગે મોંઢે સહન કરનારા ખેડુતોની સ્થિતી ઘણી કંગાળ છે તેથી તે પદ્ધતીની ખામીઓ દુર કરવાનું બહુ જરૂરનું છે.

ખેતીના વિષય ઉપર બરાબર અજવાળું પાડવા માટે કેટલાક આંકડા બહુ અગત્યનાં છે. હિંદની ૩૧ કરોડ ઉપરની વસ્તીમાંથી ૨૨ કરોડ ખેતી ઉપર અને ૩॥ કરોડ માલ વિગેરે હુન્નર ઉદ્યોગના કારખાનાઓમાં નોકરી કરી પોતાનો નિર્વાહ ચલાવે છે. ૫૦ લાખ પોતાના બાપ દાદાનો ધંધો કરે છે જ્યારે બાકીના જુદા જુદા ધંધામાં જોડાયેલા છે. પત્રક નં. ૧ કુલ વસ્તીના જુદા જુદા ભાગ બ્રિટીશ હિંદમાં તેમજ દેશી રાજ્યમાં ધંધાને અંગે કેવી રીતે વહેંચાયલા છે તે બતાવે છે.

પત્રક નં. ૧. વસ્તીના જુદા જુદા ધંધા પ્રમાણે વિભાગ.

ધંધો.	કુલ વસ્તી.	બ્રિટીશ હિંદ.	દેશી રાજ્ય.	ટકા કુલવસ્તીના.
ખેતી, ઢોર ઉછેરવા વિગેરે.	૨૨૫૦૦૦૦૦૦	૧૮૦૦૦૦૦૦૦	૪૫૦૦૦૦૦૦	૭૨
માલ વિગેરે કારખાનામાં નોકરી.	૩૫૦૦૦૦૦૦	૨૭૦૦૦૦૦૦	૮૦૦૦૦૦૦	૧૧
વ્યાપાર, ઉદ્યોગ.	૨૩૦૦૦૦૦૦	૧૮૦૦૦૦૦૦	૫૦૦૦૦૦૦	૭
નોકરી, બાપદાદાનો ધંધો.	૧૬૦૦૦૦૦૦	૧૧૦૦૦૦૦૦	૫૦૦૦૦૦૦	૫
પરચુરણ.	૧૨૦૦૦૦૦૦	૮૦૦૦૦૦૦	૪૦૦૦૦૦૦	૫
કુલ.	૩૧૪૦૦૦૦૦૦	૨૪૫૦૦૦૦૦૦	૬૯૦૦૦૦૦૦	૧૦૦

ઉપયોગી કામમાં જોડાયેલાની ૧૫ કરોડ ઉપરની સંખ્યામાં (જેમાં ૬ કરોડ ઉપરાંત સ્ત્રીઓ છે) ૧૦ કરોડ ઉપરાંત ખેતીમાં, ૨ કરોડ માલ વિગેરે નિકાસના પદાર્થ ઉત્પન્ન કરનારા કારખાનામાં અને ૧ કરોડ ઉપરાંત વ્યાપાર અને બીજા હુન્નર ઉદ્યોગમાં જોડાયલા છે. બાકી રહેલી સંખ્યામાંથી ૫૦ લાખ વિવિધ ધંધામાં દાખલા તરીકે લશ્કરમાં અને ૧ કરોડ ઉપરાંત ઘરગતુ નોકરીમાં છે. પત્રક નં. ૨ મુખ્ય દેશોની સાથે સરખામણી કરવા માટે કેટલાક જરૂરી આંકડા બતાવે છે.

પત્રક નં. ૨ મુખ્ય દેશોની વસ્તીના ધંધા પ્રમાણે વિભાગ.

દેશનું નામ.	ખેતી.	માલ વિગેરે કારખાનાં	વ્યાપાર અને હુન્નર ઉદ્યોગ.	નોકરી અને બાપ દાદાનો ધંધો.	બાકીના.
યુનાઈટેડ સ્ટેટ્સ.	૧૩૦૦૦૦૦૦	૧૨૦૦૦૦૦૦	૬૦૦૦૦૦૦	૨૦૦૦૦૦૦	૫૦૦૦૦૦૦
જર્મની.	૧૦૦૦૦૦૦૦	૧૧૦૦૦૦૦૦	૪૦૦૦૦૦૦	૨૦૦૦૦૦૦	૩૦૦૦૦૦૦
ફ્રાન્સ.	૮૦૦૦૦૦૦	૬૦૦૦૦૦૦	૩૦૦૦૦૦૦	૨૦૦૦૦૦૦	૧૦૦૦૦૦૦
ઇટાલી.	૯૦૦૦૦૦૦	૪૬૦૦૦૦૦	૧૫૦૦૦૦૦	૧૫૦૦૦૦૦	૦
ઇંગ્લંડ.	૬૦૦૦૦૦૦	૧૫૦૦૦૦૦	૯૦૦૦૦૦	૫૦૦૦૦૦	૩૦૦૦૦૦૦
હિંદુસ્તાન.	૧૦૭૦૦૦૦૦૦	૧૮૦૦૦૦૦૦	૧૧૦૦૦૦૦૦	૫૦૦૦૦૦૦	૧૧૦૦૦૦૦૦

હિંદુસ્તાનમાં વસ્તીનો મોટો ભાગ ખેતી કરે છે અને હુન્નર ઉદ્યોગમાં બીજા દેશની સાથે સરખાવતા બહુ પછાત છે, આવી સ્થિતિ વર્ષો થયાં ચાલુ છે.

હિંદુસ્તાનનું ક્ષેત્રફળ ૧૧૫૨૦૦૦૦૦૦ એકર છે. બ્રિટિશ હિંદનું ક્ષેત્રફળ ૬૨ કરોડ એકર છે જેમાં ૮૩૦૦૦૦૦૦ એકરમાં જંગલ આવેલાં છે, ૧૪૭૦૦૦૦૦૦ એકર પડતર જમીન છે જ્યાં મકાનો, રસ્તા અને પાણીનો સમુહ આવેલો છે જેથી વાવેતર થઈ શકતું નથી. બાકીની ૩૫ કરોડ એકર જમીન કૃષિકર્મ માટે ખાસ ઉપયોગની છે. ૧૭૧૦૦૦૦૦૦ એકર જમીન ખેતીને સિન્ચિત બનાવવામાં મદદગાર થઇ પડે એમ છે.

યુરોપના બીજા પ્રદેશો સાથે સરખાવતાં આપણને આશ્ચર્યસહ સ્પષ્ટ માલમ પડે છે કે ખેતીના વિકાસ માટે બ્રિટીશ સરકારે પુરતું ધ્યાન આપ્યું નથી. યુનાઇટેડ સ્ટેટસમાં દરેક માણસ ૩૭ એકર જમીનપર ખેતી કરે છે જર્મનીમાં દરેક માણસ સરેરાશ ૭ એકર જમીન ખેડે છે જ્યારે હિંદમાં ચાલાક અને મહેનતુ ખેડુત ૨½ એકર જમીનથી વધારે વાવેતર કરી શકતો નથી.

જે પાક ઉત્પન્ન થાય છે તે ખુલ્લી રીતે બતાવે છે કે ખેતી સબંધી આ દેશમાં બહુ થઈ શકે એમ છે પણ હજુ સુધી કંઇ થયું નથી. દર એકરે હિંદમાં ઘઉંનો પાક ૩૦-૪૦ શેર છે. બીજા દેશ સાથે સરખાવતા પાક ઘણોજ જુજ છે. ઇંગ્લંડમા દર એકરે ૧૦૮ શેર ઘઉં ઉત્પન્ન થાય છે જ્યારે યુનાઇટેડ સ્ટેટસમાં ૬૦ શેર થાય છે. સરકારે બહાર પાડેલા આંકડાઓ આ બાબતને પુષ્ટિ આપે છે, તે આંકડા પ્રમાણે પણ દર એકરે ૪૦ શેરથી ઓછો પાક હોય છે.

આર્યાવર્તની આર્થિક સ્થિતી અને આવકને લગતું પત્રક આ બાબતપર વધારે અજવાળું નાખે છે. દુનિયાના મુખ્ય દેશોમાં દરેક માણસની આવક અને જાવક સબંધી તપાસ કરીએ તો હિંદની ભારી દશા સહજ દ્રષ્ટિગોચર થાય છે.

પત્રક નં. ૩ વિવિધ દેશોની કુલ મુડી, કુલ આવક તેમજ દરેક મનુષ્યની મુડી અને ચાલુ આવક.

દેશનુ નામ	અખિલ દેશની કુલ મુડી	અખિલ દેશની કુલ ઉપજ.	દરેકની મુડી	દરેકની આવક
યુનાઇટેડ સ્ટેટસ.	૩૫૧૨૪૦૦૦૦૦૦	૫૦૦૦૦૦૦૦૦૦	૩૯૧	૫૦
ફ્રાન્સ.	૧૧૬૭૫૦૦૦૦૦૦	૧૪૬૦૦૦૦૦૦૦	૨૯૨	૩૮
જર્મની	૨૦૦૦૦૦૦૦૦૦૦	૨૦૦૦૦૦૦૦૦૦	૨૯૪	૨૯
હિંદુસ્તાન.	૩૫૦૦૦૦૦૦૦૦	૬૦૦૦૦૦૦૦૦	૧૧	૧૫

ઉપરની સર્વ રકમ પૌંડમાં સમજવી.

હિંદમા લોકોના આયુષ્ય ઘણાં ટુંકા હોય છે જેની દેશની આર્થિક સ્થિતી ઉપર ઉંડી અસર થાય છે. પુરૂષનું સરેરાશ આયુષ્ય ૨૨.૫૯ અને સ્ત્રીનું ૨૩.૩૧ છે. ઇંગ્લંડમાં પુરૂષનું અને સ્ત્રીનુ સરેરાશ આયુષ્ય ૪૬.૦૪ અને ૫૦.૦૨ છે લોકોનું આયુષ્ય ઇંગ્લંડમાં દિવસે દિવસે વધે છે જ્યારે હિંદ ભયાનક ઘટાડો બતાવે છે.

પત્રક નં. ૪ મુખ્ય પાક.

પત્રક નં. ૪ મુખ્ય પાક અને નિકાશના આંકડા વિગેરે બતાવે છે.

પાક.	કેટલા એકરનું વાવેતર.	કેટલું પાકયું (ટનમાં)	નિકાશ (ટનમાં)	નિકાશ કરેલા પાકની કિંમત (પૌંડમાં)
ચોખા (સાફ)	૭૩૦૦૦૦૦૦	૨૮૦૦૦૦૦૦	૨૫૦૦૦૦૦	૧૭૫૦૦૦૦૦
ઘઉં	૨૩૦૦૦૦૦૦	૮૪૦૦૦૦૦૦	૧૨૫૦૦૦૦	૮૭૫૦૦૦૦
જુવાર	૨૧૦૦૦૦૦૦	૪૦૦૦૦૦૦	૦	૩૦૦૦૦૦૦
બાજરી, મકાઈ	૩૮૦૦૦૦૦૦	૬૦૦૦૦૦૦	૫૦૦૦૦૦ જુવાર અને બાજરી ભેગાં	જુવાર અને બાજરી ભેગાં
શેરડી	૨૫૦૦૦૦૦	૨૩૦૦૦૦૦	૫૦૦૦૦૦	૩૦૦૦૦૦૦
રૂ (કાચું)	૧૬૦૦૦૦૦૦	૫૮૦૦૦૦૦ ગાંસડીઓ.	૫૦૦૦૦૦	૫૨૦૭૦૦૦૦
શણ (કાચું)	૩૦૦૦૦૦૦	૮૫૦૦૦૦૦ ગાંસડીઓ.	૭૫૦૦૦૦	૨૦૫૦૦૦૦૦
બીયાં.	૧૫૦૦૦૦૦૦	૨૫૦૦૦૦૦ ટન.	૧૫૦૦૦૦૦	૧૭૫૦૦૦૦૦

+ આવતા લેખમાં ખેતીની અવસ્થા પર વિવેચન કરીશું માણસા. તા. ૨૪-૫-૨૧.

(અપૂર્ણ)

જગદીશ્વર સાકરચંદ શાહ.

x—Agricultural problems in India by Doraswami. ઉપરથી થોડા ફેરફાર સાથે.

"આપણી : ઉત્તમ ખેતી'ની અધમ દશા કેમ?"

(લખનાર:—અંબાલાલ નરસિંહલાલ શાહ—હુબળીવાળા.)

આજકાલ આપણે ઘણી વખત સાંભળીએ છીએ કે આપણા દેશી ઉદ્યોગો, કળાઓ અને ખેતીવાડીની સ્થિતિ ધીમે ધીમે પસાર થઈ નાશવંત સ્થિતિમાં આવી ગઈ છે એમ વારંવાર થાય છે. પૂર્વની સુન્દર ઉદ્યોગોની અપૂર્વતા પુનઃ કેમ કરીને પાછી તેવી થાય? એને માટે આપણે સતત્ પ્રયાસ કરવો જોઈએ અને પૂર્ણ ખંતથી તેમ થવામાં કાંઈ પણ કચાશ રાખવી નહિ. સમજુ, તે વિદ્વાનોના અનેક પ્રયાસે સુજ્ઞ થયા યથાયોગ્ય મહેનત કરી

નાના પ્રકારનાં વાનેતરની ઉત્કૃષ્ટતા અને વિશાળતા માટે અતિ ખ્યાતિ પ્રાપ્ત કરેલી હતી, ઉત્તમ પ્રકારના ગાલીચા, શેતરંજીઓ, રેશમી કાપડ, મલમલ, કોતરકામ, રૂ અને ગળીની ઉત્પત્તિની વિપુલતા પુષ્કળ હતી અને તેનો પરદેશ ખાતે ઘણોજ નિકાસ થતો હતો. અન્યથા એમ કહીશું તો ચાલશે કે આ આર્યાવર્ત આત્મશક્તિ પર અવલંબી રહેલો હોવાથી પોતેજ બધું ઉપજાવી શકતો હતો. પરરાષ્ટ્રઆધારભૂત બિલકુલ પણ નહોતો, એમ કહીશું તેમાં બિલકુલ પણ અતિશયોક્તિનો દોષ નડશેજ નહિ.

વેપાર ઉદ્દેશથી પરદેશીઓનું ભારતવર્ષમાં આગમન— પ્રથમ અંગ્રેજ લોકનો ફેરો અહિં વેપાર ઉદ્દેશથી હતો; કાંઇ રાજકીય હીલચાલના ઉદ્દેશથી નહિ. પ્રથમ હિંદુસ્તાનમાં સુરોખાર અથવા જેને અંગ્રેજીમાં સૉલ્ટપીટર એ નામથી ઓળખવામાં આવે છે તેની ઉત્પત્તિ વધારે પ્રમાણમાં હતી. તેનો પરવાનો મોગલ શાહેનશાહ પાસેથી લૉર્ડ કલાઇવે ખાસકરીને દારૂગોળો બનાવવાના કામમાં લીધો તેમજ અફીણનો વેપાર પણ ધમધોકાર ચાલતો હતો બંગાળામાં ગળીનો પાક પુષ્કળ થતો તેનો પણ અંગ્રેજો વેપાર કરતા હતા કુદરતથી બક્ષાયેલી હિંદુસ્તાનની ચીજોનો વેપાર એ લોકો કરતા હતા ઈતિહાસ ઉપરથી આપણને સ્ફુટ થાય છે કે અંગ્રેજ લોકોની વેપાર કરવાની કુનેહ ઓરજ પ્રકારની હતી. તેઓ મોગલ બાદશાહને શું પ્રિય છે તે સત્વરે ખોળી કહાડતા અને તેમનીવિલાસ પ્રિયતાને વધુને વધુ પ્રબળ કરતા દ્રાક્ષના દારૂની જરૂર જુવે તો તે અને મોજ શોખની એવી બીજી ચીજો પુરી પાડી બદલામાં વેપારની છુટજ માંગતા મોગલ—રાજ્યાધિકારી તેમની એ સેવ્યવૃત્તિની ચપળતા જોઈ રંજિત બનતા ગયા અને બહુધા અંતે તે તેમને વશ થઇ જતાં કલકત્તામાં બધો વેપાર યુરોપીયનોને હાથ થઇ ગયો; અને ગળી, અફીણ, ચાહ, કોલસો, જ્યુટ બધો વેપાર ધમધોકાર ચલાવવા લાગ્યા.

જે વખતે હિંદુસ્તાનમાં ઘણીજ રાજકીય ખટપટ અને અંધાધુંધીની અવ્યવસ્થા ચાલતી હતી, ત્યારે તે વેળા યુરોપમાં રસાયણ શાસ્ત્ર, યાંત્રિકબળ વગેરે વગેરે શાસ્ત્ર અને કળાના અભિપ્રાયનો સારો અભ્યાસ ચાલુ હતો જે અરસામાં યુરોપમાં—સત્તરમા, અઢારમા, ઓગણીસમા સૈકામાં— પુષ્કળ શોધખોળ ચાલુ હતી, ત્યારે તે અરસામાં અહિં કેવળ નિર્માલ્યતાજ દસ્યમાન થતી હતી વિલાયતી ચીજોની મોહિનીની શરૂઆત થતી હતી. ઔરંગઝેબ બાદશાહના મરણ પશ્ચાત્ શાન્તિ દેવીનું તદ્દન જાણે અવસાન થયું હોય તેમ જણાયું વિદ્યા, હુન્નર, કારીગરી પણ, તેની સાથે સહગામી થવા લાગ્યાં.

પરદેશીનોપ્રવેશ અને સ્વદેશીનો અભાવ—તેઓ યંત્રિકબળના પ્રભાવદ્વારા કાર્ય વધારે ત્વરે સોંઘું અને સરસ ઉપજાવી શકવા લાગ્યા. તેઓએ, હવે તેમના માલની માગણી ક્યા દેશમાં વધારે છે, તે તરફ ધ્યાન આપી માગણી પુરી કરવી એવું સમજવા લાગ્યા તેઓએ હવે તેમના માલની તેમણે જોયું કે એવો દેશ એકલો ભલો હિંદુસ્તાન છે. અંગ્રેજી ચીજો હવે હિંદુસ્તાનમાં રોકટોક પગપેસારો કરવા લાગી. કારણકે ત્યાંથી કાપડ સસ્તું અને સફાઇદાર આવવા લાગ્યું. વણકર લોકોનો ધંધો ધીમે ધીમે પડી ભાગ્યો. અંગ્રેજ લોકોના સહવાસને લીને કોટ, પાટલુન, ટાઈ, ટોપીઓ વગેરે પહેરવાનો શોખ વૃદ્ધિગત થતો ગયો, ઘણું લાંબે વખતે લોક સમજ્યા કે આપણે પરાળપંથી કાપડની મીલો કેમ ન ચલાવી શકીયે તેમાં બે ત્રણ લાખ રૂપિયાનું ખર્ચ હોઇ સમજે નહિ ને શેર ભરે નહીં.

આવી આવી વિટંબનાઓ આવી પડતી ધીમે ધીમે મણી કંઈક, આપણા દેશમાંથી રૂ જતું અટકવા લાગ્યું અને સુતરની મીલો ભગીરથ પ્રયત્ને થઈ. અરે પણ વણકર લોકની શી દશા! તેમની રોજી? ભૂખે મરી ગયા!

ગળી રંગવાનો ઉદ્યોગ—અમદાવાદમાં ગળીનું કામ કરનારા કેટલીક ચોકમાં જણાઈ આવતી નિશાની પરથી વધારે હોવા જોઈએ એમ જણાય છે. હવે તે ધંધો નાશ પામ્યો છે. ત્યાં ફક્ત હવે ગાળવાનાં કુંડાં, ભઠ્ઠી વગેરે પડી રહેલું જણાય છે, તેના ઉપર અધમણું અધમણું તો ધૂળ ચઢી હશે. એક વખતે એજ ગળી આપણા દેશમાં થતી હતી અને અદ્યપિ બંગાળામાં થાય છે. પણ તેનું વાવેતર ઘણું ઓછું થતું જાય છે. કોલટારમાંથી જર્મન રસાયણ શાસ્ત્રીઓએ કૃત્રિમગળી બનાવવા માંડી તેમને હાથ જાણે સોનાની ખાણુ તાં આવી હોયની! અથવા તો અરે બીજન નાઈટસના અલાદિનનો દીવો હાથમાં ના આવ્યો હોયની! તેમ થઈ પડ્યું! એ કોલટારમાંથી ભિન્ન ભિન્ન પ્રકારના રંગ, ખાંડ, વગેરે પદાર્થો બનાવે છે એક અઢળક પૈસો પેદા કરે છે, એ કંઈ આપણા ઉપર જુલમ કરતા નથી હાં, સારાંશ એકે દેશમાં સોનું પાકે તેથી તે દેશ તવંગર નથી, પણ જે રાષ્ટ્રમાં કુદરતને જીતવાની શક્તિ ધરાવનારા વિદ્વાનો પડ્યા છે, જ્યાં જ્ઞાનનો પ્રચાર બહોળો અને બહોળો થતો જાય છે, જ્યાં રાજા રૈયતને શાસ્ત્રની શોધ ખોળ કરવા સહાય આપે છે. જ્યાં વિદ્વાનોની કદર બુજાય છે, જ્યાં વિદ્વન્મંડળ આત્મશાસ્ત્રની શોધખોળ કરવા તત્પર રહે છે તેજ રાષ્ટ્ર તવંગર છે એમ સમજવું જોઇએ. આપણા દેશમાં સોનું હીરા અને અને કાનેક રત્નાદિ ભૂગર્ભમાં સમાયેલા હોય તેથી શું? નૈસુરની સોનાની ખાણોમાંથી સોનું પરદેશ ઘસડાઈ જાય છે, કારણકે તે આપણને સોધતાં આવડ્યું નહિ.

બંગાળામાં ગળીનું વાવેતર પુષ્કળ થતું હવે તો ગળી આવી એટલે વાવેતર થયું ઓછું, અને એ ખાલી પડેલી જમીનનો શો ઉપયોગ કરવો એ મોટો પ્રશ્ન થઈ પડ્યો છે. આમ કુદરતની બક્ષિસો નષ્ટ થતી જાય છે. આપણે ગળીથી પૈસા કમાતા હતા તેના બદલે કૃત્રિમ ગળી જર્મનીથી પૈસા આપી લાવવી પડે છે આ પણ જોવા જેવું છે?

ખેતીનો ઉદ્યોગ—હિંદુસ્તાનના લોકોનો મુખ્ય આધાર ખેતી ઉપર છે. ખેતીનો આધાર વરસાદ ઉપર છે. એક વરસાદ ના આવ્યો એટલે હિંદુસ્તાનમાં તો દુકાળ સમજવો હમણાં હમણાં હિંદુસ્તાનના કમનશીબે વિપદ્ ઉપર વિપદ્વાદળ બહુ આવી ગયાં, દુકાળ અને દુકાળ અને તેની મોંઘવારીની અત્યંત વિટંબના સાથે વળી યુરોપીય વિગ્રહનું અનિવાર્ય દુઃખ—હવે એની ઈશ્વરકૃપાએ શાન્તિ થઈ છે.—પ્લેગ અને ઇન્ફ્લુએન્ઝાનો ત્રાસ જનક દેખાવ એક દેશમાં પાકેલું અનાજ રેલવેને લીધે પરદેશ ઘસડાઈ જાય છે અને જ્યાં સારો ભાવ મ્હોં માગ્યા મળે છે ત્યાં વેપારી લોકો વેચે છે જે ખેડૂતો અનાજ પાકે છે તેજ ખેડૂતો ભૂખે મરે એ મહા આશ્ચર્ય કારક બનાવ છે જે પેટનું તે મારનું! ખેડૂત કંઈ એક વરસમાં એક વરસ ચાલે એટલુંજ પકવતો હોય એમ અને નહીં ઘણાની વાત એમ છે કે પાક ઘણો થોડો ઉતરે અને તેમાંથી બિચારાને સરકાર મહેસુલ આપવું પડે છે. શાહુકારને ત્યાંથી રૂપિઆ લાવ્યો હોય તેને રૂપિયા, તથા તેનું વ્યાજ આપવું પડે છે. રૂપિયા અને તેનું વ્યાજ રોકડું નહોવાને લીધે થોડો પાક એના ખળામાં આપી દે છે એક વરસ ચાલે એટલુંય પણ ભાગ્યેજ પાસે રહે છે. આવી બીજે વરસે

વરસાદના આવે તો પછી એમના તો બારજ વાગી જાય પહેલાં જમીનમાંથી પાક સારો ઉતરતો હોવાથી ખેડૂતને ત્યાં કોઈ દિવસ દુકાળ નહોતો માલનો ઉઠાવ ગામગામે ગામમાં થતો અને જે દાણા રહેતા તે પોતે ભોંયરા જેવું કરી કોઠીઆરામાં ભરી રાખતો જેથી બીજે વરસે વરસાદ ના પડે તો પણ તેને અડચણ નડતી નહીં.

દિન પ્રતિદિન જીવનની, આધાર ભૂત ખેતી તરફ આપણા લોકોની આટલી બધી બેદરકારી વધતી જાય છે એનું કારણ શું ? ખેતીમાં મજુરીની જરૂર છે એ વાત સિદ્ધ છે, પરંતુ એથી કંઈ એમ સિદ્ધ થતું નથી કે ખેતી છેક અભણ—ખેતીનું અલ્પયસી જ્ઞાન ધરાવનાર—મજુરોને સોંપી દઇ આનું પ્રતિદુર્લક્ષ જણાવવું—અરે ? જમીનદારે નિરાંતે સુઈ જવું જમીનદારોની મગજમાં એવી વાતો રમી રહી હોય છે કે એ મજુર લોકો એમને વાવીને ખવડાવશે. તે લોકોએ ખેતીવાડી સબંધી અભ્યાસ કરવો જોઈએ, નવીન જાતનાં ખાતરોનો ઉપયોગ કરતાં શીખી જાણવું જોઇએ અને આમ ધીમે ધીમે પ્રગતિનાં માર્ગમાં આગળ વધી સુધારો કરવો જોઈએ જમીનમાં થોડા વર્ષ વાવેતર કર્યા પછી તેમાંથી પ્રાયઃ કસ ઓછો જાય છે, કારણકે જમીનમાંથી જે ક્ષારો ઝાડને પોષણ કર્તા હોય છે તે કમી થતા જાય છે એટલે પાક પણ ઓછો થતો જાય છે, ખેતીવાળાઓને જુદા જુદા પાકને સારૂં જુદી જુદી જાતનાં ખાતરો અવશ્યનાં છે, તેમજ અમુક પાક ઉતર્યા પછી અમુક જાતનુંજ વાવેતર થવું જોઇએ એનું સંપૂર્ણાંશે જ્ઞાન કરાવવું જોઇએ ખેતીવાડીને લગતા રસાયણનો અભ્યાસ કરવો જોઇએ, કારણકે તેની મદદથી પાકમાં વધારો કરી શકાય છે અને તેથી મહેનતનો બદલો વિશેષ પ્રમાણમાં મળે છે. અમેરિકામાં શાસ્ત્રની મદદથી તંબાકુનું વાવેતર પુષ્કળ થાય છે તેની બીડીઓ થાય છે. તેમ છતાં આપણી તંબાકુની સીગારેટ કેમ બનાવવામાં નથી આવતી ? અને આપણે શા માટે પરદેશથી બનાવેલી સીગાર અને સીગારેટ પીવા લાગ્યા ?

આપણી તંબાકુ અને અમેરિકન, ઈજીપ્શીઆન અને ટર્કીશ તંબાકુમાં ફેર માત્ર એટલો હોય છે કે ત્યાંની તંબાકુમાં સુગંધ હોય છે તે સુગંધ ક્યાંથી લાવે છે ? તે કુદરતનીજ છે કે કૃત્રિમ છે ? અમેરિકન લોકોને કુદરતની વાસ તંબાકુમાં માલમ પડી અને અંતે એમ જણાયું કે અમુક-અમુક પ્રકારનાં જંતુને લીધે, અમુક તરેહની વાસ રહે છે એથી એમણે તે જંતુઓ એમની પ્રયોગ શાળામા તૈયાર વાવેતર કરતી વેળા તે જંતુઓને તંબાકુના છોડમાં દાખલ કરી તંબાકુ ઉત્તમ પ્રકારની કરી અને પછી ઉઠાવ પણ સારો થવા લાગ્યો. અહિં આપણે એના કોઈ પણ પ્રકારના પ્રયાસો થતા નથી અને એમ પણ સમજાય છે કે એ લોકો આપણી તંબાકુ આપણી પાસેથી ખરીદી તેમની સુગંધીદાર તંબાકુનું મિશ્રણ કરી હાલની સીગારેટ થાય છે. તંબાકુમાં મોટો સવાલ એ છે કે તેને સાફ (Cuto) કરવાની (કેળવવાની) રીત જાણવી જોઇએ. આપણે જ્યાંસુધી કૃત્રિમ તંબાકુ તૈયાર નથી કરી ત્યાંસુધી આપણાં સદ્‌ભાગ્ય છે એમ સમજવું. અને ! સાયન્સ શું કરે છે !

લેખક, આ બીડી અને સીગારેટનો વ્યાપાર ધમધોકાર ચાલે એમાં રાજી નથી, પણ વિષયને અનુસરી દૃષ્ટાંત તરીકે વાત કરે છે એ આપ વિનયી વાંચકોએ બિલકુલ પણ વિસારવું ન જોઇએ. બીડીના ધંધાથી આપણી કેટલીએ કમાણી ધુમાડામાં જતી રહે છે એમાં કંઇ કહેવા જેવું રહ્યુંજ નથી. જેમ બને તેમ આ વ્યસનથી દૂર રહીએ તેમ ઠીક. સાથે

વળી એટલું આપ યાદ રાખશો કે લેખકને બીડી કે સીગારેટ યાતો તંબાકુનું કોઈ પણ પ્રકારે વ્યસન નથી. ઉપર કહ્યું તેમ દૃષ્ટાન્ત આપી વિષયની સરલતાર્થેજ એટલું વિવેચન કરવામાં આવ્યું છે. એ વ્યસન પરદેશની ચીજોમાં મોકવે એનાં કરતાં એવીજ ચીજો દેશમાં ઉત્પન્ન કરી વાપરે તો પૈસો દેશમાંને દેશમાં રહે એજ કહેવાનો ભાવાર્થ.

અમેરિકામાં એક એકરે-રૂ. ૧૦૦ નું ખાતર નાંખે છે અને પાક રૂ. ૪૦૦ થી ૫૦૦ સુધીનો લગભગ ઉતારે છે એટલે ખેડૂતને રૂ. ૩૦૦ થી ૪૦૦ નો ફાયદો રહે છે. હવે આપણા ખેડુતની સ્થિતિ સાથે સરખાવતાં 'ક્યાં રાજા ભોજ અને ક્યાં ગાંગો તેલી' એવું થઇ પડે છે. ખેડૂતની સ્થિતિ અહીં ઘણી ગરીબ છે અને ખાતર પાછળ એટલું ખર્ચ કરવાની એમની તાકાત નથી. શાહુકાર વ્યાજ લઈ લઈને તેમનો ડુચો કહાડી નાંખે છે. ધારો કે એક ખેડૂતને રૂ. ૧૦૦ શાહુકાર પાસેથી લેવા પડયા અને જોરડીની ખેતી સારૂ એ સો રૂપિયા ખરચ્યા; હવે દૈવયોગે ખેતરમાં ઉધાઈ લાગી અને જોરડી બીલકુલ પણ થઇ નહીં અને સાથે મેઘરાજે પણ અકૃપા કરી એટલે એના સો રૂપિયા તો પાણીમાં ગયા, શાહુકારનું દેવું ઉભું રહ્યું અને વ્યાજ ઉપર વ્યાજ ચડતુંજ રહ્યું. હવે બીજો પાક કરવા સારૂ બી વગેરે લેવા સારૂ બીજા રૂપિયાની જરૂર તે ક્યાંથી પુરી પાડે? સરકાર મહેસુલ ,માફ યા ન માફ, પણ લેનારજ અહીંએ એ બિચારાની તો દુર્દશાજ! આવી પરિસ્થિતિ સમજવાને માટે તેમને પુરી કેળવણી મળવી જોઇએ. દરેક ગામડાંઓમાં નિશાળો ઉઘાડવામાં આવે અને ફરજ્યાત કેળવણી દાખલ કરવામાં આવે તેમાં ખેતીના વિષયો ખાસ કરીને ખેડુતોના છોકરાઓને તેમના ખેતરમાંજ પદ્ધતિસર શીખવવામાં આવે તોજ કંઇક પણ સુધારાની આશા ભવિષ્યમાં બાંધી શકાય અને સરકારને મહેસુલ ઉપરાવતાં પણ મુશ્કેલી પડે નહીં. આવા ખેડૂતોને સરકારે નાણું પણ ધીરવાં જોઇએ, અને સરકાર તેઓને ખેતીનું સારૂ જ્ઞાન આપશે અને નાણું આપશે તો ખેડૂતોને ફાયદો થશે એટલુંજ નહીં પણ મહેસુલમાં સરકારને પણ ફાયદો થશે. ખેડૂતો તેમની વફાદાર રૈયત તરીકે રહેશે અને સરકારના અત્યન્ત આભારી છે તે સદાને માટે રહેશે અને ઉપકારોમાં વધારો થશે. એવી આશા રાખી આટલેથીજ હું મારી લેખિની સાથે વિરમીશ. અસ્તુ.

ઇતિ શીવમ.

હિંદના કૃષિકારોની અધમતાનાં કારણો અને ઉપરી અમલદારોથી વર્તાતો જુલમ.

(માહે ફેબ્રુઆરીનાં પૃષ્ઠ ૨૩૪ થી ચાલુ.)

———:o:———

આખરે દેશ સેવા, સમાજ સેવા અને કૃષિ સેવાઓને તિલાંજલી આપી નકટ નિય પરતંત્ર થવાની બેડી રૂપ નોકરીમાં જોડાઇ પોતાનું ઉદર ,સમજાવવા રૈયતની સ્વતંત્રતા ઉપર તરાપ મારી (દેશદ્રોહી થઇ) સરકાર માબાપને બહાલા થવા જાય છે. અફસોસ! અફસોસ! કે જ્યાં હિન્દની ભાવી પ્રજા આ પ્રમાણે ઉત્પન્ન થાય ત્યાં ઉન્નતિ થવાની વાતજ શી!!

જ્યારે આ દેશી યુરોપીયન સાહેબ અમલદાર બની ગામડાંમાં જે ઠેકાણે મુસાફરી કરવા જવાના હોય છે ત્યારથી ત્યાંની અજ્ઞાન ખેડુત પ્રજાના હૃદયમાં મોટો આઘાત (ધ્રાસકો) પડે છે. અને તે સંબંધીની અનેક ચિંતાઓ અગાઉથી તેમના શરીરમાં વાસ કરી રહે છે. અને જ્યારે તેઓ સાહેબ ગામ પર જાય છે, ત્યારે અનેક પ્રકારે ખેડુત પ્રજાને ત્રાસ આપે છે, દંડે છે અને તેમના ચાલતા કામમાં ખલેલ પાડે છે. (કૂટે છે) તેમ તેમની ખરી ખોટી વાતમાં હાએ હાએ ભણવું પડે છે. સાથે લાવેલા ઘોડા, બળદ અને ઉંટ વિગેરે પશુઓના ખોરાકનો બોજો તેમની પર આવી પડે છે (પુરો પાડવો પડે છે.) સાહેબજી આવવા જવાના હોય તો તેમની સાથેના સરસામાનને લાવવા લઇ જવાની મફતીઆ વેઠ પણ ખેડુત પ્રજાને કરવી પડે છે. આ મુજબ જો બિચારા વેઠ કરવા (કામ કરવા) કબુલ ના પાડે તો તેનીપર જબરજસ્તી થાય છે. અને ઘણી સખ્તાઇથી કામ લેવામાં આવે છે, રે! માતૃભૂમિ તારા ઉદરનું પોષણ કરનાર આ સકળ જગતનો જેની પર આધાર છે તેવા મૂંગા શાંત અને સાદું જીવન ગાળનાર ખેડુત પર શું આટલો બધો કોપ!! હર!!

રે! નોકરીની પરતંત્રતામાં પડી ઘેરે ઘેર અને ગામે ગામ ભીખ માગી ખાનારા અભીમાની, લુચ્ચા ને લોભી કમાઇથી પણ ક્રુર એવા ઝેર સમાન અનીતિ અને અપ્રમાણિક પણે ચાલનાર અમલદારોને ધિક્કાર છે! ધિક્કાર! કે જેવું ખાય તેવુંજ ખોદનાર હોય! પછી જ્યાં આવું થાય, પોતાના સ્વાર્થ ભણે, લોભ ભળે અને રાજાથી પણ સ્વતંત્ર થાય ત્યાં દેશનું, રાજ્યનું, ગામનું અને સમાજનું ભલું થવું મુશ્કેલજ હોય!

બુદ્ધિમાન માણસ નીતિમાન ન હોય તો તે સમાજને નુકશાન કર્તા છે, તે આવાજ. કારણ કે તેમનામાં બુદ્ધિ હોય છે, પણ તેનો વ્યય કેવી રીતે કરવો, ક્યાં કરવો, કેટલી હદ સુધી કરવો, આ વાત સારી છે કે ખોટી વિગેરેનો તેઓ ઉપયોગ કરતા નથી. અને સાહેબ લોકો થનારા તો ખાસ નીતિમાનજ હોવા જોઇએ. રાજાએ પણ આવા અમલદાર સાહેબો પર પણ ખાસ ધ્યાન આપવું જોઇએ. તેની સાથે પ્રજા પણ સુખી થાય એમ ફરમાવવું એ પણ પોતાનો ધર્મ છે, જે દેશનો કે રાજ્યનો રાજા પોતાની પ્રજાપર પ્રેમ દર્શાવી મોટી રૈયત મારાં અંગીભૂત વ્હાલાં બાળકો કહી તે પ્રમાણે યોગ્ય ન્યાયથી વર્તતો નથી તે રાજાને પણ કેવો સમજવો તે વાંચક વિચારી લેવું પરમેશ્વરે રાજાને કાંઇ ભોગ-વિલાસ કરવા, લોકોને પીડવા, દંડવા, જાત જાતના કરો નાંખવા કાંઇ ઉત્પન્ન કરતા નથી. તેણે તો મારી પ્રજા ક્યા પ્રકારે સુખી થાય તેનાજ રસ્તા ખોળવા જોઇએ. પ્રજાએ પણ રાજાને પોતાના પિતા સમાન સમજી તેમની તરફ વર્તવું, તેમને અનેક પ્રકારે રાજ્યમાં બનતી મદદ કરવી, કાયદાને માન આપવું. રાજ્યમાં બંડ કે ફીસાદ કરવાં કે કરવા કોઇને ઉશ્કેરવું નહિ એ પણ દરેક નાગરીકોની ખાસ ફરજ છે.

ઉપર પ્રમાણે રાજાની ફરજો દર્શાવ્યા ઉપરાંત દેશનો જેનાપર આધાર છે, તેવી ખેડુત પ્રજાનાં બાળકોને યોગ્ય શિક્ષણ આપી તેમનો વ્યાવહારીક ધંધો જે ખેતી છે, તેને લગતાં સાધનો આપી તેને તે સંબંધીનું જ્ઞાન આપી ડાહ્યાં બનાવવાં જોઇએ. આ પ્રકારનું શિક્ષણ આપવા ઠેકાણે ઠેકાણે કૃષિશાળાઓ સ્થાપી પ્રત્યક્ષ શિક્ષણ આપી બતાવ્યું હોય

તો થોડાજ વખતમાં આ કાર્ય સફળ થાય એમાં સંશય નહિ અને આ શિક્ષણ સંબંધીનો કાયદો પણ ફરજ્યાત હોવો જોઇએ.

બાદ જ્યાં ખેડુતમાંથી અજ્ઞાનતા ગઈ નથી ત્યાં સુધી કૃષિકાર્યમાં સુધારો થવો કઠીન છે, શિક્ષણ મેળવેલાં બાળકો યોગ્ય ઉમરે પહોંચતાં પોતાની બુદ્ધિનો ઉપયોગ કરી સફળતા મેળવે છે. ખેડુતો પાસે પૈસો ટકો હોય, સાધનો હોય પણ બુદ્ધિ વગર તેમને તેનો ઉપયોગ કરતાં આવડતું નથી. શિક્ષણ મેળવવું એ નોકરી માટેજ છે એવું જે સમજે તે મૂર્ખજ કહેવાય.

પછી મોટાં મોટાં ભાષણો ભરડવાં, લેખો લખવા, હેન્ડબીલો છપાવવાં એ બધું ખોટુંજ છે. જો કે આ નિશાનીઓ દેશને જાગૃત કરનારીઓ છે, છતાં કહેવા કરતાં કરી બતાવવુંજ ઉત્તમ છે, અને આજ આ ધારે કહીએ તો મોટા વક્તાઓ જંગી સભાઓ ભરી વાંકા વળી ઉભા રહી હારતોરા પહેરી હાથમાં કલગી લઈ બગાડ પાડી ભારે શબ્દોથી ભાષણો કરે છે ત્યાં જેનો આધાર ખેડુતો પર છે તેવાઓની સંભાળ કોણ લે છે ? જ્યારે નિઃસ્વાર્થ થઇ ખરા પ્રેમથી સ્વદેશ સેવાનાજ કાર્યમાં ગામેગામને ઘેરઘેર ઉપદેશ આપી બિચારી રાંકડી ખેડુત પ્રજાની સ્થિતિમાં સુધારો કરશે તોજ કંઈક અંશે હિન્દની ઉન્નતિનાં ચિન્હો દૃષ્ટિ સમીપ ખડાં થશે.

વડોદરા
પ્રાતઃકાળ
ઑફીસ.

વ્યાસ. ચુનીલાલ હરગોવિંદદાસ.
(સંગી)
આરોજવાળા.

વર્ષા થવા માટે પ્રભુ પ્રત્યે યાચના.

નાથ જગદીશ નીત તારૂં સુંદર શામળીયા એ ઢબ

અમ અરજી ઉરધારી, ભવદુઃખ હરનારા;
કર વરશા સુખકારી, ધરણી ધરનારા. ટેક
જગ રહી સઘળાં કરજો, જન અન-ધન ભંડારો ભરજો, દરજો
અમ દુઃખ હારી, ધરણી ધરનારા. અમ અરજી ઉરધારી, ભવ દુઃખ હરનારા;
કર વરશા સુખકારી, ધરણી ધરનારા. ૧
[1]ઇર [2]ખેંચ્યું દુષ્કાળને હજુરા, દામની [3]અસી ઓગા તોપના ગજુરા
ઙ ઙ ઙ ઙ ઙ ઙ ઙ ઙ ગાજે, ધરણી ધરનારા. ૨
સજ્જ છત્ર અંબર [4]આડંબર, [5]સુગ્રાગ ભૂપ ત્યાં થયા સ્વતંતર, તીલક
કરે પળની દેરી, ધરણી ધરનારા. ૩
ટીહુ ટીહુ ટીહુ ટીહુ મોર ટહુકે, પીઉ પીઉ શબ્દ બપૈયા ન ચુકે,
ચુકે ન કુંચી [6]મલ્હારા, ધરણી. ૪

---

૧ ઈંદ્ર ધનુષ્ય ૨ તલવાર ૩ મેઘાડંબર ૪ સાર વર્ષ ૫ પૃથ્વી ૬ મલ્હાર રાગ.

ખળખળ ખળખળ સરીતા ઝરણાં, નીરમળ જળ મુક્તાફળ વરણાં,
ડોળાં પણ ક્યાં દીસે, ધરણી. ૫
માન સરોવર સમસર શોભે, [7]કૃષીકર હંસ તણા મન લોભે, લોભે મન,
[8]ગોવાળા, ધરણી ધરનારા. ૬
નવ પલ્લવ ધરતી તજ નીરખી, કૃષી ઉર ઝલકે હરખી હરખી, પરખી
ને એ પ્યારા, ધરણી ધરનારા. ૭
અમ કૃષી બાળક તું અમ પાળક, ખળ જન ખાળક પાપ પ્રજાળક,
ટાળક તાપ અમારા, ધરણી. ૮
યાચક અરીશીંહ યાચે તમને, એસુખ આપો હે પ્રભુ અમને,
તમને સ્યાની ખામી ? ધરણી ધરનારા. ૯

લી.

અરીશીંહજી નાથાભાઇ વાળા.

સમય બાવની.

(છપ્પય પ્રકરણ)

સમય અપાવે રાજ, તાજ પણ સમયે જાયે;
સમય કરાવે કાજ, સાજ સહુ સમયે થાયે.
સમય નસાડે દુ:ખ, સુખ પણ સમયે જાયે;
સમય સ્વજન સન્મુખ, સમય વિદેશ ભમાવે.
સ્વર્ગ મૃત્યુ પાતાળમાં, સુત્ર સમય કરનાર છે;
કહે ધીર આ સૃષ્ટિનો, સમય તેજ કરનાર છે. ૩
સમયે પળવું પંથ, વિચરવું [૧૦]ઉજડ વાટે;
સમયે પળવું પંથ, બાગ કે રમણિય ઘાટે.
સમયે પળવું પંથ, વાહને મોજ માણિને;
સમયે પળવું પંથ, તાપમાં પાય ચાલિને.
સમયે પગે ચાલવું, દેહી થઈ સરકારના;
કહે ધીર સમયે કદી, થાવું સભ્ય દરબારના. ૪

અલમપુર
નિંગાળા થઇ } ધીરસિંહ બહેરાભાઈ ગોહિલ

---

૭ ખેડુત ૮ ગોવાળીયા.

લવાજમ.

ગ્રાહકોને વિજ્ઞપ્તિ કરવામાં આવે છે કે આ માસીકનું ૯ મું વર્ષ સમાપ્ત થયું છે અને ૧૦ મા વર્ષમાં પ્રવેશ કર્યો છે. જેથી લવાજમ વસુલ થવા માટે રૂા. ૨-૧૦-૦ નું વી. પી કરી આ અંક મોકલવામાં આવ્યો છે. તો અમારાં સુજ્ઞ ગ્રાહકો વી. પી. પાછું નહીં કાઢતાં તેમજ ટપાલ ખરચ વિગેરેનું નુકશાન નહીં કરાવતાં જરૂર વી. પી. સ્વીકારી ઉત્તેજન આપવું ચાલુ રાખશે એવી આશા રાખીએ છીએ.

ભેટનું પુસ્તક કાગળો તથા મજુરી વીગેરેની મોંઘારતના લીધે આપી શકાય તેમ નથી જેથી સુજ્ઞ ગ્રાહકોને દરગુજર કરવા વિનંતી છે.

ધરમપુર—જી. સુરત. મેનેજર "ખેતીવાડી વિજ્ઞાન."

આ માસિકના સુજ્ઞ વાંચકોને વિનંતી કરવામાં આવે છે કે અમારી ઓફીસ શાહીબાગ અમદાવાદથી અત્રે આવેલી હોવાથી માસિક સંબંધી સર્વ પત્ર વ્યવહાર કરવો. છાપવા માટે લેખો મોકલાવવા લવાજમ વિગેરે મોકલવાનું હોય તેઓએ નીચેનાં શીરનામે મોકલવાં

આ માસિકના બદલામાં અમોને જેઓ પોતાનાં માસિકો પેપરો વીગેરે મોકલે છે તેઓએ પણ આ નીચે જણાવેલાં શીરનામે હવેથી મોકલાવતા રહેવા મહેરબાની કરવી.

ધરમપુર. જી. સુરત. મેનેજર.

ગુજરાતનો તાલુકદાર

પ્રકરણ ૨ જું

તલાટીનો તોર (ચાલુ)

(અનુસંધાન જુનનાં પૃષ્ઠ ૩૪૧ થી)

" હરામખોર સુબ્બર ! શું તારા મનમાં સમજે છે ! તું કોની સામે આવું બોલવાની હિંમત ધરે છે ! પહેલાં બરોર મંગાવ્યું તેમાં શું ગુન્હો કર્યો, આ તારો બાપ આંહી છે તે ઘેર જમવા જશે, ફરકેસર ફરવી હોત તો તારા બાપને કહેવું હતું કે આટલું બધું કરજ કરી ગીરાસની પાયમાલી કરી તે ઉપર જતાં આવી કડકડતી તાઢમાં અમારે આંટા ખાવા પડે છે તેમાંથી બચત ઠીક, જોઇ લેનારો બદને કહો કે હવે નથી જોઇતું એટલામાં અચકાયો બોલ તારી પાસે જનાબંધી તગાવી લોન નાખવા બેઠા છે તે આજે ભરી આપ નહીતો અત્યારેજ જપ્તી કરીશ." ગંજીપાના પાનાં ગાડી ઉપર પછાડી પાસે પડેલી બાટલીમાંથી ઘુમ પાન કરવા લાગ્યા.

" સાહેબ ! ઓણુ વરસનો તદ્દન દુકાળ છે તેમાં મારી જમીનમાં તો કાંઈ પણ નીપજ આવી નથી ખાવાને અનાજ પણ નથી કે નથી ઘરમાં રાચ રચીલું જે વેચીને ભરવું પતાવું અમારે તો આપજ સરકાર છો મહેરબાની કરી આવતાં વરસ સુધી મુલતવી રાખો ને પ્રભુ સારૂં વરસ કરશે તો સરકારી લેણું હું નહી રાખું અમારી સ્થિતિ તપાસી આપે હુકમ કરવો જોઈએ "

" હવે એતો રાબોને દરબાર આજ છમાસ થયા તમારા ઘરનું સીધું હરામ છે. મજેની ગાય દોવા દે છે પણ ક્યારેય એમ થયું કે બરીર ઘી કે શેર દુધ મહેતાજીને દઈ આવી એ અમે તો ભણે આ ગામમાંજ રહેતા ન હોઈએ તમારી તો જાનજ એવી ખીચા રહીને દુધ ન પીવો જીધા રહીને પેશાબ પીવો આંટી કેમ પાઘરા સોટી જેવા થઈ ગયા ? ને પાણી ગીમાં તોળાવાં ! તમને તો તો ગુરાજ બધા અહદશાં ફાકી ગયા છે આખ માં કપાસ ઘણો થાય છે પણ અમને એમણ રૂની આશા તમારી પાસેથી નથી. અનાજ પણ અમારે વેચાતું લાવવું પડે અને કાંઈ તમારા ગામની નોકરી છે ? આવા કરવા તો કાલ કુંઆરનું નામ સારૂં કરજાઓ કરજાઓ જરા. ઘી નથી કહેતા તમારી જીભ કેમ ફરતી ? મહેતાજીએ પોતાનો પોટલો છોડી મૂક્યો.

મનમાં તો અમે કાંઈ ગણત્રીમાં જ નહીં પણ જોઇ રાખજ્યો કે તમારો પવન પણ ઉતારી નાંખીશ, દુઃશાસનાવતાર પોલીસ પટેલે પોતાનું હડહડતું જૂઠાણું ને કાંઈક દ્વેષભાવનો પાર્ટ સમયો ચિતધારી ખૂબ ભજવ્યો " કેમ ? ભગવત સંઘજી (અપભ્રંશતો છડાઇથી વાપરતાં) પૈસા લાવ મારે અત્યારે તે તમામ કપતા સાથે એક સાથે જોઈએ આપે છે કે જાપ્તી કરૂં ? " તલાટી સાહેબે સ્પેશીઅલ હજુર હુકમ કહી સંભળાવ્યો.

"પણ સાહેબ ! ત્યારે મને હમણાં માસ બે માસની મહેતલ આપો તો મારા સંબંધીમાં જાઉં ને ત્યાંથી મને ઉછી ઉધાર મળે તો લઈ આવું."

"નહીં. બીલકુલ નહીં. ઉઠો પોલીસ પટેલ. કાગળ ખડીઓ લ્યો. પગી ? જાત-પંચને બોલાવ. ચાલ ઉઠ."

* * * * *

"નાથ ! પધારો. આજે તો ગુલાબ ભૂખ્યો થયો છે પણ આપની રાહ જુએ છે. મે ઘણું કહ્યું પણ માન્યું નહીં ને શ્રવણનું દ્રષ્ટાન્ત સંભળાવી આપની સાથે જમવાનું કહે છે. ગુલાબ ! ગુલાબસિંહ ! જો આમ આવ."

"જી. આવ્યો બાપા. મારી વ્હાલુડી વાછડીને રમાડતો હતો, બો ! લાવ જમવાનું તૈયાર કર."

"બાઈ તું જમી લે, મને આજે ઠીક નથી મારે નથી જમવું ઉતાવળથી જમી લે પછી કામ છે હઠ ન કરીશ તૈયાર હોય તે ઝટ ખાઈ લે" આમ કહેતાં કહેતાં ગળગળો થઈ ગયો આવેલ અશ્રુ મુશીબતે ખાળ્યાં.

પ્રિય ? આમ કેમ ? આજે કેમ દિલગીર. મારા સોગાન. મારાથી શું અપરાધ થયો ? આમ કરો તે મને ઠીક ન લાગે. તુમે બહુ વિચાર ન કરો. પ્રભુ કાલે સામું જોશે. ને દુઃખના દિવસો હંમેશાં સરખા નથી રહેતા રાજપૂતો દુઃખ ખમવાજ જનમ્યા છે દુઃખથી રાજપૂત કંટાળેજ નહીં. જગતનાં સર્વ દુઃખોને પોતાના હૃદયમાંજ સંતાડી રાખે છે. દુઃખ ક્ષુલ્લક કાલ્પનીક છે આપણે તેની મ્હોમે થવું ન જોઇએ. આમ દિલગીર ના થાઓ. મારા સૌભાગ્યનું ત્હારૂં હૃદય આમ બાળકની પેઠે રડવા તૈયાર થાય તે મને તો આશ્ચર્ય ! ! ! દેવી ? ત્હારો ઉપદેશ અમુલ્ય છે. પણ તે અત્યારે મને કાંઈ ધૈર્ય નહીં આપી શકે"

"કેમ વ્હાલા. હું અધિકારી છું મને કહો. મનમાં ન મુઝાઓ. કહેવાથી હૃદયનો ભાર હલકો થશે ને શાન્તિ મળશે."

"ભાર ઓછો થવાનો નથી ને શાન્તિ તો સ્મશાનમાં પ્રિય હરીશ્ચંન્દ્રને ઘર સત્યને માટે છોડવું પડ્યું પણ તે વિશ્વામિત્રને હાથે. મારે આજે છોડવું પડશે પીતાની ભુખીઇને લીધે ક્રુર ઝાલીમ રાક્ષસોના હાથે."

"શું કહો છો ? આ ઘર છોડી મને છોડી આપ જતા રહેશો ? હાય. હાય કરતી મુર્છાવત થઈ કાષ્ટવત પૃથ્વી ઉપર પડી મોટો ધબાકો થયો માથામાં પછાડ લાગવાથી લોહી વહેવા લાગ્યું. બેશુદ્ધ થઈ રહી.

મુગો બહેરો આપની વશ ભગવત બીચારો ખરે રડી પડયો. ગુલાબ પણ પછાટો ખાવા લાગ્યો બા ! બા બોલને ? તને શું થયું ? મારી મા.

બાપા ! શું મારી મા હવે નહીં બોલે ? નહીં બોલે એ શબ્દે ભગવતસીહને મુકાવી

મૂકયો. અરે મારી એક આ છેલ્લી પ્રેમ મુર્તી અને ધૈર્ય. મદદ દેનારી હમેશની સાથી શું તું ખોઇ બેઠો? વજ્ર છાતી કરી તુરત ઉઠયો. પાણી છાંટવા લાગ્યો ને પવન નાંખી ખોળામાં મુખ લઇ અશ્રુ ટપકાવવા લાગ્યો.

વાંચક! આ કરૂણ ચિત્ર ચિતરવાની ચિતારાઓમાં શક્તિ હશે મારી લેખણમાં નથી. જપ્તી કરવા આવેલા તલાટી, પોલીસ પટેલ, પગી, પંચ વિગેરેને બહાર ઉભા રાખી ભગવતસીંહ અંદર ગયો ને પોતાની સ્ત્રી કે જેઓને હજી સુધી ઓઝલનો રિવાજ ચાલે? આવતો કોઈ કહેવાજ ગયો હતો કે આપણે હમણાં બહાર નીકળો સરકારની જપ્તી છે. ત્યારે તે કહેવાને બદલે અંહી તો બીજી ઉપાધી થઇ રહી. વાર થતાં તલાટીનો મિજાજ ગરમ થઈ ગયો ને બહારથી બુમ ઉપર બુમ પાડવા બરાડા પાડવા લાગ્યો. અરેરે ભગવતસીંહ? અંહી તારા બાપના નોકર નથી તે ઉભા થઇ રહીએ. જલદી નીકળ ઘરમાંથી. નહી ન નીકળવી હોય તો વળગી બહાર કહાડું. એમ કહી પાસ ઉભા માણસોને પણ વરસાદ પણ વરસાવ્યો.

(અપૂર્ણ)

ડી. ડી. ગોહીલ.

પ્રાત:સ્મરણીય શિક્ષામાં લેવાવાં જોઇતાં સુત્રો.

(૧) "ખેતીના ઉપયોગનાં વરત વરતડા, નાડા કરવા સીંદરી (કાથી) ખરીદી લાવવા કરતાં ખેતરને ચારે સેઢે ને પાળાઓએ ભીંડીનું વાવેતર કરી, ચોમાસામાં ફુરસદે હાથેજ મેળવવી જોઇએ," આથી બમણો ખર્ચ થતો બચે અને સેઢાની જમીન ઉપયોગમાં આવે.

(૨) "પોતાના ઘરમાં ગ્યાસલેટ ને બદલે પોતાના ખેતરમાં વાવેલી એરંડીનું એરંડીયું કરી દીવાના ઉપયોગમાં લેવું" કારણ ગ્યાસલેટથી ઘાડો ધુમાડો સંગ્રહ રહે, વળી તેની મેશ હવામાં ઉડવાથી નાકમાં વાટે શરીરમાં દાખલ થઈ, તંદુરસ્તીને નુકશાન થાય, આંખોનું તેજ કમી થાય. ગ્યાસલેટના દીવાથી મગજ ભમવાનું દરદ થાય છે. એમ અનુભવી વૈદ્યનું કહેવું છે. અને તે વગર થાકે તેમ છે. અરે! ખુદ યુરોપ અમેરિકા વગેરે દેશોમાં ગ્યાસલેટના ખુલ્લા દીવા બાળનારને ગુન્હેગાર ગણવામાં આવે છે. ત્યારે આ દેશમાં તેનો છૂટથી ખુલ્લા દીવાથી ઉપયોગ કરવામાં દિનપ્રતિદિન વૃદ્ધિ થતી જાય છે. તે ઓછા દુ:ખની વાત નથી! વળી ગ્યાસલેટના અતિ જલદ ભડકા સારી રીતે ગમતું તેવું અજવાળું પણ નથી, જ્યારે તેનાથી ઉલટું એરંડીયાના દીવાથી આંખનું તેજ વધે છે તથા શુદ્ધ રહે છે. શરીરના અમુક રોગનિવારણાર્થે ઓષધ તરીકે તથા જુલાબ (રેચ) તરીકે ઉપયોગમાં લેવાય છે, એવાં ઉપયોગી એરંડીયાની મેશ (અંજન-આંજણ) આંખમાં જાય તોપણ હાની તો કરે જ નહિ. પરંતુ લાભજ કરે તે સમજથી સૂચવા ઇચ્છીએ. તે અમારા અબુધ ખામંદીના (પ્રભુના બાળક સંતાનો) એ કરી હાથમાં લેવું જોઈએ.

(૩) " પોશાક (પહેરવા ઓઢવાનાં વસ્ત્રો) સ્વદેશીજ રાખવો " આપણા ગામડાના ખેડુતો ક્યાંક ક્યાંક કપાસ ચરખાથી લોઢી કાંતી તેના વણકરો પાસે (ખાદી)વણાવી લુગડાં પહેરે છે. તેમ દરેક દરેક ખેડુતે તો કરવુંજ જોઇએ. ફુરસદે કે ચોમાસામાં બૈરાંઓ તેવું કાંતવા લોઢવાનું થોડું ઘણું કાર્ય કરે તો તેથી કાંઈ ઓછો લાભ નથી ! આજકાલ કાપડના ઉંચા ભાવો વધતા જાય છે તે સહન કરીએ છીએ તોપણ આપણી પ્રાચીન રૂઢી છોડી દઈ. મીલોમાંથી તવાઇને ટકાઉહીન યત્નેથી તાંતણાવાળાં લુગડાં ઓઢો રહે છે, તે આપણા અનુભવમાં છતાં હાથથી વણાએલાં અને એકંદરે ટકાઉ સારાં અને સસ્તાં જેમાં સમસ્ત ભારતનું હિત સમાએલું છે તે છોડી દઈએ છીએ. તે આપણી અજ્ઞાનતાનો સિ· માડો નહિ તો બીજું શું ? રે ? હાથથી કરેલા (કાંતેલા) બજારમાં વહેંચાતી રૂડી કરતા ટકાઉને મોંઘા પડે છે તેજ વાપરવા જોઇએ આપણામાં કહેવત છે કે ઘરની કસર" વહાણની સફર " બરાબર છે. દેશી કાપડ પહેરવાનાં વ્રતો લેવાનો આ સમય ન ચૂ· કાવો જોઇએ.

(૪) " ફેશનવાળાં, કપડાંથી બીજા જેટલા " ફેશનબેડી " થી દુઃખી થાય· છે. તે કરતાં તમારાં ઓછા ખરચનાં પણ ટકાઉ લુગડાંથી તમો વધુ સુખી સ્વ· દેશી છો. " માટે તેવા ફંદામાં ફસાવુ નહિ.

(૫) ખાસ ધ્યાનમાં રાખવાનું તો એ છે. કે " જે ધોરી (બળદ) આપણો જીવનાધાર છે. તે બળદોની જેવી સંભાળ રાખવી જોઇએ તેવી ઘણાકો લેતા નથી." પરંતુ ઉલટા કઠેકાણે લાકડાઓના ઘોદા મારવામાં આવે છે અણગમો ઉપજાવે તેવી ગાળો ભાંડવાનું "પાપ" વહોરી લેવામાં આવે છે પૂછડાં મરડીને પુછડાના ધાટને ગાંઠાગાંઠવાળું બેડોળ બનાવી મુકાય છે. તે વાજબી નથી. આપણા પર તેનો જેટલો ઉપકાર છે. તેની સંભાળ લેવી જોઇએ કારણ તેના પ્રતાપે થતા ઉત્પન્નમાં તેનો ભાગ (હિસ્સો) છે. તેનું વિસ્મરણ (ભૂલાવું) ન થવું જોઇએ. વળી આપણને તારનાર જીવાડનાર તેજ છે. આપણામાં જુની કહેવત છે કે " કાંજોધા કાંગોધા "

નારણજી જેઠા વાપેક્ષા

સ્વસ્થાન પોરબંદરના બોખીરા ગામે બોખીરા ખેતીવાડી મંડળ.

રા. રા. મે. "ખેતીવાડી વિજ્ઞાન" ના તંત્રીજી મહારાજની સેવામાં વિનંતી કે:— નીચેનો હેવાલ આપની જાણ માટે લખી મોકલું છુ.

સં. ૧૯૭૬ આશ્વિન સુદિ ૧૧ શનીને રોજ બોખીરાના ખેડુ મેર પટેલ રાણા આ· લાના આમંત્રણથી સેવક તેમજ શેઠ (પટેલ) રામજી ટ. વનરાવન તથા તેમના મિત્ર શેઠ જેઠાભાઈ પ્રાગજી ભગત આદિ તે ગામે ગયા હતા.

તે દિવસ મેર રાણા આલાના ચિરંજીવી ભાઈ મામત રાણાનું નામ મેર જાતિના રિવાજ મુજબ મેરોના બારોટને ચોપડે નોંધાવાનું શુભ મુહૂર્ત હતું. તે શુભ પ્રસંગે મેર

રાણા આલાએ શ્રી સત્યનારાયણની કથા તથા શ્રી હરી કથા કરાવી હતી. અને પોતાની જ્ઞાતિને માત્ર પુતાની જમણ વાર તથા તે ગામના તમામ ખરડાઇ બ્રાહ્મણોને (આ બ્રાહ્મણોનો મોટો ભાગ ખેડનોજ ધંધો કરે છે) બ્રહ્મ ભોજ કરાવ્યો હતો.

આ શુભ પ્રસંગે ત્યાં મેરોની અસલ રીતિ મુજબ કાવા કસુંબા પણ નીકળ્યા હતા. અને લગભગ ગામના તમામ ખેડુતો ત્યાં ભેગા થયા હતા. તે ખેડુત ભાઇઓને સંબોધીને સેવકે તેમની આગળ "ખેતીવાડી વિજ્ઞાન" માંથી આપની ખેડુ ભાઇઓએ નિરંતર યાદ રાખવાની શીખામણો વાંચી સંભળાવી હતી. અને પછી દરખાસ્ત મૂકી કે:—

"ખેતીવાડી વિજ્ઞાન" માર્ચ ઓગસ્ટ ૧૯૨૦ પાનાં ૩૯ મે છપાયા મુજબ આપમાંના કેટલાક ખેડુ ભાઇઓ સેવકને ઘરે પોરબંદરમાં તા. ૯-૩-૨૦ ને રોજ એકઠા થઇ જે વિચાર બાંધ્યો છે—કે આ ગામે એક "ઓખીરા ખેતીવાડી ઉત્તેજક મંડળ" સ્થાપવું, અને ખેતીવાડીને ઉત્તેજન મળે તેવું એક ફંડ ઉભું કરવું અને તે ફંડનો બરાબર હિસાબ રાખવા એક ચોપડો રાખવો. તો તે વિચાર હજુ આપ ભાઇઓએ વ્યવહારમાં મુકયો નથી, માટે આ સેવક અત્યારે આપ ભાઇઓને સૂચના કરે છે કે—આજ મેર પટેલ રાણા આલાના મી. સામંતનું નામ બારોટને શુભ ચોપડે નોંધાયું છે, અને મેર ભાઇ રાણા આલાએ આપણને માને આમંત્રણ કરી એકઠા કર્યા છે. તો આ શુભ પ્રસંગની ખુશાલીમાં આજ અત્યારેજ ઉપર કહેલ મંડળના ચાલકો નક્કી કરવાનું, અને એની ઉત્તેજક ફંડ ભરવાનું શરૂ કરવું એ સર્વ રીતે યોગ્ય જણાય છે. અને એ ફંડમાં પ્રથમ રકમ ભરવાની શરૂઆત મી. સામત રાણાને સોનાને હાથે કરાવવી જોઇએ. કેમકે ખેડુત ભાઇઓ વિષે વિનોદમાં કહેવાય છે કે "ખેડુતોના પગ કીચડના ઝીમ કુવાડાની, અને હાથ સોનાના" માટે સોનાને હાથે ફંડની શરૂઆત થવી જોઇએ. આ વાતને શેઠ રામજી ભાઇ જી. વનરાવન અને શેઠ જેઠાભાઇ બન્નેએ અનુમોદન આપતાં નીચે પ્રમાણે કામ થયું.

"ઓખીરા ખેતીવાડી ઉત્તેજક" ફંડમાં.—

રૂા ૫) મેર સામત રાણા આલાએ બારોટને ચોપડે નામ નોંધાઇના શુભ પ્રસંગ નિમિત્તે.

"૧) ઠાકર જનુભુગુદિજી-એજ પ્રસંગની ખુશાલી અને ખેતીને ઉત્તેજનાર્થે.

એ પછીએ ફંડમાં રકમ ભરાવા શરૂ થઇ

એ ફંડની નોંધ મંડળને ચોપડે કરવામાં આવી—અને મંડળની સ્થાપના થઇ.

આ ઓખીરા ગામે આજ રોજ "ઓખીરા ખેતીવાડી ઉત્તેજક મંડળ" નામનું એક મંડળ સ્થાપવામાં આવે છે. તેના પ્રમુખ, સભાસદો તથા મંત્રી નીચે પ્રમાણે નીમવામાં આવ્યા છે:—

૧	વિપ્ર મેઘજીભાઇ કરસનજી દેવજાદાર	—પ્રમુખ
૨	મેર પટેલ રીણા કાના	સભાસદ.
૩	" " હીરા રીણા	"
૪	" " સુરા મેરગ	"
૫	" " વીજા રીણા	"
૬	" " રાજુર આલા	મંત્રી

આ મંડળનો હેતુ ઓખીરા ગામનાં ખેડુત ભાઇઓમાં ખેતીવાડીના જ્ઞાનની વૃદ્ધિ

કરવાનો છે. અને એ જ્ઞાનની વૃદ્ધિ કરવામાં ઉત્તેજન આપવા માટે આ મંડળ તરફથી એક ખેતી ઉત્તેજક ફંડ એકઠું કરવામા આવશે. અને તે ફંડનો હિસાબ રાખવા એક ચોપડો રાખવામાં આવશે.

આ મંડળ કામ પ્રસંગે ગમે ત્યારે મળે તોપણ દર મહીનાની અમાવાસીઆને દિવસે ગામના ચોરામા અવશ્ય મળશે. ચોરે ખેડુભાઇઓને એકઠા કરી ખેતીવાડી સંબંધીના લાભની ચરચા કરશે.

"ખેતીવાડી વિજ્ઞાન" માસિક આજ બાર માસથી ઓખીરા ગામે થએલા શાળામાંથી મેર રાણા આલાના નામથી મંગાવવામાં આવે છે. તે હવે આ સાલથી ઉપર કહેલા મંડળના ખેતી ઉત્તેજક ફંડ ખાતે મંગાવવામાં આવશે.

ખેતી ઉત્તેજક ફંડની વ્યવસ્થા કરવાનુ તેમાં ભરાયલી રકમમાંથી કાંઈ પણ ખરચ કરવાનું ઉપર કહેલાં મંડળના હાથમાં રહેશે. અને તેનો હિસાબ એ મંત્રી ખરાબર-રાખશે અને જ્યારે મંડળ જોવા માગે ત્યારે રજુ કરશે. સદરહુ ફંડનો ચોપડો અને ફંડની રકમ મંત્રી રાણા આલાની પાસે રહેશે.

પ્રમુખની ગેરહાજરીમાં ચાર સભાસદમાંથી ગમે તે એકને કામ ચલાઉ પ્રમુખ ઠેરવી તાતકાલીક કામ મંડળ કરી શકશે.

મંત્રીની હાજરીની તો દર પ્રસંગે મંડળને કામ કરવા જરૂરત રહેશે.

આપણું ખેડુ લોકો પોતાની મેળે પોતાની ખેતીવાડીમાં કંઇક આગળ વધી શકે, પોતાને પોતે કંઈક મદદ કરી શકે, નાહાની નાહાની બાબતોમાં મુઝાઈ નહી જતાં કઇ પોતાની મેળે તોડ કાઢી શકે, અને "ખેતીવાડી વિજ્ઞાન" જેવાં ખેડુતોના લાભનાં માસિક પોતાની મેળે મંગાવી વાંચતા વંચાવતા થાય એ હેતુથી ઓટલી ચળવળ માત્ર હાલતો કરી છે. હવે જોઇએ તેઓ કેવી રીતે આગળ વધે છે.

માટે હવેથી મેર પટેલ રાણા આલાના નામનું માસિક માગ સાગ્રત નહી મોકલતાં નીચેને શરનામે મોકલવા કૃપા કરશો.

"ઓખીરા ખેતીવાડી ઉત્તેજક મંડળ"ના મંત્રી મેર પટેલ રાણા આલા. ઠેકાણું શ્રી કેદારેશ્વર મહાદેવનાં મંદીર પાછળ ઠાર કારાદામજીને પોચે. પોરબંદર.

પોરબંદર. તા. ૩૦-૧-૨૧. } લી. ઠાકર જયકૃષ્ણ ઇંદ્રજી, પેન્શનર પોરબંદર સ્ટેટ.

પ્રકીર્ણ હકીકત.

(અનુસંધાન જાનેવારીના પૃષ્ટ ૨૦૧ થી)

બરમામાં આવેલ "કુંશ્રું" નામના પહાડની ખીણમાં એકજ ખેતરમા ત્રણ જાતની હળધર થાય છે.

૧ ગેન. વીનવ અથવા નાની હળધી.
૨ સેન વીન ન્યાઈ અથવા મોટી હળધી
૩ મેન વીન પ્યાઇ અથવા સફેદ હળધી.

આ મજે જાતનાં પાન ત્રણથી પાંચ ફુટ લાંબા હોય છે અને રંગે આછા લીલા રંગનાં હોય છે. પ્રથમની એક નંબર "નાની હળધી" ની કિમ્મત સૌથી વધુ ઉપજે છે, બીજા નંબરની તેનાથી ઉતરતી હોય છે. અને ત્રીજા નંબરની હળધીમાં પીળાશ પડતો રંગ ન હોવાથી "શાન" લોકો તેને સફેદ હળધીના ઉપનામથી ઓળખે છે. આ જાતનો તે લોકો કાંઈ ઉપયોગ કરતા નથી. પણ ઉલટ નકામા છોડ તરીકે તેને ગણી ખેતરમાંથી કાઢી નાંખવામાં આવે છે. નવસારી અને સુરત તરફ આ હળધને આંબા—હળધરના નામથી ઓળખવામાં આવે છે અને તેનું ખાસ આગાપની પાક તરીકે વાવેતર કરવામાં આવે છે. અથાણા તરીકે એનો મહોળો ઉપયોગ થાય છે.

* * * *

શેરડીના રસનો શરકો.

શરકો—તેની બનાવટ.

નવસારીના મોબેદો (પારસીના ધર્મ ગુરૂઓ) આજુ બાજુના ગામોમાંથી શેરડીનો રસ ખરીદ કરે છે અને તેમાંથી સરકો બનાવે છે સાધારણ રીતે ડીસેમ્બરની અધવચમાં શેરડી પીલવાની મોસમ શરૂ થાય છે અને માર્ચ મહીનાની અધવચ સુધી પહોંચે છે. રસ મોટા પીપમાં ભરીને વેચવામાં આવે છે અને આવાં દરેક પીપમાં ૫૨ ગેલન સુધી રસ રહી શકે છે. બીલીમોરા અને વલસાડના મોબેદો સરકાને માટે જે રસ કઢાવે છે તે પોતાની હાજરીમાંજ કઢાવે છે અને તેમાં ખાસ કરીને નીચેની બાબતો પર ખાસ ધ્યાન આપવામાં આવે છે.

૧. ખાંડ વાળા પદાર્થો વધુ ટકામાં હાજર હોય તેવો રસ હોવો જોઇએ.

૨. જે શેરડીને થોડા વખત પરજ પાણી આપવામાં આવ્યું હોય તેનો સરકાને માટે ઉપયોગ થતો નથી.

૩. શેરડીનાં ટોચકાં અને નીચેનો ભાગ કાઢી નાખવામાં આવે છે.

ઉપર મુજબ તૈયાર કરેલો રસ સરકાના કારખાનામાં મોટા પીપોમાં લઈ જવામાં આવે છે. અને મોટી મોટી બરણીઓ, પોણા ભાગ સુધી તેનાથી ભરવામાં આવે છે. બરણીઓનાં મોં કપડાથી ઢાંકવામાં આવે છે અને પછી સુર્યના તડકામાં તેઓને રાખી મુકવામાં આવે છે જ્યારે ઉપરના ભાગમાં ફીણ દેખાય છે એટલે બરણી ઉઘાડી, તેમનો રસ બીજી બરણીઓમાં કપડા વતી ગાળવામાં આવે છે. આગગાની રીતથી સરકો જલદીથી બને છે પ્રથમ ફીણ દેખાયા પછી દર આઠ થી દશ દીવસે રસ ગાળવાની જરૂર પડે છે પણ પાછળથી સરકો તૈયાર થાય ત્યાં સુધી દર પખવાડીએ રસ ગાળવામાં આવે છે. સરકો તૈયાર થતાં ગમે તો આશરે ત્રણ મહીનાની મુદત લાગે છે છતાં શેરડીની જાત પર તથા મોસમ પર ઘણો આધાર રહે છે. જેમ ગરમી વધું તેમ સરકો જલદીથી તૈયાર થાય છે. જોઈએ તેટલી ગરમી ન મળે તો ખાંડમાંથી દારૂ અને દારૂમાંથી સરકો પુરેપુરો બનતો નથી જેમ રસમાં ખાંડનો ભાગ વધુ તેમ જલદીથી ખાંડનો ભાગ સરકાના રૂપમાં ફેરવાઈ જાય છે.

બાવન ગેલન રસમાંથી બત્રીસથી છત્રીસ ગેલન સરકો પેદા થાય છે કેટલીક વખતે ઉતરેલા શેરડીના રસના મેલમાંથી સરકો બનાવવામાં આવે છે રસનો મેલ જલદીથી સરકાના રૂપમાં ફેરવાઈ જાય છે.

કેટલીક વખતે ઘર વ્યવહારને માટે ખજુરમાંથી સરકો બનાવવામાં આવે છે. ખજુર

ને પાણીમાં પલાળી જે રસ થાય છે તેને મોટા કુંડામાં રાખી મુકવામાં આવે છે જ્યારે આંડનું રૂપાંતર થવાની ક્રિયા શરૂ થાય છે ત્યારે પ્રથમની કુંડીનો રસ કપડાં વતી ગાળીને બીજા કુંડામા લઇ જવામાં આવે છે આ મુજબ દર અઠવાડીએ ગાળવાની ક્રિયા કરવામાં આવે છે અને ત્રણ મહીનામાં શરકો તૈયાર થાય છે આ મુજબ તૈયાર થયેલો શરકો સ્વાદ અને બનાવટમાં બહુ ઉત્તમ હોય છે અને તેની કીમ્મત પણ ઘણી સારી ઉપજે છે.

બીલીમોરા તથા વલસાડમાં તૈયાર કરવામાં આવેલો શરકો નવસારીમાં બનેલા શરકા કરતાં ઉંચી પંક્તિનો ગણાય છે અને તેની કિમ્મત દર હંડ્રેવેટે આશરે નવ રૂપીઆ ઉપજે છે નવસારીનો શરકો ત્રણ રૂપીએ હંડ્રેવેટના ભાવથી વેચાય છે. આ ભાવ, થી છુટક શરકો વેચવામાં આવતો નથી છુટક શરકાની કિમ્મત ઉપરના ભાવથી લગભગ બમણી હોયછે;

ઉપયોગ:—હિંદુસ્તાનમાં શરકાનો ઉપયોગ ઘણું ભાગે યુરોપીઅન પારસી અને મુસલમાનો તરફથી કરવામાં આવે છે. અને હિંદુઓ, દવા તરીકે વાપરે છે, બહુ તાવમાં શરીરપર બહારના ભાગમાં શરકાના પોતા લગાવવામા આવે છે. તેમજ ઢોરને પણ કેટલીક વખતે અપાય છે.

તાડીનો સરકો:—ચોરાશી તાલુકાના ભાઠા ગામમાં અને ઓલપાડ તાલુકાના દમકા ગામે, તાડની તાડીમાંથી શરકો બનાવવામાં આવે છે. એક માણસને અમુકની પાસે સામટાં ઉગતા ૩૦ થી ૪૦ તાડના ઝાડો રસ કાઢવા માટે દર માસે રૂ. ૧૦ ના પગારથી નોકરીમાં રાખવામાં આવે છે. શરકો બનાવવા માટે સરકાર તરફથી દર ઝાડે દોઢ રૂપીઓ કર તરીકે લેવામાં આવે છે. જ્યારે તાડના ઝાડ પંદર વરસની ઉમ્મરનાં થાય છે, ત્યારે તાડી કાઢવા લાયક સ્થિતીમાં આવે છે. તાડની ઉમ્મર સાઠ વરસની હોય છે.

તાડના ઝાડોને બે મોસમમાં ફુલ આવે છે. (૧) અકટોબર (૨) ફેબ્રુઆરી ફેબ્ર-આરીથી રસ કાઢવામાં આવે છે. નર તેમજ માદા એ બન્ને પ્રકારના ઝાડમાંથી તાડીનો રસ કાઢવામાં આવે છે નર ઝાડનાં પુષ્પો આંગળી જેવા આકારનાં ઝુમખામાં આવેલાં હોય છે. તેમને એક નાની લાકડીથી જુદા કાઢીને પછી, બાંધી લેવામાં આવે છે. પણ માદા ઝાડમાં પ્રથમ પુષ્પોને મજબુતાઇથી બાંધી લેવામાં આવે છે. એટલે પુષ્પોનો વધારો અટકી જાય અને ઉગના ફણગાને છુંદી કાઢવામાં આવે છે. રસ વહેવાની જ્યારે શરૂઆત થાય છે ત્યારે દરરોજ નર ઝાડના તેમજ માદા-ઝાડનાં પુષ્પોના અગ્ર ભાગને સવાર-સાંજ કાપવાની જરૂર પડે છે માટીનાં ઘડામાં આ રસને એકઠો કરવામાં આવે છે દર રોજ સવારના ઘડાને ખાલી કરવામાં આવે છે. અને જ્યાંસુધી રસ નીકળ્યા કરે છે ત્યાંસુધી ઘડા બાંધવાનું કામ ચાલુ રાખવામાં આવે છે. ફક્ત વરસે દર ઝાડની સાધારણ ઉપજ ૬૦ ગેલન રસ હોય છે. માદા-ઝાડમાંથી બહુ થોડો રસ નીકળે છે.

ઝાડમાંથી રસ કાઢવાની ક્રિયા બારી ચોમાસાના બે માસ સિવાય લગભગ આખું વરસ ચાલુ રહે છે અને તેથી તાડનો રસ કાઢનારા માણસોને આખું વરસ કામ મળે છે દરેક ઝાડ ચારથી પાંચ મહિના સુધી તાડી આપે છે. ફેબ્રુઆરીમાંથી જે રસ નીકળે છે તેના કરતાં તાડનો રસ બહુ મોંઘો અને શ્રેષ્ઠ માનવામાં આવે છે

મરાઠાની બનાવટ—તાડના રસથી લગભગ પોણા માસ સુધી આથીઓને જાળીને

મો ઉપર કપડું બાંધી તાપમાં રસમાં રેત પડવા સાર રાખવામાં આવે છે જ સાત દિવસમાં ફીણ આવવાની શરૂઆત થઇ જાય છે, ત્યારે બીજી બરણીમાં રસને ગાળી કાઢવામાં આવે છે. દર છઠો અગર આઠમે દીવસે રસ ગાળવાનું કામ કરવામાં આવે છે દોઢ મહીનામાં સરકો તૈયાર થાય છે લાકડાનાં પીપમાં સરકો ભરીને વેચવામાં આવે છે જેનો ભાવ દર દશ શેરે રૂ. ૨-૮-૦ હોય છે અને છુટક ભાવ પાંચ રૂ. હોય છે આ મુજબ તૈયાર થએલો સરકો મુંબઇ, અમદાવાદ, વડોદરા અને અજમેર મોકલવામાં આવે છે. તાડના રસમાંથી તૈયાર થએલો સરકો બે વરસથી વધુ મુદત સુધી રહી શકતો નથી. રંગે મેલો હોય છે. પણ શેરડીના સરકાનો રંગ લાલ હોય છે, તાડીના રસના એક મો મેલનમાંથી ૭૫ ગેલન સરકો તૈયાર થાય છે.

મગનલાલ ગુલાબભાઇ દેશાઇ.

નીચે પ્રમાણે ગૃહસ્થો તથા લાયબ્રેરીનાં લવાજમની પહોંચ ઉપકાર સાથે સ્વિકારવામાં આવે છે.

રૂ. આ. પા.	નામ	ગામ.
૧-૮-૦	સાર્વજનીક લાયબ્રેરી	મું. માંડાધર
૧-૮-૦	મિત્રમંડળ લાયબ્રેરી	મુ. વડુ
૧-૮-૦	મહેતા ફ્રી લાયબ્રેરી	મું. કીવજ
૧-૮-૦	સાર્વજનીક લાયબ્રેરી	મું. આકલાવ
૧-૮-૦	સાર્વજનીક લાયબ્રેરી	મું. મેઢાસણ
૨-૦-૦	માનં સુપ્રીન્ટેનડંટ	મું. ધ્રાંગધ્રા
૨-૦-૦	દસ્તાજરાય મનોહરરાય	મુ. અમદાવાદ
૧-૮-૦	અમીરદાર પ્રેમરલાલ મુકનલાલ	મુ. સિદ્ધપુર
૨-૦-૦	મુલ્લાં અબદુલાભાઇ શેખ મહમદઅલી મહાલુવાલા	મુ. સિદ્ધપુર
૧-૮-૦	સાર્વજનીક પુસ્તકાલય	મું. કરમાલીયા
૧-૮-૦	ભાદરણ લાયબ્રેરી.	મુ. ભાદરણ
૧-૮-૦	સાર્વજનીક પુસ્તકાલય	મુ. વરસાલા
૧-૮-૦	શ્રી જ્ઞાન પ્રસારક લાયબ્રેરી	મુ. લોલાવા
૧-૮-૦	સાર્વજનીક પુસ્તકાલય	મું. કોટ સોનગઢ
૨-૦-૦	શેઠ મહેતાલાલ [illegible]	[illegible]
૧-૮-૦	સાર્વજનીક લાયબ્રેરી	મું. ડરણ
૧-૦-૦	ભાચાજીરાજ લાયબ્રેરી	મું. કુણઘેર
૨-૦-૦	સરવૈયા અમેચંદ હાજીભાઇ	મું. ચોક
૧-૮-૦	રાવસાહેબ આર. કે. પ્રભાવતી	મું. એલીગીરી
૨-૦-૦	રામજી માવજી	મું. કેરવી
૧-૮-૦	પબ્લીક લાયબ્રેરી	મું. લાઠીઘ
૧-૮-૦	કચ્છી દશાઓસવાળ સેવા સમાજ	મુંબાઇ. ૩
૨-૦-૦	શાહ ચુનીલાલ પુનમચંદજી	મું. [illegible]
૧-૮-૦	સાર્વજનીક પુસ્તકાલય	મું. મહેલાવ
૧-૮-૦	સાર્વજનીક પુસ્તકાલય	મું. કાણીસા
૧-૮-૦	મિત્રમંડળ લાયબ્રેરી	મું. સોમના
૧-૮-૦	ભીમજી લાયબ્રેરી	મું. [illegible]
૧-૮-૦	સાર્વજનીક લાયબ્રેરી	મું. [illegible]
૧-૮-૦	સાર્વજનીક પુસ્તકાલય	મું. [illegible]
૧-૮-૦	[illegible] લાયબ્રેરી	મું. [illegible]
૨-૦-૦	પટેલ [illegible]	[illegible]

AGRI—HORTICULTURAL JOURNAL

खेतीवाडीविज्ञान.

પુસ્તક ૧૧ મું. માહે માર્ચ ૧૯૨૩. અંક ૮ મો.

દુહો.
કણબી પછવાડે કોટ, કણબી કેઈ પાછળ નહીં;
કણબી આપે રોટ, પેટ ભરે પાદશાહનાં.

उत्तम खेती.

आर्यावर्तनी खेतीनुं सुवर्णमय प्रभात

गोपालन अने खेतीवाडीमां रह्युं छे.

श्लोक—कृषिधन्या कृषिर्मेध्या, जंतुनां जीवनं कृषिः।
हिंसादि दोष मुक्तापि, मुच्यते निधि पूजनात्॥

ભાવાર્થ—ખેતીનો ધંધો સુનિશ્ચિત છે. પ્રાણી માત્રનું જીવન ખેતી છે, હિંસાદિક દોષવાળી છતાં પણ અતિથિના પૂજનથી તે પાપથી મુક્ત રહે છે.

પ્રયોજક;
દુલેરાય છોટાલાલ અંજારીયા
એ. એમ. એ. સી.
ઠે. કુલીન પ્રીન્ટીંગ પ્રેસ, રાયખડ
અમદાવાદ.

વાર્ષિક લવાજમ.

હિંદમાટે	રૂ. ૨-૮-૦
હિંદ બહાર	રૂ. ૩-૦-૦
છુટક નકલ	રૂ. ૦-૩-૦

વિષયોની અનુક્રમણિકા.

માહે માર્ચ ૧૯૨૩ અંક ૮ મો.

ખેતીવાડીવિજ્ઞાન.

પુસ્તક ૧૧ મું. માહે માર્ચ ૧૯૨૭. અંક ૮ મો.

કૃષિકાર મહિમા.

(વસંતતિલકા.)

વર્ષાતણી વિષમ વૃષ્ટિ વિષે જ વીર!
શી ધારતો હૃદયમાંહિ તું ધીર ધીર!
અંધાર ખૂબ, ગરજે ઘનઘોર મેઘ,
ત્યાં તું રહે અડગ ક્ષેત્રમાં જ છેક!

આંખો વળી ધૂળ ભરી જલ બિંદુઓ ને,
ને ચોતરફથી વધુ વિંઝે અંધારી છોળઃ
જ્યારે ધરે સરવે ઘર વસ્ત્ર ચિત્ત,
ત્યારે રહે અડગ તું રણ ક્ષેત્ર ધીર!

ઉંચે રહે નિજ ક્ષિતિ પરવિત્ત કાજ,
સ્વાર્થી જનો અતિશું પરમાર્થી સાજ!
"સોવિરથાય" તું તો નવવીર રૂપ,
આહા! જન્મે સફળ છે તુજનું અનૂપ!

રોટી જ તું પ્રજાને "પાણી" સમ ગણ્યા,
તું પેટિનો નિજને અતિ સ્નેહ રાખી;
તું વાળતા સર્વતણી ભૂખ સર્વ ફેરી,
હિસાબી લાગી પ્રજાને સહુથકિ ફૂડી!
મંથ્યા અને ઉંચરી વાઘણથી શી વાત!
શો તેં સહે અહીં નિજ ત્યાગ ઉત્થાન!
"શાબાશ, શાબાશ" કહો જગ ગૌરવાર્થ
કૃષિવળને સરસ એવું વણી નિશાન!

દેતો કરીજ ઘૃત માખણ સર્વ જાત,
પોષાય જેથી મનુદેહ સુભાત ભાત;
ધન ધાન્યના પકવતો ઢગ મિષ્ટ કેવા !
શી આથી કહો મનુજની બીજી શ્રેષ્ટસેવા ?

ના તાપની મન મહિં કંઇ એજ ચિંતા,
સાદા રહી શુભ વિચાર તણી પ્રતિમા !
આશા રહ્યા તુજ બધા ગરવાજ હંમ,
કીધો તને જગપતિ નકી શ્રેષ્ટ સંત !

આવું છતાં મન કદી નહિ ખેદ થાતો,
ખેતિ મહિં રત રહી મૃદુ ગાન ગાતો;
કષ્ટો સહે તદપિના દિલ વ્યાધિ એક,
હમેશ રહે અતિ સુખિ અલમસ્ત છેક !

દિનો તણું જીવન જારજ બાજરી છે.
એ સર્વની ઉપજ ઓ વીર ! સોકરીતે;
આભાર દિન જનપર તુજ કેવડો છે !
આશ્ચર્ય ! ગર્વ તદપિ ન દિશે ભર્યો છે !

મહિમા અમિત તુજ છે વિરલા અનંત,
વર્ષાવતો જનપરે સહુ શુભ કંદ !
હો જો અનેક શતશઃ તુજનેજ ધન્યો,
ત્યાં વાણીથી વીર ! તને અભિનંદનો હો !

ધર્મપૂર (આણંદ.) } શેલત વાસુદેવ રામચંદ્ર.

—:•:—

ખેતીની ઉપજ અને ફળદ્રુપતા ઘટવાના કારણ.

તે વધારવાના ઉપાય.

લેખકઃ—રા. દુર્લભરાય સી૦ અંકારીયા. તંત્રી "ખેતીવાડી વિજ્ઞાન"
ધરમપુર જીલ્લો સુરત.

૪. વાવેતરનો અનુક્રમ (Rotation of crops.)

વાવેતરનો ક્રમ જુદો ન રાખવો તે પણ જમીનમાંથી કસ ઘટવાનું કારણ છે. કપાસની ઉપજ ભાવ વધવાથી ઘણી આવવા લાગી. જેથી ખાસ કરીને એકની એક જમીનમાં કપાસનું વાવેતર થવા લાગ્યું. કપાસ પોટાશ, ચુનો, નાઇટ્રોજન વીગેરે પોષક તત્વો જમીનમાંથી વધારે પ્રમાણમાં ચુસે છે. જેથી જમીન ખાલી થઈ જાય છે. અને તેટલા માટેજ વાવેતરના અનુક્રમની જરૂર છે. આપણા સમજુ અને ડાહ્યા ખેડુતો પહેલે વરસ બાજરી બીજે વરસ કપાસ, ત્રીજે વરસે જાર અને ચોથે વરસે તલ વીગેરે ઝુંપ અનુક્રમે વાવે છે જેથી જમીનના તત્વો પ્રમાણસર ઓછાં થાય અને પાણીમાં પીગળે તેવાં બને. પણ ખોટા પૈસાની તૃષ્ણાને લઇ આ નીયમ મુકવા લાગ્યા જેથી ઉત્પન્ન કમી આવવા લાગ્યું. અને દુઃખી થયા. ઉત્પન્ન ઓછું અને ઉપયોગ વધારે હોવાથી મોંઘવારી થાય તેમાં નવાઈ શી !!

દર વરસે જુદું જુદું વાવેતર કરવાથી જમીનનો કસ એકદમ ઘટતો નથી, જીવાત તથા ભામીઓ મસી, બમારીઓ વગેરે રોગ લાગુ પડતા નથી અને જમીનની ઘટી ખેડ થવા સાથે વાવેતર પણ બદલાતા રહેવાથી ઘણો ફાયદો થાય છે. માટે ખેડુત ભાઇઓએ ઝુંપનો અનુક્રમ ગોઠવી ખેતી કરવા ખાસ ધ્યાનમાં રાખવું.

૫. નવાણની જરૂર.

ખેડુતો કપાસ, તમાકુ, કાંગર, ઘઉં વીગેરે અનાજ વહેચી પુરતા પૈસા મેળવે છે. તેનો ઉપયોગ નાતરાનું મોંઢું ઢાંકવામાં કે ન્યાતરા કરવામાં અને બીજી બીજી વ્યવહારીક ક્રીયાઓમાં કરે છે તેને બદલે પોતાની જમીનમાં કુવો ન હોય તો ખોદાવવો, ખાતર, હથીયાર, બળદ લેવામાં કરે તો પૈસાનો સદુપયોગ થાય. ખાસ કરીને નવાણ બાંધવામાંજ ખેડુતોએ પોતાનો પૈસો વાપરવો કે જેથી દુકાળ જેવા વરસમાં પેદાશ લઇ શકવાનું બને. આપણા ખેડુતો ફક્ત વરસાદના આધારે ઉપરજ ખેતી કરે છે. જે સારો વરસાદ નથી આવતો અથવા મોડો પડે છે અગર પ્રથમ વરસે અને પાછળથી ન થાય ત્યારે મુકાવું પડે છે. જે ભુખે ભીખારીઓનો વખત આવે છે. પણ જો આપણી પાસે સારું નવાણ હોય તો પાણી પાઇ બુધ ઉછેરી શકાય છે તેમજ જાનવરોને પણ નીભાવી શકાય છે ખેડુતોનો મોટો લાભ

જ્યારે એવો પાસે હોય છે ત્યારે નવાણ સુધારવા કે નવાં કરવામાં ધ્યાન આપતો નથી. પછી દુ:ખી થાય છે.

૬ ખેડુતોમાં મોજશોખ વધ્યો છે.

જુના જમાનામાં ખેડુતો મોટે ભાગે ફકત ઘઉં ને જુવાર પર જાય હળ જોડી જમીન ખેડતા તથા ખુબ ખાતર નાખી જમીન તૈયાર કરતા અને મહેનત કરવામાં પાછા પડતા નહોતા ચાલુ જમાનાના ખેડુતો મોટા હોય છે હાળી કે સાથીથી કામ લે છે અને પોતે હાયરા જેવા ગામમાં બેસી રહે છે અને હુક્કો ચાહ બીડી વગેરે વ્યસનમાં વખત કાઢે છે. જેથી નોકરો દીલસંગીથી જમીન ખેડ કરતા નથી. જ્યાં ખેડુતો પોતે આળસુ અને મોજીલા બને ત્યાં ખેતીમાં ફાયદો મળેજ નહીં. માટે ખેડુતોએ જાત મહેનતુ થવા ખાસ જરૂર છે.

૭. ખેતીની કેળવણીની ખામી.

[illegible] ખેડુતો અને તેના છોકરાઓને ખેતીવાડીનું શીક્ષણ આપવા પહેલાં જરૂર છે. રાજ્યે, [illegible] ખેતીનું શીક્ષણ દરેક ગામડાની નીશાળોમાં આપાય એવી ગોઠવણ કરવી [illegible] ખેતીનો ઉદ્યોગ કરી દેશમાં [illegible] [illegible] શીક્ષણ [illegible] અને [illegible] [illegible] [illegible] ખેતીનું શીક્ષણ આપવા [illegible] [illegible] [illegible] ખેતીનું શીક્ષણ [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] પછી ખેતીનું શીક્ષણ આપવાનું [illegible] ખેતીવાડીની આબાદી કરવા વગેરેના વીચારો કરશે એવી અભ્યર્થના છે.

૮. રેવન્યુ ખાતાના માણસોએ ખેડુતો પ્રત્યે કેવું વર્તન રાખવું.

[illegible] રેવન્યુ ખાતાના [illegible] અધીકારીઓ, ખેડુતો [illegible] [illegible] અને [illegible] [illegible] ખેડુતોની [illegible] [illegible] [illegible] આવી [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] સમજવું જોઇએ, કે તેઓને [illegible] [illegible] [illegible] નહીં જોઇએ. ખેડુતો ગરીબ, દુખ્યા, અબોધ [illegible]

ગામના ગરાસીઆઓને !

લેખકઃ—મગનલાલ ભગવાનજી જોશી.
આસિસ્ટન્ટ માસ્તર, હાઇસ્કૂલ, જેતપુર.

ક્ષત્રિયની શૌર્યભરી તવારિખ ઉપર આજે આલસ્ય અને અંધકારનો પટ પડયો છે, તે ઉકેલવા માટે પરશુરામનો પ્રબળ હાથ જોઇશે એમ આજે હિંદની જનતાને જણાય તો તે છેક ખોટું તો નહિ ગણાય. રાજપુત્રોની ગુલામીનું વ્યર્થ ગુમાન તેમની ઉચ્ચતમ મહત્તાને ગુંગળાવી દેવા લાગ્યું છે. જે દિવસે તેમણે રક્ષણશક્તિને દેશવટો દઇ ગુલામી ગ્રહણ કરી તેજ દિવસે તેમણે દરિદ્રતાને તેડું મોકલ્યું, અને આલસ્યને આવકાર આપી તેના સર્વ સાથીઓ વ્યસનોનું સન્માન કર્યું. ભૂપતિઓનાં ભેજામાં પણ સ્વતંત્ર સત્તાધિશોની ખોટી ખુમારી ભમે છે; ગરાસીઆઓનાં દિલમાં મુઠીભર ધાડપાડુઓને દબાવવા જેટલીએ તાકાત કે હિંમત નથી, છતાં પણ તેઓ મિથ્યાભિમાન મૂકતા નથી. સ્વમાનની તો ઓળખીયે રતી નથી.

પવિત્ર સૂર્ય અને ચંદ્રવંશના પુત્રો કહેવડાવનાર; યદુકુળદીપક કૃષ્ણચંદ્ર, રઘુકુળાવતંસ રામચંદ્ર, રાજ્યશ્રીજરક્ષક રાણા પ્રતાપ, ભીમદેવ અને છત્રપતિ શિવાજીનાં સંતાનો હોવાનો દાવો કરનારઃ કામધેનુ સમાન વાંચ્છિત ફલ ઉપજાવનાર ભૂમિના ભૂપાલ હોવાનું અભિમાન ધરાવનાર; રજપુત નામધારી કેટલાક નાના ગરાસીઆઓ પોતાની હાલની રંકતાને રાજકુળદેવી ગણી તેનું પૂજન કરતા થયા છે, તો તેમની કહેવાતી રાજમાતાઓ, ભગિનીઓ, અને પુત્રીઓ તથા પુત્રવધૂઓ પડી ગએલાં ઝુંપડાંની દિવાલો અને છાપરાં વડેજ પોતાની નગ્નતા ઢાંકવા પ્રયત્નો કરી રહી છે! તેમના તાબાના દેશ કે જમીનની બેદરકારીથી થયેલી દુર્દશા અને તેને લીધેજ આવી દરિદ્રતાનું દાસત્વ એજ તેમની ગુલામીની મનોદશાનું અનિવાર્ય પરિણામ છે.

ધર્મની વિમુખતા, પરસ્પર કલહ, વ્યસનની મૈત્રી, અને આલસ્ય રિપુની તાબેદારી તેમજ ભૂપાલ તરીકે ભૂ (પૃથ્વી) નું પાલન કરવા તરફ બેદરકારી ગ્રહણ કરી તેથીજ આજે ભૂ (પાણી) ભરવાની કાવડ ખાંધે લેવાનો વખત આવ્યો! પાણીની કાવડ ખાંધે ધરી ' દરબાર પાડી ખેપવવા ગયા હતા ' એવું મિથ્યાભિમાન શું કરવા ? ' મિંઢું પડયા પણ ટંગડી ખડી ' તમે તમારા તાબાની જમીનની ખેતી તરફ લક્ષ આપી જાતમહેનત વડે તેની સુધારણા કરી તેની પેદાશ વધારવાના ઉપાયો યોજ્યા હોત, તો એવી અણુકાજની સેવા બજાવવા માટે એવા હજારો દાસ તમારી સેવામાં હાજર હોત. પણ તમે તો બન્ને સ્થિતિમાંથી ચ્યુત થયા. હજી કાંઇ છેક મોડું થયું નથી. સમય છે, સુધરવાનો અવકાશ છે. તમારાં પોતાનાં ક્ષેત્રો તરફ નજર કરો. ગામની હલકામાં હલકી ખરાબાવાળી જગ્યા કરતાં પણ તમારૂં વિશાળ ખેતર અજુગ વધારે પેદાશ ઉતારતું કરો. કારણ, તમે તો " જા બિલ્લી, કુત્તેકું માર " જેવું પરાવલંબી સૂત્ર સ્વીકાર્યું, જાતે કામ લેવાની કાળજી છોડી. દુષ્ટ દરિદ્રતા તેથીજ તમારાં ઉચ્ચ આંગણીયાં અભડાવે છે. રજપૂતને ખાંધે તો તીરનાં ભાથાં અને કામઠાંની દોરી શોભે—પણ યાદ રાખો કે નિર્દોષ પશુઓનો ઘાત કરવા નહિ, પણ મનુષ્ય હિંસક વનચરોનો વિનાશ કરવા માટે અને ખાસ કરીને જનસમાજ—

પ્રેમકલ્યાણ માટે, શત્રુનાં શિર અને અંતર વિદારવા માટેજ.

તમે તો પૃથ્વીશ, ભૂપાલ, ક્ષત્રિય, રાજપુત્ર-ગરાસીઆ છો ! ગમે તેવા-નાના કે મોટા જમીનના ટુકડાના ધણી છો ! તમે શામાટે પરસેવા કરો ? ગુલામગીરી કરો ? જ્યારે તમને કોઇ એકવચને સંબોધન કરે છે, ત્યારે તમે જેવા તપી જાઓ છો, તેવાજ શા માટે તમે, આલિસ્ય, વ્યસન, વતનના ગુલામ બન્યા છો-અરે સુધારેલાને શરણે નમી તેની ખુશામદ કરી રહ્યા છો તેવી તમારી સ્થિતિથી,-કેમ ઉકળવાના નથી ?-કેમ ધગશ આવતી નથી ?

. સિંહો ! રાજપુત્રો ! આ તમારી સ્થિતિ સુધારવા, ગએલી ક્ષત્રીવટ પુનઃપ્રાપ્ત કરવા, ધર્મની પુનઃસ્થાપના કરવા, કમરકસીને શું તમે ગર્જના કરી સમરાંગણમાં નહિ ધસો ? સિંહનાં નામને નાહક ના લજવો ! સિંહ કદી શિયાળને વશ થયો સાંભળ્યો ? સિંહ કદી તૃણનો ગ્રાસ લેતો સાંભળ્યો ? ગમે તેવો સિંહરાજ, જો તે સંતુષ્ટ થએલો હશે તો, ઉદાર ચિત્તથી, પાસેથી પસાર થતા પશુઓને પજવશે નહિ. નરકેશ-ધારી પૃથ્વીરાજસિંહ કરતાં પણ પશુકેશધારી વનરાજસિંહ વધે (!) એ નામોશી ભર્યાં અને વિરોધાત્મક સત્યને તમે જગતના ઇતિહાસપટ ઉપર તમારે માટે લખાવા દેશો ?

પૃથ્વીના પટમાં અમૂલ્ય રસો ઉભરી રહ્યા છે ! તેને કેળવીને કામ લેતા શીખો ! માત્ર તેમાંથી થોડી ઘણી ઉપજ આવી કે તરત તેના વ્યસનદેવીને વધામણાં દેવા તરફ, અને મેં તો વિલાસવૈભવોમાં તેનો વ્યય કરવા તરફ વૃત્તિ ના રાખશો. પોતાના દેશની જમીન-નદી-ક્ષેત્રો કે વાડીની આબાદીમાં વૃદ્ધિ કરવા તરફજ વીર ઇચ્છા રાખશો તોજ તમારી ગએલી સ્થિતિ પાછી સર કરી શકશો. મોટાં રાજ્યો પણ વખતનાં વહન સાથે નાનાં રાજ્યો બને છે, યાતો રાજ્યના ભાયાતો ટુકડા-ગરાસીઆ બને છે, અને અંતે પાઘીના પાઘદાર અને દગબેહુલ બને છે !

શરમ નહિ ! અમારા શરીર રજપૂતો ! ખેતી એ ઉત્તમ ધંધો છે, જગતનો પાલક અને પોષક ધંધો છે. જીવનની માનપ્રદ અને પ્રમાણિક વૃત્તિ છે. પારકાની ગુલામી અને તાબેદારી કરવામાં-પારકાની કૃપા ઉપર જીવન ચલાવવામાં અને અનીતિ આચરવામાંજ શરમ છે. આખા આર્યાવર્તમાં પ્રત્યેક કુટુંબને ત્યાં ખેતી હતી. બ્રાહ્મણો પણ નિત્યધર્મથી પરવારી પોતાના પવિત્ર આશ્રમોના આસપાસ બનાવેલી વાડિઓ અને ઉપવનોમાં કૃષિકર્મ કરી નિર્વાહ ચલાવતા. ત્યારે તમે તો રજપૂતો ! પૃથ્વીના પાલક, તેને પૃથ્વીને શરણે નમતાં; તેની સારી સેવા કરતાં શરમ શાની ? પ્રમાણિક વૃત્તિ ધારણ કરી સ્વાર્થ સાથે પૃથ્વીના પાલનહાર કૃષિકારનું કાર્ય કરતાં અપમાન શું ? જે નિદ્રા-ઘોર નિદ્રામાં તમે ઘોરતા પડ્યા છો, જે અંધારામાં આરામમાંજ તમે આત્મતેજ ધીમાં મારો છો, તેમાંથી અમૃત પણ ચકાસની ઝાંખી કરી હોય, તમારી પોતાની ઉન્નતિ કરવાનો તમને ખરેખર ઇચ્છાજ હોય તો આંખો ચોળી ઉભા થાઓ, આલસ્યને ત્યાગ કરી ધર્મ વડે અંતર્શુદ્ધિ કરો, અને વિચારથી જાગી ધ્યાન ધરેલા પ્રભુને શુદ્ધ કરો. અને સુવે સાથે વ્યસન વૈરીની જિંદગીને તોડી નાખો ! 'અફીણ અને દારૂના રક્તાક્ષ પીશાચને લાત મારો ! નીતિનું અવલંબન કરી ખેતી વડે પૃથ્વીનું પાલન કરી પરમશ્રુ બનો ! અને સ્વાવલંબી બની ખેતીનો પરિપાક વધારો, તમારાં ઉતરી જતાં કુટુંબ જાતિ અભિમાનને, ગગી જતાં ગૌરવને પાછું મેળવો ! મેળો ! વીરબન્ધુઓ ! ઉદ્યમ કરો અને ખેતીઉદ્યમથી દમ્ય-સંપત્ત કરી તમારું ખરું તેજ પ્રકાશો ! ! ! અસ્તુ !

ખેડુતોએ ખેતી અને બાગમાં કામ કરવાનું સુચીપત્ર.

ચૈત્ર—એપ્રીલ માસ.

ફુલ—આ માસમાં ઝાડમાં ફળ લાગેલા હોય છે તેને પક્ષીઓ વિગેરે આથી નુકશાન ન કરે તેટલા માટે ખાસ માણસ રાખી ફળોનું રક્ષણ કરવું. ઓબાના ફળ નાના હોય ત્યાં સુધી ઝાડને પાણી પાવાનું રાખવું. સાથોળામાં જે ફળઝાડની કલમો બાંધેલી હોય ને તૈયાર થયેલ હોય તો કાપી લઇ છાંયામાં રાખવી. નારંગી, સંત્રાં દ્રાક્ષનાં ઝાડને તપાસવાં અને ફુલ આવવાની શરૂઆત થઇ હોય તો ખાતર આપવું. બોરિકોની કલમો બાંધવી. નવી કલમો રોપવા માટે ખાડા તૈયાર રાખવા. આંબાને નવી ફુટ આવવાની શરૂઆત થાય છે. ફળ ઝાડ નાખેલાં હોય તેને પાણી પાવું. આ માસમાં પપૈયાં, નારંગી, કેળાં વિગેરે બજારમાં વેચાય છે.

ફુલ—બગીચાને ફુલ લાગવા માટે ખાતર પાણી વિગેરેની બંદોબસ્ત કરવી. ઝુલાને અને ઉનાળાની મોસમના ફુલ ઝાડને પાણી આપવું. જે ઝાડનો રોપ કુંડામાં કરેલો રોપેલ હોય તેને પાણી પાવું અને કુંડાની માટી ભીની રાખવી. પોર્ટફુલેકાના ફુલ થાય. લાગેલા હોય છે તેને સાંજરે પાણી પાવા કરવું. વળી પીટુનીઆ, સુરજમુખી, હોલીહોક વિગેરેનાં બીજ નોંખવાં.

શાકભાજી—જે શાકભાજી વાવેલી હોય તેને પાણી આપવું. ખાંસી કપાસ, ગોકળુ, એસ્પેરેગસ આ મહિનામાં પાકી ગયેલ હોઇ કાપી લેવી. તેને કાપવામાં ખાસ સંભાળ રાખવી કારણ કે થડમાંથી કાપવાથી રોપા નબળાં પડી જાય છે. આદું, હળદર, સુરણ, શકરીયાં, રતાળુ વિગેરે રોપવા માટે જમીન તૈયાર કરી અને ખાતર નાખવું. ઉનાળુ શાકભાજી ભીંડા, ગવાર, ચીભડાં, તરબુચને પાણી પાવું. શેરડી વાવેલ હોય તો આ માસમાં પાણી પાવાની ખાસ કાળજી રાખવી કારણ તાપ ઘણો સખત પડે છે. રીંગણાં, મરચાંનું બીજ વાવવું. ડુંગળીનાં પાન પીળાં પડવા લાગે એટલે પાણી પાવાનું બંધ કરવું અને જમીનમાંથી ખોદી કાઢી આઠ-દશ દીવસ છાંયામાં પહોળી કરી રાખવી પછી સુકાઇ ગયેલ પાન કાપી ન નાખતાં ડુંગળીના દાંડા સહિત પાનરાંને ગુંથી વાંસડા ઉપર લટકાવી દેવી. જેથી ડુંગળી સડવા પામતી નથી.

ખેતી—ઘઉં, જવ પાકી ગયા હોય તો વાઢી ખળામાં લઇ જઇ તૈયાર કરવાં. લીલા ચાર માટે ઉનાળુ જુવાર વાવવી અને પાણી પાવું. લીલા ખાતર માટે શણનું બીજ વાવી આવતા માસમાં પાડી નાખવું. કપાસ વીણાઇ ગયો હોય છે અથવા બાકી હોય તો વીણી લેવો અને તે જમીન ખેડી નાખવી. આ માસમાં ખેતર ખેડી, ખેતાની ખાસ કાળજી રાખવી અને ખુબ ખાતર નાખવું. ખાતર એકઠું કરવું, ખેતરમાંથી ઝાડા પાકના રહેલ ડાંખળાં, સાંઠી વિગેરે ખોદી કાઢી સાફ કરવું અને પોતાની જમીનનાં બાજુ, હદ, નીશાન બરાબર કરી લેવાં, જે જમીનમાં આગીઓ, ગેરુ, ઇયળો વિગેરે રોગોથી પાકને નુકશાન થયું હોય તેવી જમીન વારંવાર ખુબ ઉંડી ખેડવી અને સૂર્યના તાપમાં ખુલ્લી રાખવી જેથી આવા રોગનો નાશ થશે

"શેઠ મને માફ કરો."

(સંવાદ.)

(અનુસંધાન-ડીસેમ્બર ૧૯૨૨.)

સમજુતી.

પાત્રો.

શેઠ (મગનલાલ)
ખેડુત (કુલાભાઇ)
ઈશ્વરલાલ: શેઠનો દત્તકપુત્ર.

દુઃખો મારો હિંદુસ્થાન! ત્હારી અધોગતિનાં મૂળ, આ લોહી ભરેલા ચોપડા! પિતાજી! પિતાજી! આ અનીતિ ભરેલી જીંદગીનો હું વારસ! પ્રભો! હજારને રડાવી હસનાર!, રોટલાના ટુકડાના ભૂખ્યા સંગાથી, મિષ્ટ ભોજન જમનાર! તાપ, તાઢ વરસાદ વેઠાવી પલંગમાં પોઢનાર! બિચારે હાય કરાવી, તાગડધીન્ના કરનાર! ઓ દુષ્ટ દુરાત્મા પિતાજી આ કોના વાસ્તે? ચાર દિવસના જીવન અર્થે આ મોહ ને માયા કોના વાસ્તે? પાપીજીવ ત્હારા એકલાનું પેટ ભરવા માટે! કેટલાય પેટ ભૂખે મરે છે! શું સત્વર્તનથી કમાવાનું ગયું? શું સત્યે કમાણી અશક્ય થઇ?! હરામના ભરેલા, આશાહીથી ગરીબના જીવન પર લીટા ફેરવનાર પિતાજી! નહિ ભલું થાય ત્હારૂં અને આ ત્હારા પુત્રનું!

પિતાની આજ્ઞાથી ઉઘરાણીએ નિકળેલો, ખેડુતના દુઃખે દાઝેલો ઇશ્વરલાલ ક્ષેત્રપુરીમાં દાખલ થતો.

દુઃખીઆમાં વિસામો જ!

કુલાભાઇ–ધન્ય ઘડી! ધન્ય દિવસ! પધારો! પધારો! ઇશ્વરલાલ ભાઇ! શરીર તો સારૂં છેની! આપના પિતાશ્રી કુશળ છે ની?!

ઇશ્વરલાલ:–અમારૂં જીવન તો જોવાનું નથી તમારૂં જીવન દુઃખી હોય ત્યારે અમને સુખી, સમજી લેશો. તમને સુખ એ સ્વપ્નામાં પણ ક્યાંથી હોય?

કુલાભાઇ:–હાસતો! ખેડુતના દુઃખની સીમા નથી તે આપની ક્યાં જાણ બહાર છે? પરંતુ......

ઇશ્વરલાલ:–બોલો કહો શું કહેવાનું છે?

કુલાભાઇ:–આપના પિતાશ્રી ઉઘરાણી આવેલા, મારી પાસે હાલ પાઈ નથી "સેંપ" ખુટ્યે કાલાવાલા કર્યા; અને કહ્યું કે મોસમે આપીશ. છતાં ન માની તેઓ રીસાઇ પાછા ગયા. ભાઇ! હવે તો વળ ભરીને નવો દાણો આવશે ત્યાં સુધી શું ખાવું તેની ચિંતા છે. ભલા એટલે

તમને જોઇને આરક્ષ્ણ ભોલાઇ જવાયું. તસ્દી માફ કરશો.

(બન્નેની વાર્તા વિનોદ ચાલતાં પોસ્ટમેનનું રજીસ્ટર પોસ્ટકાર્ડ લઇ આવવું.)

પોસ્ટમેનઃ–કુલાભાઇ ! આ તમારૂં રજી–કાર્ડ કરો સહી.

(કુલાભાઇએ સહી કરી પો૦ કા. લઇ વાંચી દીધું)

કુલાભાઇઃ–બા નસીબ, અફસોસ ! ભાઇ ઇશ્વરલાલભાઇ જુઓ; આ તમારા પિતાજીએ નાણાં સંબંધી કાઢેલી નોટીસ ! અફનાડીયામાં નીકાલ કરવાની છેલી મેરટી એક પાઇ પણ નથી ને હવે શું મારી ? ! બચાવજે ઇશ્વરા !

" ઓ ન્યાયીઓ નાથ ! પાલક અમ કૃષિકારના;
ખડતો ભરી બે બાથ, શરણ ગ્રહી જગદીશના. "

ઇશ્વરલાલઃ–અરે ! મારા વૃદ્ધ ક્રૂર પિતાએ કાઢેલી નોટીસ તમારૂં જીવન દુઃખમય બનાવે છે ! (ચોપડા ઉપાડતાં) અરરર ! આ કુલાભાઇનું ખાતુ સત્તર રૂપીઆની ઉપાડ પેરે આપેલા દાણા દુણી અગડંબ બગડંબ હજમ ! અને ભાગી–દાદમો ! અજબ ચમત્કાર ! આ કેમ સ્હેવાય ! કુલાભાઇ ! બે ઘડીકર રહો; ઘરમાં આવો.
(કુલાભાઇ અને ઇશ્વરલાલની ખાનગી મસલત)
લ્યો કુલાભાઇ પધારજો જઇશું હવે તો

કુલાભાઇઃ—પધારજો કૃપાળુ આપના ઉપકારનો બદલો વાળી શકાય એમ નથી.
(ઇશ્વરલાલ ચોપડા લઇ પોતાના ઘર તરફ જવા રવાના થયો.)

કુલાભાઇઃ–શાબાસ ! શાબાસ ! ઇશ્વરલાલ ! ક્રૂર પિતાના પેટે જન્મેલા સુપુત્ર ! મારી આબરૂના મોભાદાર ટેકા ! શું ત્હારી ભલાઇ ! ત્હારા પિતાનાં કડવા વ્યવહારથી મને મુક્ત કરવાની આ ત્હારી અજબ આત્મશક્તિ. પૈસાખસોની રકમ આપી દેનાર વીરલ ઇશ્વરલાલ તારા વૃદ્ધ પિતાથી ફસાયલા ગરીબોની ગરદન બચાવા માટે ખાનગી દસ હજાર ઉપાડી મારા જેવા ગરીબના ફાંસા તોડનાર તને હજારો મારા ધન્યવાદ હો.
બીજે દીવસે કુલાભાઇ શેઠનો હિસાબ ચુકાવા ક્ષેત્રપુરીથી રવાના થયો.)
(દાખલ થતાં)

મગનલાલઃ–કુલાભાઇ હવે ઘડીમાં લગ્ન ! કંઇ રૂપીઆ લાવ્યો છું ?

કુલાભાઇઃ–(ઇશ્વરલાલની સુચના મુજબ) બીજેથી સવડ કરી છે.

ગનલાલઃ– સવડ કરી હોય તો લાવ્ય.

(કુલાભાઇ દોકડો આપતાં)

ગ્લાલઃ–(અજબ થતાં) ખરેખર તું તો પુરેપુરી રકમ લાવ્યો. ખાતું ચુકતે કરવું છે ?
ઇજ્જત અમે રાખીએ છતાંએ બીજે શેઠ વહોરવો પડયો ? કેવો ભલો માણસ.
ભાઇ સાહેબ ! શેઠ ! આ તમારા રૂપીઆ ગણી લ્યો. ને હવે તો
ને માટે " શેઠ મને માફ કરો. " તો બહુ સારૂં.

મગનલાલઃ—આઠા તે દિવસ કાંઇ મેં ચુકતે માગ્યા હતા. તે તું ચુકતે કરજે; પંદર પાછા લઈ જા; આંખ આડુ ચુકવે કરાવાય કે?

ફુલાભાઈ—આજના રાક્ષસી ભગના વખતથી છૂટો પાડી કપટ દોસ્તી નકામી કમ કરીશ. નહિ. અને પહોંચ લખી આપી "શેઠ મને માફ કરો."

(મગનલાલે કચરતાં ન છૂટકે પહોંચ લખી આપી.)

પરભાર્યો પહોંચ લઇ ફુલાભાઇ—ઇશ્વરલાલના ગુણ ગાતો ગાતો હર્ષભેર પોતાના ઘર તરફ રવાના થયો. પ્રિય ફુરિકાર, અને શ્રીમાન બંધુઓ ઉપરના કડુવા અનુભવ થયા હશે, થયા નહિ હોય તો જોયા હશે. અને જોયા નહિં હોય તો સાંભળ્યા પણ હશે. પ્રિય વાંચક! આ લેખ સંબંધીનો કાંઇકપણ ખરો ખોટો મત રા. અંજગીયા ઉપર મોકલાવા વિનતી વિરમું છું.

"મસ્તાન."

હુતાશણીનો હોમ.

ખેતીવાડી વિજ્ઞાન માટે.

હરીગીત છંદ

કંકાસ ને કજીયા કદીની મધ્ય કરમાં ઝાલીને,
આળસ—અનીતી દ્વેષ પ્રત્યે ઝેર નયને પાશીને;
વહેવું પરસ્પર (એ) વાતની કરી ઘાતને ક્ષર કરધરી,
આજે સહુ હુતાસણીમાં હોમજો હરખે કરી. ૧

કરજો કરી ખરચા કર્યોની રીતુનેય વીસરો,
વ્યસનો કંઇ મધુપાનને બીડીઓ તણી સાથે ધરો
વીદેશની વીલાસ સાડી વસ્ત્ર આદી પરહરી,
આજે સહુ હુતાસણીમાં હોમજો હરખે કરી. ૨

વાધે પરસ્પર સ્નેહ આકર હૈક કે સરકારને,
કરવા મદદ તૈયાર સહુ ઉમંગથી ફુલિકારને;
વિઘ્ન કરે એ વાતમાં તે વ્યક્તિને ક્ષર કરધરી,
આજે સહુ હુતાસણીમાં હોમજો હરખે કરી. ૩

શરીરે નિરોગી છે છતાં માગીને ખાજો આપતા,
શોમાં હિતા હિત દેશનું ? જરીએ નહિ જે જાણતા
(તેવાનરો) [2]ઝોળા–ખપ્પરને ત્રાંબડી તે સર્વના ત્રટ કરધરી,
આજે સહુ હુતાશણીમાં હોમજો હરખે કરી ૪

[3]કપર્દીના પેરે કોપરા ખારેક ખોટી નીતની,
વળી દંભના પેો દાળીયા ધાણી અધર્મ–ઢોંગની;
"વિકૃષ્ણસુતા" શ્રીફળ ગ્રહીને હર્ષમાં આટા ફરી,
આજે સહુ હુતાશણીમા હોમજો હરખે કરી. ૫

ઢુમ ઢુમ વાગે ડાકલાં ધુણે ઘણા ઢોંગો કરી,
બોલે નશામા [4]શબ્દો સગો માદી લજ્જા દુર કરી;
શરમાવનારા દેશને તે સર્વ ધારા પરહરી,
આજે સહુ હુતાશણીમાં હોમજો હરખે કરી. ૬

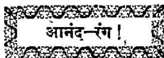
રમજો પરસ્પર રંગ વળતા દુ:ખ હોળી ડારીને,
બીજો અનીતીથી સદા ઉરમાં પ્રભુ સંભારીને,;
કરવા સહાયક દેશની કૃષિકારની રહાયે જજો,
માગો પ્રભુની પાસ એવો સુભ અવસર આપજો. ૭

ગુણવંત "ગાંધી" અંતરે છે દેશ દાઝો પુરમાં,
ખાદી મહી સજ થઈ ફરો ખપશો સદા તો "સુર"માં;
સમજાવતા સમજે બધા આ વાતને અંતર ધરી,
તો તો અરિસિંહ હર્ષ ઘેલો થાય પોકારો કરી. ૮

જાંગોમું. } લી.
તા. ૨૮–૧૨ ૧૯૨૨. } અરિસિંહ નાથાભાઈ વાળા.

---

૨ ઝોળા–ખપ્પર (કોરીનાળીયેરનો અરધો ભાગ) ત્રાંબડી વીગેરે ભીક્ષા માગવાનાં સાધનો. ૩ કોપરાં–ધાણી–દાળીયા–નાળીયેર વીગેરે હોળીને આટા ફરી તે પણ હોળીમાં હોમે છે ૪ ફટાણા

आनंद-रंग !

એક કોળીને હળનો કહવાળો હાથ આવ્યો તેથી રાજી થઇ ઘેરે આવ્યો અને બાયડીને કહે કે "હાંભળ્યું ! બાયડી કહે 'શું કોઇ, જો મને હળનો કહવાળો હાથ આવ્યો છે માટે આપણે હવે ખેડ કરીએ બે ઢાંઢાં લઇએ હું સાંતી જાઉં અને તું ભાત આવ. પછી આપણે તલ વાવશું આવું સાંભળી બાયડી બોલી કે આપણે ખેડ કરીએ તો હું શાલ આવી ના હાળો સાડલો પહેરીને તલમાં આંટા મારીસ. આવું બાયડીનું કહેવું સાંભળી કોળી ચીઢાઇ ગયો. હાથમાં લાકડી લઇને બાયડીને મારવા લાગ્યો કે, રાંડ ! તું તલમા આંટા મારતો તલના બધા ફુલ ખરી જાય. આમ ધમાચકડી કરે છે ત્યાં તલાટી ત્યાંથી નીકળ્યો તેણે બધી હકીકત જાણી તેથી કોળીને બોલાવી કહે કે તારે ખેડનો વારો છે માટે ગાડું જોડ કોળી કહે મારે કયાં ખેડ છે તે ગાડું જોડું ? ત્યારે તલાટી કહે કે તારે ખેડ નથી, તલ વાવ્યા નથી ત્યાં તારી બાયડી આંટા કયાંથી મારે ને ફુલ ખરી જાય કે તું મારે છે ? આવું સાંભળી કોળી ચુપ રહ્યો અને ભુલનો પસતાવો કરવા લાગ્યો.

\+ + + + +

એક વખત એક કોળાને ખીરો હાથ આવ્યો તેથી ઘરે આવીને એની બાયડીને કહે કે આપણે ભેંસ લેવી છે. જો મને ખીરો હાથ આવ્યો ત્યારે બાયડી કહે કે, હું કુંભારને ત્યાં જાઉં અને છાશ કરવાની ગોળી મારે કઇ આવું. આમ કહી માથે ઓઢણું જેમ તેમ ઓઢીને ઉતાવળી ચાલી. તેનું પીયર ગામમાં હતું એટલે તેની મા સામી મળી આમ ઉતાવળી કયાં જાઓ. એમ પૂછતા કોળણ બોલી કે, અમે ભેંસ લઇએ છીએ તેથી કુંભારને ઘરે જાઉ છું ગોળીની સુથી દઇ આવું એટલે ગોળી તૈયાર કરે. ત્યારે તેની મા કહે કે, તું ભેંસ લેછ એટલે મને છાશ બાશ આપીસને ? ત્યારે કોળણ કહે કે છાશ તો શું ? પણ દુધ આપીશ. આમ કહી ચાલી ગઇ. કોળી આ વાતચીત સાંભળી ગયો જ્યારે પોતાની બાયડી ઘરે આવી ત્યારે કહે કે, તારી મા તને મળી હતી તે શું કહેતી હતી મારૂ, કહે મને છાશ આપવાનું કહ્યું ત્યારે મેં કહ્યું કે છાશ શું દુધ આપીશ. આવું સાંભળી કોળી કોપે ભરાયો અને લાકડી વતી બાયડીને મારવા લાગ્યો કે દુધ આપી દેતો ઘી થાય નઇ માટે દુધ આપી દેવું મને પાલવે નઇ આ સાંભળી તેનો પાડોશી આવ્યો અને કહેવા લાગ્યો કે, તારી ભેંસે મારૂં માલવું પાડી દીધું માટે બાંધને ! ત્યારે કોળી કહે મારે ભેંસ કયાં છે કે, મોલવું પાડી દીધું હોય અને તમે ઠપકો દેવા આવ્યા. ત્યારે પાડોશી કહે કે ભેંસ નથી ત્યારે તારી બાયડી દુધ કયાંથી આપી દેતી હશે કે તું મારે છે ? આ સાંભળી કોળી જ ખસીયાણો પડી ગયો

\+ + + + +

એક મોનો કરીને ત્રવાડી બ્રાહ્મણ હતો, તે કોઇને પૂછ્યા વિના બીજું બોલતો નઇ અને નિતિવાળો ગણાતો એક વખત બીજે ગામથી આવતો હતો રસ્તામાં રીંગણાંની વાડી આવી વાડી રેઢી હતી એટલે હવે કેમ કરવું ? પૂછ્યા વિના કાંઇ લેવાય નહિ તેથી વિચાર કરીને વાડીને નીચે પ્રમાણે કહેવા લાગ્યો. અને પોતેને પોતે જવાબ દેવા લાગ્યો.

વાડીરે વાડી શું કહે છે મોના ત્રવાડી?
રીંગણું લઉં બે ચાર? લ્યોને દસ બાર!

તે વાડીને પૂછ્યું અને પોતાને મોઢે જવાબ દીધા. પછી મનમાં વિચાર કરવા લાગ્યો કે. હવે વાંધો નહિ એમ કહીને રીંગણું લઈ ઘેર આવ્યો. પછી દરરોજ વાડીવાળો ન હોય ત્યારે ઉપર પ્રમાણે કહીને રીંગણું લઈ જાય. વાડીવાળે જાણ્યું કે કોઈ મારા રીંગણું લઈ જાય છે. માટે સંતાઈને બેસી રહ્યો. નિત્ય નિયમ પ્રમાણે મોનો ત્રવાડી આવ્યો અને રીંગણા તોડ્યાં કે વાડવાળાએ બહાર આવીને પકડ્યો. અને કુવાને કાંઠે લઈ ગયો. મોના ત્રવાડીને ઉંધે માથે કુવામાં ઉતાર્યો પછી કુવાને તે કહેવા લાગ્યો અને કુવા તરફથી જવાબ દેવા લાગ્યો કે,

કુવારે કુવા! શું કહે છે મોના ત્રવાડી?
ડબકા ખવરાવું બે ચાર? ખવરાવોને દસ બાર!

આમ કહીને ઉંધે માથે દસ બાર વખત પાણીમાં [illegible] મોનો ત્રવાડી વાડી તરફ ડોકાવા આવ્યો નહિ.

॥ ॐ ॥

મી. અંજારીઆની શિખામણોનું રહસ્ય.

(નંબર ૧૫)

"વેપારી સારા કુળના અને પ્રમાણિક હોય તેને પસંદ કરીને તેની સાથે નાણું લેવા દેવાનો વહેવાર રાખવો અને હિસાબ તપાસવો."

જેની સાથે લેણદેણ કરવાની હોય તે પ્રમાણિક હોવો જોઇએ જો પ્રમાણિક નહોય તો નુકશાનજ છે. અને પ્રમાણિકપણું કુળવાનમાંજ સંભવે છે કેમકે यद्यद्यदा मनुष्यति वाक्यं श्राणं तद्यतद्य कुळ जाति प्रमाण જેમ જેમ મુખમાંથી વાકયો નિકળતા જાય તેમ તેમ કુળ અને જાતિની ખબર પડે માટે પ્રથમજ તેનું કુળ અને જાતિ જાણીને પછી નાણાં વ્યવહાર કરવો. કુનિન માણસને લોભ ઓછો હોય છે તેણે પ્રમાણિકપણાનો સર્વથા ત્યાગજ કરેલો હોય છે લોભી માણસ સાથે કદિ નાણાંની આપ લે કરવી નહિ કારણકે

मातरं पितरं पुत्रं भ्रातरं वा सुहृत्तमम ।
लोभा विष्टो न रोहन्ति स्वामिनं वा सहोदरम ॥

લોભના આવેશમાં માણસ માતાને, પિતાને, પુત્રને, ભાઇને, પરમમિત્રને, ધણીને, અને સહોદરને પણ હણે છે માટે લોભી માણસ શું ન કરે ? જ્યારે માતાપિતા વગેરેને પણ હણે તો ખેડુત કે જે ભાગ્યેજ ભણેલ હોય છે. તેની સાથે લેણદેણ કરીને તેનું સર્વસ્વ હરણ કરે તેમાં નવાઇ શી ? જ્યારે આવો લોભી અને અપ્રમાણિક માણસ હિસાબ કરવા બેસે છે ત્યારે ઇશ્વરની હકિતને ભુલી—જાય છે અને "સોળ પંચા બાસી, બે મુકયા છુટના પાછળ રહ્યા એંશી" આવી રીતે હિસાબ ગણીને ખેડુતની બધી ઉપજ પચાવી પાડવાનીજ યોજના કરે છે. કોઇના ઉપર દયા રહેતી નથી.

પ્રમાણિકતાની ખાત્રી થયા વિના લેણદેણ કરવામાં આવે છે તે મનુષ્ય થોડી મુદતમાં નિર્ધનાવસ્થાને પ્રાપ્ત થાય છે કારણકે, જે જે ઉપજ આવે તે ઉગજ પોતાની પાસે જમી રીતે રહે. દેણદાર દેણામાંજ કચરાએલો રહે તેવી યોજના ઘડવામાંજ હરદમ તેનું ચિત્ત રહ્યા કરે છે. નીતિ શું ? તેનું તો નામ પણ તેના પાસેથી જતું રહે છે. "યેનકેન પ્રકારેણ" સપડેલા બહાર ન નિકળે તેમ કરે છે કદાચ ઉપજ સારી આવી અને લહેણું ચુકતું થાય તેમ હોય તો પણ ગમે તે પ્રકારે લેણામાં ઉતારવાનો પ્રયોગ કરે છે. ખાતામાં હોય કંઇ અને કરે કાંઇ ઘણા ઘણું સ્થળે જોયું છે કે ખોટા ખત કરીને કે ખોટું જુનું લહેણું કાઢીને વસુલ લે છે આવું લખેલું જ્યારે ખરેખરી નાણાંની જરૂર પડી હોય અને એમ સમજે કે અત્યારે દેણદારને નાણાંની ખરી જરૂર છે ત્યારેજ પોતાની બાજી ખેલીને પ્રસ્ટીઆની સમજાવીને ખોટું લેખું સાચું કરે છે અને પછી બધી ઉપજનો ધણી થઇ બેસે

છે. જો પ્રમાણિક વેપારી સાથે લેવડદેવડ હોય તો આવો પ્રસંગ આવતો નથી પણ ઉલટી રીતે વહેલા ફંદામાં બહાર નીકળાય છે. પણ દુર્જન માણસથી તો કડવું દુઃખ થાય છે. દુર્જન માટે કહ્યું છે કેઃ—

दुर्जन स्य सर्प स्य वरं सर्पो न दुर्जन ।
सर्पो दंशती काले न दुर्जन स्तु पदे पदे ॥ ચાણાક્ય.

દુર્જન અને સર્પ એ બેમાં સર્પ સારો છે કેમકે સર્પ કોઈજ વખતે દંશ કરી રહે દુર્જન ઘડીએ ઘડીએ મર્મમાં વાગે તેવા બાણ મારશે કેમકે

तक्षकस्य विषं दंते मक्षीकाया विषं शिरः ।
वृश्चिकस्य विषं पुच्छं सर्वांगे दुर्जनो विषम् ॥ ચાણક્ય

સાપના દાંતમાં વિષ રહે છે. માંખીઓના માથામાં વિષ રહે છે. વિંછીના પૂંછડામાં વિષ રહે છે. પણ દુર્જનોના તો સર્વાંગમાં વિષ રહેલું છે. માટે આવા દુર્જન સાથે નાણાનો વ્યવહાર કરવાથી અવશ્ય તેનું ઝેર ચડ્યા વગર રહેતું નથી. કેમકે જુડા ભુંડાનો ભાર ભજવેજ, એ કહેવત પ્રમાણે અપ્રમાણિક માણસથી હાનીજ થાય છે.

જેની સાથે નાણા વ્યવહાર કર્યો હોય તેનો હિસાબ તપાસતાજ રહેવો જોઈએ કારણ કે જે જે રકમ લઈએ અગર દઈએ તેની સ્મૃતિ આપણને તાજી થાય છે તેથી કોઈ રકમનો ફેરફાર થતો નથી. તેમ મોટી રકમ ઉધારાય નહિ અને જમા વગર વિના રહે નહિ. પણ જો હિસાબ તપાસતા ન રહીએ તો કોઈ રકમમાં ચાલાકી થવા સંભવ રહે છે. વળી આપણને યાદ રહે છે કે આપણું માથે આટલું લહેણું છે. તેમાં આટલું આપ્યું છે આટલું બાકી રહેલ માટે હવે આપણે વધારે ખર્ચ કરવું નહિ. પણ જો હિસાબ તપાસતાં ન હોઈએ તો વધુને વધુ ઉપાડ કરતાજ જઈએ. કહેવાય છે કે ' નાણું છે તે ઠીકરૂં છે તેને વપરતા વાર લાગે નહિ ' આ કહેવત ખરેખરી છે કેમકે નાણું હોઈએ ત્યારે એમ લાગે કે હજી તો ઘણો ઉપાડ કર્યો નથી. પણ જ્યારે હિસાબ તપાસીએ ત્યારેજ માલુમ પડે છે કે ધારવા કરતા વધુ ઉપાડ થયો છે પણ દરવખત હિસાબ તપાસતા હોઈએ તો આપણી જાણમાં બધુ રહે છે તેથી આપણે વધું ઉપાડ કરતા અટકાયાઈએ છીએ માટે પ્રથમ એ ધ્યાન રાખવું કે પ્રમાણિક માણસ સાથે નાણાની લેવડદેવડ કરવી. અને હિસાબ તપાસતા રહેવો. આ બે માંથી એક બાબત ન હોય તો પણ હાનિજ છે. પ્રમાણિક સાથે નાણા વ્યવહાર હોય પણ હિસાબ ન તપાસતો હોય તો પણ શક્તિ ઉપરાંત દેવું થઈ જાય માટે બન્ને બાબત સરખીજ રાખવી જોઈએ.

આર્સંભપુર
નિમાળા થઈ } લેખક. ધીરસિંહ ભેરાભાઈ ગોહિલ.

પટેલનો "પોપટ" અને ઘાયલ "ગોહિલ

લખનાર—પોપટલાલ છગનલાલ મુંબઈ.

આંતર જગતનાં ઉડાણમાં !

પોપટ બોલ્યો—બાપ! હું પણ મૂળતો તમારા જેવો મનુષ્ય પ્રાણી છું. અને મારો જન્મ એક ગામડામાં થયો છે. મારો વૃતાંત કાંઈક આશ્ચર્યકારક લાગે તેપણ અવશ્ય પ્રીતે સાંભળશો.

બાળવયમાં—અજ્ઞાન અવસ્થામાં હું દેશમાં રહી ભણ્યો. અને એજ અવસ્થામાં હું પરદેશ ગયો પછી થોડા સમયમાં-દેશમાં-પિતા અને કેટલાક સમયે માતા એમ બંન્ને પરલોકવાસી થયા મને સમજણ આવેલ પછી માતા ગુજરવાથી મને માતાનું દુઃખ બહુ થતું હતું, અને જ્યારે જ્યારે દુઃખ થાય ત્યારે પરમ કૃપાળુ પિતા શ્રીકૃષ્ણ પરમાત્માની મૂર્તિને લઇ રડતો અને શ્રી કૃષ્ણનાં ચરણો મારા આંસુઓથી ધોતો.

કેટલાક વખતની આ પ્રકારની મારી સેવાથી શ્રી પ્રભુ પ્રસન્ન થયા અને મને 'વર' માગવા કીધું. મેં "માતાનું સુખ" માગ્યું. ત્યારે-બીકણ છોકરા બીયે એવા એક માતાજીના ખોળે મને મૂકયો. આ માતાનું નામ "પ્રતિકુળતા દેવી" હતું. નાના પ્રકારનાં દુઃખોથી હું જ્યારે એક વખત બહુ ગભરાઇ ગયો. ત્યારે માતાજીને હાથ જોડી મેં દયા માંગી. ત્યારે માતાજીએ કહ્યું કેઃ—

બચ્ચા! હું દયાના ખાતરજ તને દુઃખો આપું છું. ભલી માતા પુત્રને શિક્ષા કરે છે. તે પુત્રનાં હિત માટે હોય છે. તારે પોતાને સુખ ભોગ ભોગવી. સુખી થવું હોય તો મારી બેન "અનુકુળતા દેવી" પાસે તને મોકલું, અને જો સુખભોગ બીજાને આપી બીજાને સુખી કરી તારે ખરૂં પ્રેમસુખ અનુભવવું હોય તો મારા પાસે રહે મેં પાછળની વાત કબુલ કરી. આત્મહિત માટે કષ્ટોની મને જરૂર છે એ વાત મારા સમજવામાં આવી ગઇ છતાં જીવભાવવાળી પ્રકૃતિનાં લીધે વ્યાકુળતા રહેવા લાગી. એક વખત જીવનમાં 'તત્વ' મેળવવા માટે અને વ્યાકુળતાથી છુટી જીવનસુખ લેવા સારૂ પવિત્ર નર્મદા તટે હું ફરવા ગયો

ચોમાસુ ગયાને થોડો સમય થઇ ગયો હતો. અનેક પ્રકારની તાજી વૃક્ષરાજી વચ્ચે નર્મદાજીનો પ્રચંડ પ્રવાહ જોતાં હું આંતર જગતનાં ઉંડાણમાં ઉતરી ગયો. માગશર મહીનાની સવારની ટાઢ મારા નબળા શરિરને "નર્મદા સ્નાન"નું પુન્ય લેવા અટકાવતી હતી. એવામાં એક 'મસ્ત યોગી મહારાજ' આવ્યા અને-જરા પણ ટાઢની અસર વિના સ્નાન કરી, ભસ્મ લેપન કરી ઠંડા સખ્ત પવનમાં લંગોટીભર ધુન કરતા ચાલ્યા ગયા

આ જોઇ હીમત લાગી. મનએવ મનુષ્યાણાં કારણં બંધ મોક્ષયોઃ એ શ્લોક યાદ કરી મેંપણ ઝટપટ સ્નાન કરી લીધું. પરંતુ મને પછી યાદ આવ્યું કેઃ—

હમણાં જે યોગી સ્નાન કરીને ગયા તે આમ પૂર્વદિશામાં ગયા અને તે તરફ કોઇ

મંદિર કે આમ દેખાતું નથી. વળી જેમનાં શરિરને આવી સખત ટાઢ અસર કરી શકતી નથી. તેના 'મનોવીજયી' યોગી મહારાજ મારા જીવનમાં પ્રકાશ જરૂર પાડશે.

આમ કુદરતી મને લાગણી થતા હું તે યોગીની દીશામાં ચાલવા મંડયો.

સૂર્યનારાયણનાં તેજસ્વી કીરણોએ શરિરમાં ગરમી આપી. અને સપાટ રેતિના પ્રદેશ૧ યોગીમહારાજનાં પગલાં સ્પષ્ટ દેખાતા હતા. જેથી નિર્જનપણે આવતાં ચાલતાં મુનિયાનું શુરણ સહેજે થતા લાગ્યું.

નર્મદા મૈયાની શાન્તિ એટલી ગંભીર હતી કે તેમની ગતિનું વહન દેખાતું નહોતું. ઝમજ મારનું પડતું નહોતું. આથી મને “જે મહાન છે. તે ગંભીર હોય છે.” તે પ્રમાણે પ્રત્યક્ષ થયું. રાજા અને ધર્મ ગુરૂ પણ આ નર્મદા મૈયા જેવા ગંભિર હોવા જોઇએ અત્યારે દુનિયામાં બહુ જુદો પ્રકાર ચાલે છે. અને આપણાં દેશની પડતીનાં કારણોમાં મુખ્ય એ છે. સેંકડો માઇલથી પોતાનાં તટ પ્રદેશને જળસીંચન કરી લાખો મનુષ્ય અને પશુપક્ષી આદિનું પોષણ કરતી આવતી છતાં કેટલી ગંભિર! જરાએ ચંચળતા ન મળે. હિંદુસ્તાનનાં મધ્ય પ્રદેશમાંથી ફરતી આવેલાં માતાજી નર્મદા મૈયાનો જ્યારે આ પ્રભાવ ત્યારે હિંદુસ્તાનનાં મુકુટમણી હીમાલય પર્વતમાંથી-ભગીરથ રાજાનાં તપનાં પ્રભાવે સ્વર્ગમાંથી ઉતરેલાં-પતિત પાવની “ગંગામૈયા” ની પવિત્રતા અને પ્રભાવની તો વાતજ શું કરવી! આ પવિત્રતા અને પ્રભાવનો નાશ બ્રીટીશ સરકારનાં હાથે થાય છે. તેમાં શું હિંદુધર્મને હાનિ નથી? ધર્મનું રક્ષણ કરવું એ રાજાઓનો તો મુખ્ય ધર્મ છે. હિંદુસ્તાનનાં રાજાઓ શું આ પ્રશ્નનો વિચાર કરતા નહીં હોય? હા ખરેખર અત્યારનાં રાજાઓમાં ધર્મનું સ્વરૂપ પ્રત્યે લુપ્તપ્રાય થયું હશે. અથવા તો જેનાં પૂર્વજો ધર્મ માટે દુશ્મનો સાથે મરી મટતા તે અત્યારે પોતાના મિત્રને સલાહ આપવાની પણ તાકાત ધરાવતા નથી. પ્રભુ! પ્રભુ! જેનાં પૂર્વજોએ પોતાનાં તપોબળથી દેવી ભાગીરથીને સ્વર્ગમાંથી આ મૃત્યુ લોકમાં ઉતારી તેમનાં પવિત્ર જળ સ્પર્શથી પોતાના હજારો બંધુઓનો મોક્ષ કર્યો જેનાં પૂર્વજો મોક્ષ માટે અંતસમયની જગ્યામાંથી લેવા ગયા કાંઠે જઇ વસતા જેનાં પૂર્વજો હજારો માઇલ દુરથી પણ ગંગાજીના સ્નાનનાં નિયમો પાળતા તેની પ્રજાની આંખમાં પ્રાકૃત વખતનાં માતા ગંગાજીની કેવી દશા પ્રભુ! પ્રભુ! આ દેશનો તારણહાર એક તુંજ છે.

આવા અનેક વિચારોમાં એકાદ માઇલ ચાલ્યા પછી એક ભયંકર જંગલમાં આ કેડી વળી. અને થોડુંક ચાલ્યા પછી એક અલૌકિક શીવાલયમાં હું દાખલ થયો.

નર્મદાજીમાં સ્નાન કરતાં જોયેલા એજ યોગી પુરૂષ અન્તર્મુખ વૃત્તિથી બેઠા હતા. હું વંદન કરી બેઠો. થોડીક પળની સ્થિર દ્રષ્ટીથી-જાણે મારૂં હૃદય જોવા જોતું હોય તેમ-એક સ્નેહ ભાવથી હસીને પ્રેમ પૂર્વક મને આસન આપ્યું. અને પાસે બેસારી વાંસામાં હાથ ફેરવી. પિતા જેવા પ્રેમથી. કુશળ સમાચાર પૂછયા. (આ યોગી મહારાજનું નામ આનંદપ્રકાશાનંદ મહારાજ હતું અને બાર માસમાં દશ-ઇગ્યાર વિભૂતિ મહાત્મા-બાબાદાસ આ સ્થળમાં રહેતા, અને બાકીનો સમય દુનિયામાં પ્રવર્તતા હતા.)

આ યોગી મહારાજનાં હું વધારે પરિચયમાં આવ્યો, એવી ઇચ્છાથી એક અઠવાડીયું પાસેના ગામના મંદિરનાં આશ્રમમાં રહી હમેશાં દિવસે આ યોગી પાસે આવતો અને આખો દિવસ અનેક પ્રકારની વાતો સાંભળતો.

મારા વૃત્તાંતનું છેવટ જાણવાની ઉત્કંઠાનાં લીધે તમારા ચ્હેરામાં અધીરાઇ હું જોઇ શકું છું-યુવકનાં ચ્હેરા ઉપરની લાગણી જોઇ પોપટ બોલ્યો-પરંતુ ખેડુત અને ખેતિ તથા ખાસ હિતની વાતો શીતાયની વાત છોડી દઇ જેમ બને તેમ ટુંકાણમાં પતાવીશ. આમ કહી પોપટ આગળ વધુ બોલ્યો કેઃ—

મારા અંતઃકરણની ઇચ્છા પ્રમાણે સ્વદેશ સેવા કરવામાં પ્રતિકુળતા દેવીની બાધામાંથી મુક્ત થવાની-યોગીમહારાજ પાસે મેં ઇચ્છા દર્શાવી અને યોગી મહારાજે-કૃપા કરી પોતાની યોગ શક્તિથી મારી ઇચ્છા પુરી કરવાની કૃપા દર્શાવી.

ઇચ્છા પટેલ નામનાં એક ખેડુત મહારાજશ્રીનાં પરમ સેવક હતા. અને આશ્રમનાં નજીકનાં-ગામ પ્રદેશમાંજ રહેતા હતા.

ખેતિ અને ખેડુતની સેવા કરવાનો મારો ખાસ મમત હોવાનાં લીધે, એ વર્ગનાં વ્યવહારમાં ક્યાં ક્યાં સુધારો કરવાનો છે તે અનુભવવા માટે મહારાજશ્રીની યોગ વિદ્યાનાં સંકલ્પ બળે કરીને-મનુષ્યપણાનાં જ્ઞાન સહિત. આમ પંખી તરિકે થઇને-મારે ઇચ્છા પટેલને ઘેરે-ત્રણ વરસ રહેવું. એવો નિશ્ચય થયોહતો.

એક પીળા વસ્ત્રની પોથીમાંથી મંત્રનો કાગળનો કકડો કાઢી. ગુરૂજીએ મારા ગળે બાંધ્યો, અને હું પંખી સ્વરૂપે થઇ ગયો. બીજે દિવસ ઇચ્છાપટેલ આવતાં-ગુરૂજીએ મને ઇચ્છા પટેલને હવાલે કર્યો. અને " ત્રણ વર્ષ સુધી આ પોપટને તમે સ્નેહથી પાળજો. " એવી પટેલને ગુરૂજીએ આજ્ઞા કરી.

મને પટેલને ત્યાં લઇ જવામાં આવ્યો. એક જ વર્ષમાં-નીતિ રીતિમાં-પટેલોના ઘરની પામરતા અનુભવી હું કંટાળી ગયો. પ્રતિકુળતા દેવીની અડચણો કરતાં આ દુઃખ અસહ્ય થઇ ગયું. અને બરાબર એક વર્ષ પછી પાછો એજ માગશર માસ હતો. અને ગુરૂજી એજ આશ્રમમાં આવી ગયા હતા. ત્યારે એક દિવસ ઇચ્છા પટેલ મને સાથે લઇ ગુરૂજી પાસે આવ્યા અને ગુરૂજીની આજ્ઞાથી મને ગુરૂજીપાસે રહેવા દઇ-યોગ્ય વખતે પટેલ પોતાને ઘેર ગયા.

ગુરૂજીએ મંત્રનો કાગળ છોડી નાંખ્યો! હું મારા મૂળ સ્વરૂપે ગુરૂજીને વંદન કરી બેઠો. મારા હૃદયનું દુઃખ સમજી ગયા હતા. એટલે બોલ્યા કેઃ-વત્સ! તારી જે ઇચ્છા હોય તે કહે, મેં કહ્યું કે પ્રભુ! હવે વધુ અનુભવની મારી ઇચ્છા નથી. પરંતુ હવે તો મારી ઇચ્છા-દેશનું વાતાવરણ જોઇ આવવાની છે. માટે! મને પાછો આપનાં યોગ બળે કરીને પંખી બનાવો હો. અને આશીર્વાદ આપો.

ગુરૂજીએ પાછો એજ મંત્રનો કટકો મારા ગળે બાંધ્યો અને હું પાછો આમ પંખી સ્વરૂપે થઇ ગયો. આ વખતે ગુરૂજીએ મને ખાસ સૂચના કરી કેઃ—" જો આ મંત્ર તારા ગળેથી છુટી જશે તો તને મનુષ્યપણાનું જ્ઞાન રહેશે નહીં. "

આ ચિંતાયુક્ત શરત સાથે હું મારા દેશતરફ ઉડયો પરંતુ વૃક્ષ રાજીમાંથી નીકળી જેવો હું નર્મદાજીનાં પવિત્ર તટ પ્રદેશમાં આવ્યો- ત્યાં તો માતાજી પ્રતિકુળતાદેવી પ્રગટ થયાં અને " એમ મને છેતરીને તું નહીં જઇ શકીશ " આમ કહેતા કે-મને પકડીને ગળે બાંધેલો મંત્ર છોડી લીધો. અને બોલ્યા કેઃ—

" હજુ મારા હાથે શિક્ષા પહોંચાડી. તારા હૃદયનો ઘાટ સુંદર બનાવવો. "

"કેટલીક બાકી છે. તે પહેલાં તારા ગુરૂની–ઓફલાની–સહાયતાથી તું."

"આગળ વધી શકીશ નહી."

મેં માતાજીના પગે પડી કૃપા માગી. અને "આ મંત્ર વિના મને મનુષ્યપણાનું ગ્યાન નહીં રહે. અને ગ્યાન વિના મારો પ્રવાસ નકામો છે." વિગેરે માતાજીને સમજાવ્યું. માતાજીએ કૃપા કરી કહ્યું કે:—

"તું મારો પુત્ર છે. માતા શિક્ષા કરે તે પુત્રના હિત માટે હોય છે."

"હજુ મારા હાથે તને" હિત શિક્ષા "ઘણી બાકી છે. ત્યાર પહેલાં તું."

"કદાચ તારા સ્વદેશ પ્રતિના મોહને વશ થઇ જાય. અને મારી મર્યાદા."

"બહાર જા. એટલા ખાતર હું તારૂં મનુષ્યપણાનું ગ્યાન લઇ લઉં છું:—

"પરંતુ મારી શક્તિના પ્રભાવે હું તને 'વરદાન' અને છુટ આપું છું કે:—

૧ તારે દર એક મહીનામાં ૨૯ દિવસ મૌન રાખી વિચરવું. અને એક દિવસ બોલવું.

૨ તું તારા સ્વદેશ અને સંબધીઓને ઓળખી શકીશ નહી. પણ બાકી મનુષ્યપણાનું ગ્યાન રહેશે.

૩ જો સ્વદેશ સેવાની ખરી ઇચ્છાવાળો તારો મિત્ર થવાનો હશે તેજ તને જોઇ શકશે.

૪ અને જ્યારે આવા પાંચ મિત્રો તને મળે ત્યારે પાછો અહીં મારા પાસે આવજે અને આ તારા ગુરૂજીનો મંત્ર લઇ જઇ તારા સ્વદેશને જોઇ જાણી શકીશ.

આ પ્રમાણે માતાજીની આજ્ઞાથી નીકળેલો હું પ્રથમથીજ દુઃખીતો હતો તેમાં ગયે મહિને તમે મને ઓળખ્યો અને એક મિત્ર મળ્યા અને બાકી ૨૯ દીવસ હું ફર્યો પણ મને કોઇ જોઇ શક્યું નહિં અને હું બાકીના ચાર મિત્રો માંથી એકને પણ મેળવી શક્યો નથી તેથી હું નિરાશ થઇ ગયો હતો અને એજ દુઃખ તથા નીરાશા સવારે મારામાં તમને પ્રતિત થઇ હતી. પરંતુ આજે હું નીરાશા તજી આશાવંત થયો છું કારણ કે એ પાંચે મિત્રો મને તમારા આપમાંથીજ મળવા સંભવ છે કેમ કે આજના તમારા આપ સભાજનો આખા મંડળમાંથી ગણુ ચાર જણ મને જોઇ શકતા હતા એમ તેઓની મારા તરફની દ્રષ્ટિથી હું સમજી શકતો હતો હવે આજે સમય પુરો થઇ જવા આવ્યો છે. એટલે આવતી મુલાકાતે એ વધુ મિત્રોની મને ભાળ મળી મારી નિરાશા ટળી જાય તો માતાજી પાસેથી મારો ગુરૂમંત્ર લઇ–મારા સ્વદેશ ને જાણવા વગર તો હું ભટકું છું તે–દુઃખ પણ દૂર થઇ શકશે. બાકી ત્યાં સુધી તો હું મારા વતન અને દેશથી અજાણ ભટક્યા કરવાનો છું કારણ કે હું મારૂં વતન હાલ–માતાજી પ્રતિકુળતા હોવાને લીધે ઓળખી શકતો નથી.

આટલું કહી પોપટ દુઃખી ચહેરે મૌન થઇ ગયો એટલે કુંવર બોલ્યો. પોપટજી! તમારા હકીકતથી મારામાં કેટલીક આશાઓ ઉત્પન્ન થઇ છે. મારા શુભ કાર્યમાં તમો સહાયક થઇ શકશો. એવી મને ખાત્રી થાય છે. તમારા સહવાસથી મારામાં નવજીવનનો સંચાર થયો છે. જે જાગ્યો હાલ મારા કામમાં ઉપયોગી નહોતો તે હાલમાં જોડવા જોઇતી કોઇ ચેતન દેખાયું છે. અને તેથીજ હું આજે આપકી અમીર બેઠકને ચાહ કરી શક્યો છું તમારા વૃત્તાંતથી મારે ઘણું ગ્યાન મળ્યું છે. હવે આપની તમારી વાતોમાં

ઘણી વાતો—અમારા ધર્મ અને નિતિને લગતી-જાણવા જેવી કરી પણ તે પછી વાત પરંતુ પ્રથમ તો તમારો દેશ કેવો છે? તમારૂં ગામ કયું છે? તેની મને વિગતવાર ઓળખાણ આપો તો હું તમારૂં વતન જાણી શકીશ તો બતાવીશ અને તમારા વૃત્તાંત ઉપરથી મને પણ મારા હૃદયમાં એક પ્રકારની જીજ્ઞાસા થય છે. તેનું નિવારણ કરી શકીશ આમ પ્રશ્ન પૂછી યુવક સ્વગત વિચારવા લાગ્યો કેઃ—

" આ પોપટજીના પરિચયથી મારામાં નવજીવન પુરાય છે. આ મારા જન્મદાતા "
" હાયમા ચૈતન્ય અનુભવાય છે અને મને પુરતી આશા છે કે મારા જન્મદાતા હાય."
" રૂપ સદ્દગત વૈદ્યરાજના વિયોગે શુમાવેલુ જન્મદાતા હાથનું ચૈતન્ય ફરી પાછું મને "
" મળશે. "

આમ મનમાં પ્રશ્ન થાય છે અને પોપટજીનાં તરફથી જવાબની રાહ જુએ છે ત્યાં પોપટજી કહે છે કે—ભાઇ! તમારા જેવા શુભેચ્છકોને મારૂં દુઃખ નિવારવા માટે માગ તમને ઉત્તર સાંભળવાની જીજ્ઞાસા તીવ્ર હોય તે યોગ્યજ છે. પરંતુ એ ઇતિહાસ જેવી વાત માટે આપણને પુરતો સમય જોઇશે. આજ હવે મારો સમય પુરો થયો છે. હું રજા લઇશ પણ મારૂં એટલું કામ તમે જરૂર કરજો કે આજની તમારા ગામ સભાજની સભામાંથી મને કોણ કોણ જોઇ શક્યુ છે તે મને આવતી મુલાકાતે કહી શકો તેમ તપાસ કરી રાખજો. આટલું મારૂં કામ સ્વીકારો અને મને રજા આપો. (આમ પોપટજીએ રજા માગી)

યુવક કહે—ભલે તમારા દુઃખો જીવનમાં હું નિરૂપ થવા ઇચ્છતો નથી આજથી એક મહીને તમો આવો ત્યાર પહેલા હું તમારા મિત્રોની તપાસ કરી તમને જરૂર કહીશ તમો સુખેથી સીધાવો.

પાંખોથી પવન કાપતો પોપટ " વંદેમાતરમ્ " કરી પંથે પડયો.

(અપૂર્ણ)

॥ ઓંશમ્ ॥

સમયભાવની.

(છપ્પય પ્રકરણ.)

જે જરાનું જોર, આતંક અંગે વ્યાપ્યું,
જે જરાનું જોર, સુખનું સુખ સૌ કાપ્યું;
જે હતું જ્યાં રૂપ, રૂપ સમ સુખનું કાચું,
તે હતું કારણ, અતિ સુંદર ત્યાં ભાળ્યું.
તેથી કુળને જે રચે, પર્વત હોઈ પ્રીતથી,
મન તણી રચના ઘણી ધરે ધીર સહુ રીતથી; ૧૧
જેમાં વાગે પાંક, સુખનો સાગર રેલે,
જેમાં નાસે ભીડ, વાળ પણ હરિને મેલે.
જેમાં મંગળ મોર, શોક પણ મનમાં વાગે,
જેમાં હોએ અંત, મતી દ્રષ્ટિ જન વાગે;
જેમાં પસરે જશ જયો, જગમાં વાગે મોજણો,
ધીર કરે સુખ સહુજમાં મને પ્રતાપ સમય તણો. ૧૨

લેખક—
ધીરસિંહ ચંદુરાભાઇ ગોહિલ.

પ્રકીર્ણ હકીકત.

કાંસા શિળખનો ધાર.

કાંસા શિળખના ધારની ફેરીઓ ભનો, અહિંયા અમેરિકામાં નવીન શોધ હરીકે વપરાય છે.

૧. "મેગ્નેશિયા" નામની એક અમેરીકા દેશની વતની છે. હાલ આનંદ ફુની-ભ્યુ ઘણા ભાગોમાં પસરાયેલી જોવામાં આવે છે. જેથી બનના રૂપ ભાગમાં સ્વાદિષ્ટ એમ છે. આર. એ. ફુવર. તેમની કરવામણી, જેનો લાગી કરે છે. ૨ "મેન. દાવક ની ક." એમ અમેરીકાની રહીશ છે. અને ત્યાંથી તેનો કિમતો ભાજી દેશમાં થાય છે. ખાસ રૂપને માટે જ આ જાતનું વાવેતર કરવામાં આવે છે. કેમકે જેમનું વજીવા કે હરીક એમને વપરાશ હવે ઘણા માંડ્યો છે. આ સિવાય પ્રકાર ભિન્ન ધારની જાત પણ અનેક છે. તેનો રહેવા પણ ખાસ થાય તેમ છે.

કાઠિયાવાડમાં સંસારના પોરો પ્રવેશ ઓમ ચેસાની માટે હોરને ખવરાવ-વામાં કરવામાં આવ્યો હતો અને તેનો ફાયદો પણ થયો છે. કેળવણીનાં કામમાં આવેલ પ્રોફેસરી સાબીત થયું છે કે સંસારના પોરવંશોમાં કાંસા શિળખનો ધાર ઉત્તમ ગણી શકાય છે.

મી. બરબેન્ક તરફથી શોધન થયેલો કાંટા સિવાયનો થોર. હિંદુસ્થાનમાં મોટા પ્ર જુમાં ઉગાડવામાં આવે તો ઢોરના ખોરાક તરીકે કામમાં આવી શકવાના દરેક સમન

મકાઇના બીજમાં સુધારો.

સાધારણ રીતે જ્યાં મકાઇનો પાક થાય છે. ત્યાં બીજની પસંદગી કરવાનો રીવ છે. ઑસ્ટ્રેલીયામાં મોટામાં મોટા મકાઇના ભુટા પસંદ કરવામાં આવે છે. આફ્રીકા સૌથી ઉત્તમ મકાઇના ભુટ્ટાના વચલા ભાગનું બીજ, વાવણી માટે પસંદ કરવામાં અ છે. આ બધી રીતો સારી છે. પણ નરપુષ્પની જે અસર બીજપર થાય છે તેની દર શખવામાં આવતી નથી. મકાઇના છોડને મથાળે ચમરી આવે છે. તેમાં નરપુષ્પના ફૂલા રજકણો રહેલાં હોય છે અને તેના વચલા ભાગમાં મકાઇના ભુટ્ટાની છેવટે રેશમના ફુમ જેવું હોયછે. તે તંતુઓમારફત નરપુષ્પના પરાગના રજકણો માદા પુષ્પમાંદાખલ થઇ તેને ફળદ બનાવે છે. ત્યારેજ બીજ ઉત્પન્ન થાય છે. પરાગનું દરેક રજકણ એકજ માદાને ફળદાયી બનાવી શ છે. પ્રજા ઉત્પત્તીના નિયમો પ્રાણી તથા વનસ્પતિ એ બન્નેને સામાન્ય રીતે લાગુ છે એટ જ્યારે કોઇ નિઃસત્વ નરપુષ્પનો પરાગ, ગમે તેવા ક્રૈવત વાળી માદાના ગર્ભાશયમાં દાખ થવા પામે, તો તેથી નીપજતી પ્રજા શક્તિહિત તથા પ્રજા ઉત્પત્તીના કાર્યક્રમને આ શખવાને અશક્ત નીવડે છે એ વાત દેખીતી છે. તેથી ઉપરથી સારા દેખાતા બધા મકાઇ ભુટ્ટાઓમાંથી ઉત્તમ બીજ નીપજી શકતું નથી. આ વાતને "ઓહીઓ પ્રયોગ ક્ષેત્ર" પર થયેલ અખતરાથી પુષ્ટી મળે છે આ પ્રયોગ ક્ષેત્રમાં જુદા જુદા ૨૪ મકાઇના ભુટ્ટાઓ, એક કદ અને સરખી ઉમરાની શક્તિવાળા પસંદ કરવામાં આવ્યા હતા. દરેક ભુટ્ટાનું બીજ જુદી જુદી હારમાં રોપવામાં આવ્યું હતું. એટલે દરેક હારને એક સરખા સંયોગો પ્રા થયા હતા. સૌથી ઉત્તમ જાતની હાર ત્રણે હતી અને તેનું ઉત્પન્ન દર એકરે ૧૧૪ ૧૧ અને ૧૦૪ બુશલ (એક બુશલ=૬૦ રતલ) આવ્યું હતું. સૌથી કનિષ્ટ હારનું ઉત્પન્ન દ એકરે ૫૫ બુશલ હતું. આ હારમાં ૫૮ વાંઝીયા છોડ હતા.

યુનાઇટેડ સ્ટેટના હુશીયાર ખેડુતોએ મકાઇમાં સુધારો કરવાનું કામ પોતાન હાથ પર લીધું છે. અને તેથી ઉત્પન્નમાં ઘણો વધારો થયો છે. બીજ પસં કરવાની પદ્ધતી નિચે પ્રમાણે છે, ઉચી જાતના ભુટ્ટાઓ પ્રથમ પસંદ કરવામાં આવે છે અને દરેકનું બીજ જુદી જુદી હારમાં વાવવામાં આવે છે, પ્રયોગક્ષેત્રની જગ્યા બીજાં ખેતરે (મકાઇના) થી લગભગ અરધા માઇલથી વધુ દુર હોવી જોઇએ નહિ તો. ત્યાંના પરાગન રજકણો પ્રયોગ ક્ષેત્રમાં આવવાનો સંભવ રહે છે ફુલો આવે ત્યારે એકએક આંતરાની હારમાંથી નરપુષ્પવાળી ચમરીઓ (તેમાંથી પરાગ બહાર નીકળે તે પહેલાં) કાઢી નાંખવી અને માદા-પુષ્પો રાખવાં આમ કરવાથી ચમરીઃ કાઢી લીધેલી મકાઇની હારની બધી માદાને પર કાપ નર-પુષ્પના પરાગો ગર્ભવાળી બનાવશે વળી જે છોડમાં માદા-પુષ્પ ન હોય તે બધા છોડને વાંઝીયા ગણી સદંતર નાશ કરવો જરૂરનો છે. નહિ તો તેવામાંથી પરાગ નીકળીને સારી માદાને ગર્ભીત બનાવી. તેથી ઉત્પન્ન થતું બીજ કનીષ, પ્રકારનું થશે બીજે વરસે, ચમરી કાઢી લીધેલા મકાઇના ભુટ્ટાઓમાંથી ઉત્તમ બીજવાળા ભુટ્ટા પસંદ કરી ગયા વરસની માફક જુદી જુદી હારમાં વાવેતર કરવું. ન્યુ સાકથ વેલ્સના પ્રયોગ ક્ષેત્રમાં આ રીતથી બીજે વરસે એક પણ વાંઝીયો છોડ જોવામાં આવ્યો હતો નહિ.

મગનલાલ ગુલાબભાઇ દેસાઇ.

નીચે પ્રમાણે ગૃહસ્થો તથા લાયબ્રેરીનાં લવાજમની પહોંચ ઉપકાર સાથે સ્વીકારવામાં આવે છે:—

રૂ. આ. પા.	નામ.	ગામ.
૧-૮-૦	મંકુલાલ સ્ટુડન્ટસ લાયબ્રેરી	મું. નિલાખા
૨-૪-૦	કાનજી ગોરધનદાસ ટોપરાણી	મું. મુંબઇ
૨-૮-૦	ફેરામરોઝ. સી. બાટલીવાળા	મું મુંબઇ
૧-૮-૦	બરજોરજી દોસામજી બીલીમોરીઆ	મું ગોધરા
૧-૮-૦	ધારાંગા મોડીંગ સ્કુલ	મું. અંબાલી
૨-૮-૦	પટેલ વાડીલાલ મગનલાલ	મું. અમદાવાદ
૨-૮-૦	મર્હુમ પીરમીયાં સૈદતખાન	મું. કસાડ
૨-૮-૦	ઠાકોર માધવસિંહ હરિસીંહ	મું. મુંબઇ નં. ૧૦
૨-૮-૦	શાન્તીલાલ પ્રભુલાલ દેસાઇ	મું. મહુવા
૨-૮-૦	મણીશંકર કમાભાઇ રાવળ	મું. નેસડા.
૨-૮-૦	મહેતા વસંતરાય મગનલાલ	મું. અસપાદર
૨-૮-૦	રસુલભાઇ કરીમભાઇ	મું. કુકદ
૨-૮-૦	જોશી મોહનલાલ સુંદરજી	મું હૈદરાબાદ સીંધ
૧-૮-૦	સાર્વજનીક પુસ્તકાલય	મું. સચાડ
૨-૮-૦	કેશવલાલ રામદાસ પટેલ	મું. માણપુર
૨-૮-૦	છગનલાલ મોતીચંદ શાહ	મું કલકત્તા
૨-૮-૦	માણેકજી કાવસજી શેઠનાર	મું. કરંજી
૧-૮-૦	મિત્રમંડળ લાયબ્રેરી	મું બાણીબલા
૧-૮-૦	સરાપુરેટીંગ લાયબ્રેરી	મું. વજાદરા
૨-૮-૦	મુળજી કરસન પટેલ	મું. વાંસોજ
૨-૮-૦	ચંદુભાઇ રેવારશી	મું મરડીસા
૨-૮-૦	રેવાપ્રસાદ જયાપ્રસાદ	મું જુનાગઢ
૧-૮-૦	સાર્વજનીક લાયબ્રેરી	મું. રેરાવી
૧-૮-૦	„ „	મું. ગોરવા
૨-૮-૦	મોહનલાલ મોતીચંદ	મું. શીવરપુર
૨-૮-૦	શેઠ ઘડીયાળી પ્રેમાભાઇ	મું મુંબઇ
૧-૮-૦	અમ્માલજી પીતામ્બર ડી લાયબ્રેરી	મું આબાદ

રૂ. આ. પા.	નામ	ગામ
૧-૮-૦	સાર્વજનીક લાયબ્રેરી	મું. કાશીપુરા
૧-૮-૦	સાર્વજનીક લાયબ્રેરી	મું. બરવાળી
૧-૮-૦	સાર્વજનીક લાયબ્રેરી	મું. જેશીપુરા
૧-૮-૦	„ પુસ્તકાલય	મું. ઢીંડાદ
૧-૮-૦	સાર્વજનીક લાયબ્રેરી	મું. અંબેલી
૧-૮-૦	„ „	મું. કરજ
૧-૮-૦	„ „	મું. સાલેજ
૧-૮-૦	„ „	મું. નવાતગામ
૧-૮-૦	„ „	મું આમોદ (જી. ભરૂચ)
૧-૮-૦	„ „	મું આમોદ (જી. ખેડા)
૧-૮-૦	„ „	મું. જલસાણા (ઇડરાકા)
૧-૮-૦	ઓખલે લાયબ્રેરી	મું. પીપલધરા
૧-૮-૦	રામેશ્વર પુસ્તકાલય	મું. અગીચા
૧-૮-૦	પ્રહાદજીવ લાયબ્રેરી	મું. આલીગ્રા
૧-૮-૦	કાશીવિશ્વનાથ લાયબ્રેરી	મું. વણાકપુર
૧-૮-૦	મુળજી રઘુનાથ પુસ્તકાલય	મું. બાબેલ
૧-૮-૦	સાર્વજનીક પુસ્તકાલય	મું. વેડા
૧-૮-૦	સાર્વજનીક લાયબ્રેરી	મું. વણ્ય
૧-૮-૦	હરીવલ્લભદાસ મથુરચંદ લાયબ્રેરી	મું. વીરમગામ
૧-૮-૦	સાર્વજનીક પુસ્તકાલય	મું. લાડોલ
૨-૦-૦	કસોટી વહીવટદાર	મું. ભાવનગર
૨-૮-૦	એમ. મહમદઅલી છત્રજી	મું. પાલણપુર
૨-૮-૦	શેઠ છબીલદાસ લલ્લુદાસ	મું મુંબઇ ૧
૧-૮-૦	સમોડા લાયબ્રેરી	મું. સમોડા
૨-૮-૦	દવે પ્રહ્લાદજી બાપુભાઇ	મું. દેહગામ
૨-૮-૦	પટેલ શકરાભાઇ મોહનભાઇ	મું. મોતા
૧-૮-૦	પટેલ દુર્લભભાઇ હીરાભાઇ	મું. નારધરા
૧-૮-૦	સાર્વજનીક લાયબ્રેરી	મું. દેવપ
૧-૮-૦	સાર્વજનીક પુસ્તકાલય	મું. કારવણ
૧-૮-૦	સરસ્વતીસેવા લાયબ્રેરી	મું. પારીસણા

ગુણવંતરાય. દી. અજારીઆ—મેનેજર.

खेतीवाडी विज्ञान.

પુસ્તક ૫ મું.] માહે જુન ૧૯૧૭ [અંક ૨૧ મો

દુહો—કળથી પકવાડે કાંઇ, કળથી કોઇ પાછળ નહીં;
બળવી આપે લોક, પેટ ભરે પકવાનનાં.

આપણા હિંદનો બગીચો.

પ્રસિધ્ધકર્તાના [illegible] પ્રગટ કરનાર
[illegible]—રાજકોટ.
વાર્ષિક લવાજમ રૂા ૧—૮—૦ ટપાલ ખર્ચ સહિત.

વિષયોની અનુક્રમણિકા.

ખેડુતોને રૂની ખેતી કરવાની અને ખેતીનો ધંધો કરવાની અમુલ્ય તક.

પરમકૃપાળુ પરમાત્મા તરફથી નિર્માણ થયેલ અસ્તોદયની છાયામાં દુનિયાની દરેક વસ્તુ આવે છેજ. જ્યારે મનુષ્યો અજ્ઞાન હતા ત્યારે જમીન ખેડીને કે ખેતી કરીને ગુજરાન કરતા ત્યારે જમીનના ધણી પણ જમીનની પેદાશની બહુ દરકાર રાખતા નહિ જેમ વસ્તી વધી તેમ જમીન વધારેને વધારે ખેડવા લોકો લાગ્યા અને ખેતી કરનાર ખેડુતો અને ગામડાઓની આબાદી ઘણી વધી ગઈ મતલબ ખેડુ પૈસાવાળા થયા. અમુક વરસો ગયા પછી આગબોટને આગગાડીનો વ્યવહાર ચાલતો થયો એટલે દેશ પરદેશ જવાનું આપણા લોકોનું થવા લાગ્યું અને વિદ્યાહુન્નર શિખવા યુરોપ અમેરીકાને જાપાન તરફ જવા લાગ્યા ત્યાંની વસ્તુ આહી આવવા લાગી અહીંની ત્યાં જવા લાગી અને જવાનાં સહેલાં ને નિરભેખમ વાહનો થયા તેથી અમેરીકા યુરોપ, આફ્રીકાને એશીઆના ભાગોમાં આપણા ભાઇઓ જવા લાગ્યા અને ત્યાં વેપાર રોજગાર કરી કમાવા લાગ્યા. અને મુંબઇ કરાંચી, મદ્રાસ, કલકત્તા, રંગુન, કોલંબો વગેરે બંદરોમાં પણ વેપાર વધવા લાગ્યો જેની હદ રહી નહિ આવું થવાથી અને મીલો તથા જીનો જેવાં કારખાનાં વધવાથી અને ગામડાંના લોકોને વધતી રોજી મળવાથી આ શેહેરોમાં જવા લાગ્યા અને વેપાર રોજગાર ધંધા હુન્નરનો જમાનો જામવા લાગ્યો રાજા સાહેબોએ જમીનના કર વધાર્યા, જમીન ધોવાતી ચાલી ખેડ મારી ગણી બંદ થતી ગઇ, ખાતર નાંખવાનું ભુલાયા રહ્યું, પાણીની સપાટી નીચી ગઇ મજુરો મોંઘા થયા, ઘી ગાઇ ભેંસ રાખવાનો રીવાજ બંધ થવા લાગ્યો, અને વરસાદની સરાસરી કમ થઇ તેમ ઉપજ ઓછી થતે કર વધતા ગયા એટલે ખેડુતો નબળા પડયા જમીનો સુના ગયા ભાગ બટાઇનો વહીવટ નીકળતો ગયો રોકડી રકમ જમીનનાં ભાડા બદલ ઉધડની કે વીઘોટીની કે ગણોતની લેવાનું થયું એટલે ખેડુતો ગરીબ થતાં જમીન મુકી નાસવા લાગ્યા અને વેપારીમાં ને મીલોમાં અને રેલ્વેમાં ને કારખાનાનાં નોકર રહેવા લાગ્યા ને મજુરી કરવા લાગ્યા એટલે ખેતી ઉપરથી અભાવ થયો અને આજે ખેતીના ધંધાનો તે ધંધો કરનાર ખેડુતોની હાલત નબળી થતી આવી છે. અને વેપાર રોજગારમાં પણ હવે અત્યારે આલસ પડવાથી તેમાં પણ આગળ જેટલી કમાણી થતી નથી એટલે ઘણાનાં દીવાળાં નીકળ્યા ઘણી બેન્કોને સરાફી પેઢીમાં નાણાંવાળાનાં નાણાં ડુબ્યાં અને પૈસાની ભીડ પડી. વળી દૈવ દોષે યુરોપમાં મહાન વીગ્રહ જાગ્યો તેથી પણ વેપાર રોજગારને મોટો ધક્કો પહોંચ્યો ત્યાંનો માલ આવતો બંધ થયો અહીંનો ત્યાં જતો અટક્યો એટલે રુની હેરફેર અટકી અને થોડો ભાવ રહેતો તે મોંઘો થયો ને ખરીદનો પાલવતો નથી વળી યુરોપમાં ખેડુતો વિગેરે પણ લડાઇમાં ભાગ લેતા હોવાથી મહા કપાસની ખેતી કેટલેક ઠેકાણે બંધ પણ કરેલ થયુ છે અમેરીકામાં રુનો પાક ઓછો તેમ સારો થતો નથી રુ ના છે તેમ ઉપજ ઘણી થાય છે તો વીલાયત વગેરે જગોનાં કારખાનાંમાં તે ખપ જવાનું

ક્રેંક શેફ્ટ ૯ ક્રેંક્સ અને રોલર્સ ૧૦ ફ્યુઅલ અથવા ઑઇલ પંપ, ૧૧ કારબ્યુરેટર ૧૨ વૉટર જૅકેટ ૧૩ સીલીંડર ૧૪ ગૅસપાઇપ ફ્યુ લાઇનર ૧૬ પીસ્ટન ૧૭ કનેક્ટીંગ રૉડ ૧૮ ક્રેંક શેફ્ટ ૧૯ ક્રેંક ગાર્ડ ૨૦ રેગ્યુલેટર ૨૧ ફ્લાયવ્હીલ્સ ૨૨ મેઇન બેરીંગ્ઝ ૨૩ આઉટલેટ વૉટર કનેકશન અથવા હૉટ વૉટર પાઇપ ૨૪ ઇનલેટ વૉટર કનેકશન અથવા કોલ્ડ વૉટર પાઇપ ૨૫ એક્ઝૉસ્ટ પાઇપ ૨૬ સાઇલેન્સર.

ઇન્જીન કેવી રીતે ચાલે છે.

શરૂઆતમાં પહેલાં વેપોરાઇઝર નીચે પ્રાઇમસ સ્ટવ દશબાર મીનીટ સુધી સળગાવીને મુકવો. આંહિ તેલની ટાંકીમાંથી ગ્યાસલેટ તેલ સકશન પાઇપમાં થઈ ઑઇલ પંપની મદદથી ડીલીવરી પાઇપમાં ચઢી નીપલમાં આવશે અને ત્યાંથી "વેપોરાઇઝર-જૅકેટ" માં દાખલ થશે. આંહિ વેપોરાઇઝર ગરમ હોઈ તેલ અને હવા ભેગાં થવાથી ગૅસ થશે આ ગૅસ વેપરવાલ્વ ઉઘડવાથી વેપોરાઇઝરની અંદર દાખલ થશે. તેમાં બે કાણાં અમુક અંતરે રાખેલાં હોય છે તેમાં ચક્ર જ્યારે "ટોપ" રહેલી હોય છે ત્યારે જ આ કોઇલ ગરમી મળવાથી લાલચોળ થઈ જાય છે તેથી તે ગૅસને ઇગનાઇટ કરે છે અથવા તો સળગાવે છે અને આ ગૅસ પાછો તેજ રસ્તે થઇ કારબ્યુરેટર અથવા તો સીલીંડરમાં દાખલ થાય છે. આંહિ એરવાલ્વ ઉઘડવાથી હવા ગૅસની સાથે મળે છે અને પીસ્ટનને ધક્કો મારી ચલાવે છે. આ ચલાવવાનું જોર અથવા તો પાવર દબાણ, હવા, ગરમી અને ગૅસ સાથે મળી બનેલું હોય છે, પીસ્ટન ચાલવાથી કનેકટીંગ રૉડ ચાલે છે અને તે ચાલવાથી ક્રેંક શેફ્ટ ચાલે છે અને ક્રેંક શેફ્ટ ચાલવાથી ફ્લાય વ્હીલ્સ અથવા તો પૈડાંને ગતિ મળે છે અને ઇન્જીન ચાલે છે. ડીલીવરી પાઇપ અને નીપલની વચમાં એક નાની ઑઇલ બૉક્સ રાખવામાં આવેલી હોય છે જ્યાંથી તેલના બે ભાગ થાય છે, એકનું તેલ નીપલમાં થઇ વેપોરાઇઝરમાં જાય છે અને બાકીનું તેલ ત્યાં એક પાઇપનું કનેકશન કરવામાં આવેલું હોય છે કે જેને "ઓવર ફ્લોપાઇપ" કહે છે તેમાં થઇ વધારા તરિકે તેલની ટાંકીમાં પાછું જાય છે. કારબ્યુરેટરમાં એક્ઝૉસ્ટ વાલ્વ મુકવામાં આવેલો હોય છે તેનું કામ તે ખોલવાથી ખરાબ અથવા તો વપરાઈ ગએલો ગૅસ એક્ઝૉસ્ટ પાઇપ અને સાઇલેન્સરમાં થઈ બહાર કાઢી નાંખવાનું છે.

જો ઇન્જીનનો કોઇ પણ ભાગ ભાંગી કે તુટી જાય તો પણ ઇન્જીન ચાલશે નહિ અને તે ભાગ નવો મંગાવી ફીટ કરવો પડે છે શીવાય બીજો ઉપાય નથી. જો કોઇપણ ભાગ તુટી જાય તો મુંબઈ ઇલાકાના એગ્રીકલ્ચર ઇન્જીનીઅર મી. ડબલ્યુ. એમ. શુટ જેઓની ઑફીસ પુનામાં રહે છે તેમને લખવાથી તેઓ પોતાની વર્કશૉપમાં બનાવી આપી મોકલી દેછે.

ઇન્જીનને સાફ રાખવું.

ઇન્જીનને સાફ રાખવાની બાબત ખાસ અગત્યની છે. જો સાફ નહિ રાખીશું તો તમામ કચરો અથવા ધુળ ઇન્જીન ઉપર તથા તેના ચળકતા ભાગો ઉપર પડશે અને આખરે ઇન્જીન ખરાબ થઈ જશે અને ચાલશે નહિ માટે ઇન્જીનને ઓછામાં ઓછું પંદર યાતો મહિના દિવસે સાફ કરવું. તમામ પીતળના અને બીજા જે ચળકતા ભાગો હોય તેઓને જુદા કરી પાલીસ પેપરથી સાફ કરવા વેપોરાઇઝરને બરાબર કાળજી અથવા તો મેશ અંદર ચડી ગએલી હોય તેથી સાફ રાખવું જો સાફ નહિ હોય તો ઇન્જીન ચાલશે નહિ સાફ કરતી વખતે ઇન્જીનના દરેક ભાગો જુદા કરી ગ્યાસલેટમાં રાખી સાફ કરવા. તમામ વાલ્વને ગ્રાઇન્ડ કરવા માટે બારીક એમરી પાઉડર આવે છે તે વાપરવો લુબ્રીકેટીંગ ઑઇલ કચરાથી સ્વચ્છ હોવું જોઇએ જો કચરાવાળું હશે તો તે પીતળના તમામ ભાગોને ગરમ કરી દેશે અને ઘસાઇ ઘસાઇ બગાડી નાખશે અને પીસ્ટનના ચાલવાથી જે તેલ તેના ઉપર આવશે તેનો કચરો સીલીંડર તથા પીસ્ટનની સાથે ઘસાશે અને તેથી લઈ પીસ્ટન ઉપર ઉઝરડા થશે અને તે રસ્તેથી ગૅસ બહાર ચાલ્યો જશે. ઇન્જીનના કોઈ પણ ભાગમાંથી ગૅસ બહાર ચાલી જવા માગે નહિ તે ખાસ ધ્યાનમાં રાખવું નહિતર ઇન્જીનને ઓછુ બળશે અને ઇન્જીન ચાલશે નહિં. જરાપણ ઇન્જીનમાં ભુલ ભરી આવેલી હોય ઇન્જીન ચાલતુ બંધ થઇ જશે. માટે આ સઘળું ધ્યાનમાં રાખવા ... ઇઝરમાં જાય છે અને

ખાતર—જો નાના રોપ હોય અને ખાડામાં નાંખવા હોય તો ૨ ભાગ માટી ૨ ભાગ છાણનું ગળતીયું ખાતર ૧ ભાગ પાંદનું સડેલું ખાતર આપવાથી સારા રહે છે જમીનમાં રોપયા હોય ત્યારે પણ ઉપલુંજ ખાતર વાપરવું પાણી કુંડામા અગર લાકડાના પીપમાં હોય તો હમેશાં આપવું અને જમીનમાં જો પાણી આપવું હોય તો ૬ થી ૮ દીવસે આપવું.

જમીન ચોકસ વગરની તમામ જાતની માટી માફક આવે છે મુબઇ વિક્ટોરિયા ગાર્ડનમાં ગ્રે (લૉન) ના તકતામા કેટલેક ઠેકાણે વાવેલા જોવામાં આવે છે અને સારી સ્થિતિમાં છે એટલે અનુભવથી સિદ્ધ થયુ છે કે રાતી ચિકાસવાળી કાંકરાવાળી માટી પણ માફક આવે છે. પણ એટલું ખાસ ધ્યાનમાં રાખવાનું છે કે વિક્ટોરિયા ગાર્ડનમાં પાંદડાનું સડેલું ખાતર ઘણુંજ છુટથી વપરાય છે અને તેમા ચીકણી માટી સારી ખસખસી થઇ જાય છે માટે દરેક ચીકણી માટીના બગીચાના માલેકોએ પાંદડાનું સડેલું ખાતર વાપરવા ચુકવું નહિ. પાંદડાનુ સડેલું ખાતર નાખવાથી નીચે મુજબ જમીનમાં છોડને માટે ફાયદા થાય છે. જમીન ચીકણી મટી જાય છે. જમીન ઉપર પાણી પાયા પછી જાડી પોપડી (કોપરી) બાઝતી હોય તે પણ બાઝતી નથી તેમજ કોમળ ઝાડીને જોઇએ તેવો પોશાક આપે છે, વળી ઉપર માટી પોચી અને સછીદ્ર ગણવાથી બી જલદી ઉગી નીકળે છે. કટીંગ સારી થઇ વહેલી મુળ મુકે છે અને સારી લાગ છે માટે દરેક બગીચાના માલેકોએ પોતાના બગીચામાં પાંદનું સડેલું ખાતર વાપરવા પોતાના બાગવાનને સુચના કરવી.

પાંદડાનું ખાતર ઉપયોગી છે તેમ તેને બનાવવાને માટે કે મેળવવાને માટે વધારે કીમત બેસતી નથી. દેખાવના બગીચાઓને હમેશા વાળી ચોળીને સાફ રાખવામાં આવે છે તેમાં બગીચામાં કચરા તરીકે ફક્ત પાંદડાંજ વાળવામાં આવે છે તે પાંદડા નાખવાને માટે એક મોટી ઊંડી ખાડ કરાવવી બગીચામાં અનુમાને જેટલું પાંદડાનું સડેલું ખાતર વાપરવા જોઇએ તેટલું ખાતર કરવાને ખાડ મોટી કરાવવી અને તે ખાડ પાંદથી ભરાયા પછી તેને સડવા દેવા આ પાંદ એક વરસે બરાબર સડી જાય છે કારણ કે ચોમાસાનું પાણી પડવાથી પાંદ સડવા માંડે છે અને અંદર ગરમી પેદા થાય છે તેથી પાંદ એકદમ સડી જાય છે અને તે સડેલું એક વરસનું જુનુ પાંદનું ખાતર બગીચામાં વાપરવું આવા ખાતરને અંગ્રેજીમાં લીફ મોલ્ડ (Leaf-Mould) કહે છે આ સિવાય વધારે જલદીથી જો પાંદનું ખાતર જોઇતું હોય તો શિયાળા ઉનાળામાં પાંદડા જે ખાડમાં નાખેલા હોય તે ખાડમાં દરેક મહિને. પાણી આપવાથી લગભગ ત્રણ પાણી આપવાથી સડી જાય છે, કારણ કે પાંદમાં પાણી આપવાથી ગરમી લાગે છે અને જલદી સડે છે માટે ખાડો કરવા તેને પાણી પણ આપી શકીએ તેવી સગવડ હોય તો વધારે સારૂ.

દેખાવના બગીચામાં ગ્રે (લૉન) ના તકતામાં જંગલી દેખાવમાં કુંડાઓમાં ઝાડ કરવાને માટે વાવવામાં આવે છે પાંદમાં સફેદ લીટા હોવાથી ઘણોજ સારો દેખાવ લાગેછે.

મુંબઇ વિક્ટોરિયા ગાર્ડનમાં રૂ. ૦-૨-૦ પુના એમ્પ્રેસ બોટાનીકલ ગાર્ડનમાં રૂ. ૦-૪-૦ ની કીમતે મળશે ફણગા ફુટેલા કોથા, કે કુરમ (Roots) મળે છે તેમજ બી પણ રૂ ૦-૪-૦ ની કીમતે એક પેકેટ મળશે.

ARUNDO DONAX VARIEGATA અરૂંડો ડોનેક્સ વેરીએગેટા

દેશીવ નામ. રીબન ગ્રાસ Ribbau grass

પાંદ (A. Donax) ના જેવાજ હોય છે પણ તેનાથી નાના હોય છે. રંગે લીલા ચેરાબ્બાર હોય છે અને તેમાં સફેદ ઉભા લીટા હોય છે. દેખાવમાં દેખાવમાં પણ ઉપર મુજબજ હોય છે પણ તેનાથી નાનો હોય છે તેથી દેખાવ ઘણોજ સારો લાગે છે. નવી (ગાંઠી) જેવી જે ડાંડલી નીકળેલી હોય છે તે પણ નાની અને પાતળી હોય છે ફેર ફક્ત એટલોજ હોય છે કે ઉપરની જાત મોટી હોય છે અને આ જાત નાની હોય છે પાંદની અંદરના વચલા સફેદ રેસા પાતળાં હોય છે અને તેથી દેખાવ ઘણોજ સારો લાગે છે.

રોપનો વધારો કરવાની રીતે મુળીઆમાંથી નવી ફુટ થાય છે અને તે મુળીયાના ભાગમાંથી જુદા પાડી નવા રોપ ઉપર મુજબ ઘુટા કરવામાં આવે છે. એ રોપ બારે માસ રોપી શકાય છે. બીથી પણ રોપ થાય છે પણ બીના રોપને ઘણોજ વાર લાગે છે તેથી બીના રોપ કરવા કોઇ ધ્યાન આપતું નથી.

ખાતર પાણી વિગેરે માવજત ઉપર મુજબ સમજવી.

આ છોડ તમામ જાતની સાધારણ જમીનમાં થાય છે યાતી કાંકરાવાળી રેતાળ મટીઆર અને પહાડી જમીન માફક આવે છે.

આ જાતના પાંદ પાતળા ઉભાં અને સફેદ લીટાવાળા હોવાથી દેખાવના બગીચા-ઓની અંદર મોટી કાચની બરણીઓ અગર કુંડાઓમાં ૧ થી ૪ ફુટના ડાળા કાપી છુટા છુટા કરવામાં આવે છે તેવીજ રીતે ઘણે ઠેકાણે યુરોપીયન ગ્રહસ્થોના બંગલામાં રંગીત રોંઝાં.મોરનાં પીંછા વાળી નગીના ફુલની અંબરીઓ, વિલાયતી સુશોભીત ફુલવાળા ઘાસની અંબરીઓ વિગેરે દીવાનખાનામાં જેને ઇંગ્રેજીમાં ડ્રોઇંગરૂમ (Drawing room) કહે છે તે શણગારવા માટે ચીનાઇ માટીની બરણીઓ કુંડા વિગેરે રાખવામાં આવે છે. તેમજ પામ (Palm) ક્રોટન (croton) ડ્રેશીના (Dracaena) પોથસ (Pothos) વિગેરે રંગ બે રંગી રોપોથી કુંડાઓ ભરી દીવાનખાનાની શોભામાં વધારો કરે છે તેમજ આ ઉપરના પાંદ પણ મોટા કાપીને છુટા છુટા ભરવામાં આવે છે અને સુકાય છે એટલે બીજા નવા ભરવામાં આવે છે. મોટો મેળાવડો અગર સારો ખુશાલીનો દીવસ હોય તેમજ આ છોડ કાપી અને શણગાર કરવામાં આવે છે. યુરોપીયન ગ્રહસ્થોને માટે ક્રોસ (cross) રીથ (Wreaths) બનાવવાને પણ પાંદ વપરાય છે અને દેખાવ ઘણોજ સરસ લાગે છે.

દેખાવના બગીચામાં લોન (લોન) ના પ્લૉટ ઉપર વાવવાથી સારા લાગે છે નાની જાત હોવાથી અને સફેદ રંગીત પાંદ હોવાથી એકલુ પણ સારૂ લાગે છે. કુંડામાં પણ સારૂં લાગે છે.

મુંબઇ વિક્ટોરિયા ગાર્ડનમાં રૂ. ૦-૨-૦ ની કીંમતે મળશે.

વનસ્પતિશાસ્ત્ર—(BOTANY)

(ગયે એપ્રીલના અંકથી ચાલુ.)

લેખક—ઠાકર જયકૃષ્ણ ઇંદ્રજી.

જ્યારે વિભાગિત તોગ જેવી પુષ્પ રચનામાં તેની શાખાઓ વધુ ટુંકી સામસામે અને ટુંકી હોય છે ત્યારે તેને **ગુચ્છા જેવા તોરાવાળી** Thyrus, Thyrsoid કહે

૭૫ ઉપર કહેલી ફુલની રચનાઓ ઘણી વાર કેટલીક સેળભેળ પણ જોવામાં આવે છે. તેથી પ્રમાણે નીચે પ્રમાણે મિશ્ર શબ્દો વાપરવામાં આવે છે જેમકે તોરા જેવો **કલગી**-Racema-corymbose **કલગી જેવા વિભાગિત તોરાવાળી**-Racemose cyme ઇત્યાદિ

૭૬. એકદમ વનસ્પતિમાંથી ફુલોની રચના ઘણુંકરી **મેતરીનાં** રૂપાંતર જેવી હોય છે

૭૭. **પુષ્પપત્ર** ઘણુંકરીને પુષ્પ રચનામાંથી દરેક શાખા અને દરેક ફુલની દીટડીની નીચે એકેક મુનએનું હોય છે અને ઉપ **પુષ્પપત્રો** ઘણુંકરીને ફુલની ડીંટડીની બંને બાજુએ એકેક, અથવા ફુલની નીચે છે તેની પાસે અથવા તો કોઇવાર ફુલના પુષ્પ આલંકોપની ઉપર પણ બને આવેલા હોય છે. પણ ઘણીવાર એવું બને છે કે પુષ્પપત્રો પુષ્પ રચનાની શાખાઓપર છુટાં છવાયાં આવેલાં હોય છે તે તેના ખુણાઓમાંથી ફુલની ડીટડીએ નીકળેલી હોતી નથી વળી તેઓ પુષ્પપત્રોથી ભિન્ન ઓળખાઇ આવે એવા પણ હોતા નથી. ત્યારે આવા સર્વ પત્રોને **પુષ્પપત્રોજ** કહે છે.

જ્યારે ઘણા પુષ્પપત્રો એક ગુચ્છાની પેઠે આવેલા હોય છે, અથવા એટલાં બધાં પાસે પાસે આવેલા હોય છે કે, એક કુંડળની પેઠે આવેલા હોય એમ દેખાય અથવા એક છત્રાકાર દંડી કે ગુચ્છી જેવી પુષ્પ રચનાને તળિએ ઉપરા ઉપર બહુજ પાસે પાસે ગોઠવાયલા હોય ત્યારે એવા પુષ્પપત્રોના સમુદાયને **રૂપકોષ** Involucre કહે છે ઉ બીજાનો અને સહદેવીનો વર્ગ જુઓ

૭૮. **રૂપકોષ**માના પુષ્પપત્રો જેવાં જેવા દેખાવમાં હોય છે તેવા તેઓને નામે આપવામાં આવે છે, જેવા કે પાનપત્રો, પુષ્પપત્રો અથવા કડપવા કે ભીંગડાં ઇત્યાદિ.

૭૯. સયુક્ત છત્રાકાર પુષ્પ રચનામાં નાહનાં છત્રની નીચે જે પુષ્પપત્રો હોય છે તે સામટી રીતે **ઉપ-રૂપકોષ** Involucel કહેવાય છે ઉ. વરીયાળીના ફુલમાં.

૮૦. જ્યારે પુષ્પભાલા કોષની ઉપર પુષ્પપત્રો ગુચ્છાકાર આવેલા હોય છે ત્યારે તેને **પુષ્પવાહ્યકોષોપરી પુષ્પપત્ર** Epicalyx કહે છે ઉ. ભીંડાના વર્ગમાં જુઓ

૮૧. કેટલીક એકદળ વનસ્પતિની પુષ્પ રચનાથી ઢકાયલું હોય છે, તેને **પૂગ પોટી** Spathe કહે છે. ઉ. અડવી, નાળીએરી સોપારી

૮૨. સહદેવી અને ભાગરાના વર્ગ (કમ્પોઝિટી) મા તેમજ ઘાસના વર્ગ (ગ્રામિન) મા ઘણુ કરી જે ફીકા રંગના, સાકડા પાતળાને વગર ચીકટ છોતરા જેવાં હોતગમ

Chaff—palea Paleas હોય છે. તે વસ્તુઓ અંદરનાં પુષ્પપર્ણો અથવા ફૂલપત્રો હોય છે.

૯૩. ઘાસ અને ચોખા કે એવાનાં ફૂલોપર જે પુષ્પપત્રો આચ્છાદિત હોય છે તેને **કોષ્ઠ** Glumes કહે છે.

(૪) पुष्प—THE FLOWER.

૯૪. વનસ્પતિની પેઠે પુષ્પ અર્થાત્ ફૂલમાં પણ પૂર્ણ અને અપૂર્ણ એવા ભેદ છે. જે ફૂલમાં પુષ્પ બાહ્યકોષ પુષ્પાભ્યાન્તર કોષ પુંકેસર અને સ્ત્રીકેસર વિદ્યમાન હોય છે; તેવાં ફૂલને **पूर्णपुष्प** An complete flower કહે છે આવા પુર્ણ પુષ્પમાં ચાર પ્રકારની ઇંદ્રિયો હોય છે તે પોતપોતાનાં નિયત કાર્યો કરવાને શક્તિમાન હોય છે અને એનાથી ઉલટું એક અપુર્ણપુષ્પમાં ઉપર કહેલી ઇંદ્રિઓમાંની એક કે વધારે ઇંદ્રિય હોતી નથી. અથવા તે એવી રીતે રૂપાન્તર પામેલી કે અપૂર્ણ હોય છે કે જે પોતાનું કાર્ય યોગ્ય રીતે કરવાને અશક્ત થએલી હોય છે

૯૫ જ્યારે એક ફૂલમાં પુષ્પ બાહ્યકોષ તેમજ પુષ્પાભ્યાન્તરકોષ એ બન્ને વિદ્યમાન અને એક બીજાથી જુદા હોય છે. ત્યારે તેવાં ફૂલને **द्विआच्छादित** Dichlamydeous કહે છે. અને જ્યારે બાહ્ય અને અભ્યાન્તર એ બન્ને કોષ એક બીજા સાથે જોડાઇ જવાથી અથવા એ બે કોષમાંના ગમે તે એકની અપુર્ણતાને લીધે જે ફૂલમાં એકજ આવરણ અથવા આચ્છાદન હોય છે. તેવાં ફૂલને **एककोशी-एकाच्छादित** Monochlamydeous કહે છે.

જે ફૂલમાં પુષ્પ બાહ્યકોષ હોતો નથી તે ફૂલને **बाह्याच्छादनरहित** Asepalous અને જેમાં પુષ્પાભ્યાન્તર કોષ હોતો નથી તેને **अन्तराच्छादनरहित** Apetalous કહે છે. જેનાં ઉપરના બન્ને આચ્છાદન હોતાં નથી તે ફૂલને **आच्छादनरहित**, Achlamydeous કહે છે.

જ્યારે બાહ્ય અને અભ્યન્તર એક ને કોષ એક બીજા સાથે જુદા થએલા હોય છે, ત્યારે તેને **बाह्यान्तरयुक्तकोष** Perianth કહે છે.

જ્યારે એક ફૂલમાં પું અને સ્ત્રીકેસરો પુર્ણ સ્થિતિમાં વિદ્યમાન હોય છે. ત્યારે તે ફૂલ **नरमादा मिश्र अथवा द्विजातिय स्त्रीपुंसंयोगी** Hermaphrodite, Bisexual કહેવાય છે.

જે ફૂલમાં એક કે વધારે પુંકેસરો હોય પણ સ્ત્રીકેસરો હોય ન હોય, અથવા ચિન્હમાત્ર અર્થાત નામનીજ હોય ત્યારે એવાં ફૂલને **नरफूल** Male, Staminate flower કહે છે અને એથી ઉલટું જે ફૂલમાં સ્ત્રીકેસર હોય પણ પુંકેસર હોય નહિ હોય અથવા નામનાજ હોય. તે ફૂલને **मादाफूल** Female pistillate flower કહેછે.

અપુર્ણ.

માંઉ જુલાઈ માસમાં કે અશાડ માસમા બગાચાન ખેતરમાં કામ કરવાની હકીકત.

૧. નીચેનાં શાકભાજી વાવવાં.

ટમાટા વાલોળ કે ફ્રેંચબીન, ભીંડાં, ગુવાર, રીંગણી, મરચી, ચીભડાં, તુરીયાં, પરવળ, કારેલાં, પદકાળાં દુધી વિગેરે વિગેરે વાવવું આ દરેકનું બી આઠ આઠ દીવસને અંતરે થોડું થોડું વાવવું એટલે ચારે મહીના પુરા થતાં સુધી શાક આગળ પાછળ થતાં રહે.

૨. જેરૂસલેમ, આરટીચોક કે એરારૂટ વિગેરેનાં ઝાડવાની ફરતી માટીની પાળ કરવી અને વરસાદના પાણીથી તે સડી જાય નહિ તેવી ગોઠવણ રાખવી ગરમીની રૂતુના છોડવા તમામ ઉપાડીને નરસરીમાં રાખવા રોપ જ્યારે હાથમાં પકડી શકાય એવડાં મોટા થાય ત્યારે ફેરવીને ક્યારામાં વાવવા વાવતાં જે રોપ મરી જાય તે જગોએ પાછા બીજા વાવવા કેલેડીયમ વિગેરે જે ચોમાસામાં થનારા છે તે તેની ગાંઠો ને નવા ખાતર માટીથી ભરેલાં કુંડામાં વાવવી.

૩. અનેનસ આ મહિનામાં લાંબી ચર કરીને અરધો ફુટ ઉંડી કરીને એકલીજ પહોળી કરીને વાવવાથી અનાનાસની ઉપર જે પાંદડાં ફુટેલું થઇયું હોય છે તે કાપીને વવાય છે. ઉપરની નીકમાં ખાતર ભરવું જમીન સરખી કરવી અને બબે ફુટને છેટે અનેનાસ વાવવા દરેક નીક બબે ફુટ રાખવી.

૪. પુરતો વરસાદ થયો હોય તો તલ બાજરી જાર, કઠોળ તેમજ કપાસ આ માસમાં વાવવું. આ માસ વાવણી કરવાનો હોઇને બાગવાળાને ખેડુતોને ઘણું કામ હોય છે. માટે તક જવા નહિ દેતાં વખતસર કામ કરી લેવું.

૫. આંબા, જમરૂખ, નારંગી, લીંબુ, નાળીએરી, દાડમ, ફણસ ગુંદાં, રાયણાં વિગેરે વિગેરે ફળઝાડ આ માસમાં વાવવા. પુરતો વરસાદ થઇ ગયો હોય અને રૂતુ ઠંડી થઇ હોય, તડકો બહુ ના રોય તો વાવવા ચુકવું નહિ.

૬. વરસાદનાં ઝોલામાં બળદ વિગેરેને બાંધવા દેવા નહિ તથા તુરતનું ઉગેલું ઘાસ હોય તે ચરવા દેવું નહિ આનું પરિણામ ગંધિયા કે વસો જાનવરને થાય છે. તથા તીવા નામનો રોગ થાય છે. જેથી જાનવર આફરી જાય છે તે સંભાળવું.

તંત્રી.

નવા રોપા કેવી રીતે વધારવા તે વિષે.

લેખકઃ—ચેમ્પીલાલ કુલશંકર રવાડી ભા જગદગુ-કાઠીઆવાડ

પ્રોપેગેશન—ઝાડોનો વિસ્તાર કયમ કરી વધારવામાં આવે છે તેને પ્રોપેગેશન કહેવામાં આવે છે. ફુલ ઝાડોના નવા રોપ કેવી રીતે વધારી શકાય બીમાંથી, ડાળીના કટકા કરી વાવવાથી (cutting) દાબી દબાવવાથી (Layering) આંખ ચડાવવાથી (Budding) વંતરે કરવાથી (Gutee) બાજુએ (Suckers) કરવાથી ભુમી-પ્રરોહ (Runners) થી ગાંઠે કે ગાંઠ (Rhizome) થી ગાંઠ (Tuber) થી કાંદા વાવવાથી (Bulbs) કલમ કરવાથી (Grafting) નવા રોપા કરવામાં આવે છે.

બી વિષે—બી વાવવું, ખાતર પાણી મળેલું, નવું, ચોખ્ખું (તેઓમે તેની અંદર બીજી જાતનાં બી હોવાં ન જોઇએ તેમજ કચરો પણ ન હોવો જોઇએ) અને બીયારણ વખતનું અને કોઇ પણ જાતના જીવડાંથી નુકસાન થયા વગરનું તેમજ રોગ વિનાનું અડી ગયા વિનાનું હોવું જોઇએ. જો ઉપર કહ્યા પ્રમાણે બી હોય તો બી સારો ઉગશે કેટલીક જાતનાં બી નાખે તે તાજાં પાણી અંદરથી બહાર કાઢવા પછી તાજા તરત વવાય છે. જેવાં કે ચોળી-ચોળીનું બી તાજું ફળની બહાર નીકળ્યું કે તરતજ વવાય છે. જો બી વાવી પછી કાળજી કરવામાં આવી હોય તો કેટલાક ઝાડ એવાં છે કે પોતાના ઉછેર કરનાર માળી પણ ફક્ત નથી ઓળખાતો કેરીનો ગોટલો વાવવામાં આવ્યો હોય તો આંબો જ તાબુત કેરી થાય છે.

બીઆં ઉગવાને નીચે લખેલી બાબત અગત્યની છે.

(૧) પુરતી જમીનની અંદર ભીનાશ. (૨) પુરતી ગરમી. (૩) તાજી હવા.

(૪) તાપથી રક્ષણ કરવું.

બી કેમ વવાય છે?—એક કુંડુ લેવું તેને તળીએ એક નાનું કાણું બરોબર વચલા ભાગમાં પાડવું તે કાણાંની ઉપર નળીઆના કટકા ઉંધા કટકા મુકવાનો હેતુ એટલોજ છે કે જો કુંડાની અંદર વધારે પાણી હશે તો તે પાણી કટકાની ઉપરથી થઇને કાણાં દ્વારા બહાર નીકળી જશે. કાણું ગારાથી અથવા તો માટીથી પુરાઇ ન જાય તેટલા માટે નળીઆના કટકા રાખવામાં આવે છે. નળીઆના કટકા ઉપર પણ સુકા પાંદડાં રાખવામાં આવે છે તે ઉપર માટી અને રેતીનું મિશ્રણ નંખાય છે. જો જમીનની અંદર બી વાવવાં હોય તો જમીનમાં પાંદડાંનું સડી ગએલું ખાતર નાખવું પછી ક્યારાઓ બનાવવા ક્યારાઓને બરાબર સારી રીતે ગોડી અને પછી ઝીણું ગળતીયું ખાતર નાખી તેમાં ડાળીના કટકા (કટીંગ) વાવવામાં આવે છે.

ડાળીના કટકા લીલા હોવા ન જોઇએ પણ પાકી ગએલા હોવા જોઇએ. તે ઉપર ચાર સાંધા (joints) હોવા જોઇએ. કટકાનો અડધો ભાગ માટીની અંદર જવો

છાણનું ગળતીઉં ખાતર નાખી જમીન પોચી કરી તેને એક એક ફુટને છેટે વાવવામાં આવે છે. જો કુંડામાં (કટીંગ) વાવવામાં આવ્યાં હોય તો કુંડા ઝાડની નીચે રાખવામાં આવે છે. કારણ કે તેને છાયાંવાળી જગ્યા બહુજ પસંદ પડે છે. કટીંગ વાવ્યા પછી તેને પાણી પાવામાં આવે છે. જ્યાં સુધી મુળ આવે નહિ ત્યાં સુધી ત્રીજે દીવસે પાણી પાવામાં આવે છે અને જ્યારે મુળ મુકે અને ચાર પાંચ કુમળાં કાઢે ત્યારપછી તેને ૬ થી ૮ દીવસે પાણી પાવામાં આવે છે. જો કુંડામા વાવવામાં આવ્યાં હોય તો હંમેશાં હાથથી પાણી પાવામાં આવે છે. ત્રણ મહિને વાવવા લાયક થાય છે. પછી જ્યાં આપણે રોપ વાવવો હોય ત્યાં તેને વાવવામાં આવે છે. કટીંગ નાસા વાવવા જેથી પવનથી એને ઈજા થાય નહીં ડાળની કલમ કરવાની રીત (Layering):—ડાળીને દબાવીને પણ રોપ થઈ શકે છે. કટીંગ તથા દાબની કલમનું કામ ચોમાસામાં અને શિયાળામાં શરૂ થાય છે. નવા રોપા ઝાડની ડાળીને દબાવીને કરવામાં આવે છે તેને લેઅરીંગ કહેવામાં આવે છે. કટીંગ કરતી વખતે જેવી રીતે ડાળીને તદ્દન ઝાડની સાથેથી કાપી નાખીએ છીએ તેવી રીતે લેઅરીંગને ઝાડની સાથેથી કાપી નાખવામાં આવતું નથી. ઝાડની એક સારી તંદુરસ્ત ડાળી પસંદ કરવી પછી ચપ્પુથી તે ડાળીને આડો ચીરો કરવો ચીરાની લંબાઈ લગભગ ૧ થી ૨ ઈંચ હોવી જોઈએ. ચીરો ભેળો ન થઈ જાય અને ખુલ્લો રહે તેટલા માટે તેની અંદર એક નાની કાંકરી મુકવામાં આવે છે પછી તે ભાગને માટીની અંદર દાટી દેવો જો કુંડાની અંદર વાવ્યું હોય તો તેને કુંડાની માટીમાં દબાવવામાં આવે છે. પછી તેની ઉપર માટી નાખવી. માટી નાખ્યા બાદ તેની ઉપર પથ્થર મુકવો કે જેથી જમીનની અંદરથી અગર તો કુંડાની અંદરથી જ્યારે પાણી પાઈએ ત્યારે જમીન ભીની અને પોચી પડે છે ત્યારે બહાર આવી જાય છે બહાર ન આવવા માટે વજન મુકવામાં આવે છે લેઅરીંગ કરી લીધા પછી પાણી પાવામાં આવે છે. ડાળી એવી પસંદ કરવી કે વાળતી વખતે ભાગી જાય નહિ લેઅરીંગ કરતી વખતે એટલી સંભાળ રાખવાની છે કે ચીરો બરાબર ભેગલો આવવો જોઈએ બાકી રહ્યા પછી તેને કાપી કુંડામાં કાયમ રોપ તરીકે રહેવા દે છે. જ્યારે ડાળીને મુળીઆં આવે છે ત્યારે તેને ઝાડથી જુદું કરવામાં આવે છે.

આંખ ચડાવવા વિષે (Budding)—નવા રોપ બનાવવા માટે ઝાડની ડાળી ઉપર આંખો હોય તેને લઈ લેવામાં આવે છે. અને એકજ જાતના રોપ ઉપર બીજા તે વર્ગના રોપ ઉપર આંખ ચડાવી કરવામાં આવે છે. તેને બડીંગ કહેવાય છે દાખલા તરીકે નારંગીની આંખ લીંબુ ઉપર ચડાવવામાં આવે છે. ગુલાબની આંખ બીજી જાતના ગુલાબના રોપ ઉપર ચડાવવામાં આવે છે. બડીંગ કરવા માટે એક આંખ સારા રોપામાંથી પસંદ કરવી અને તેને Budding knifeથી કાપી લેવી. જે રોપને કલમ કરવી હોય તે રોપની ડાળની છાલ એવી રીતે કાપવી કે તેનો આકાર અંગ્રેજી T ટી થાય છે તેવો થવો જોઈએ. અને બડીંગનાઈફ વતી તેને જે આંખ આપણે ચડાવવી પસંદ કરીએ તેની અંદર તે ચપ્પુની મદદથી ચડાવવામાં આવે છે અને પછી તેને કેળના રેસાવતી બાંધી દેવી આંખનો થોડો ભાગ ખુલ્લો રાખવો જ્યારે આંખની અંદરથી ડાળ ફુટે છે ત્યારે તેને કાપી નાખીને બીજે ઠેકાણે વાવવી હોય તો વાવી શકાય છે અગર તો તેને તે ઝાડ ઉપર થવા દેવામાં આવે છે. બડીંગ કરવાથી ફુલો તથા ફળો સારાં થાય છે. બડીંગ કરવાની

રીત ફક્ત વાંચવાથી થઇ શકવી ઘણીજ મુશ્કેલ છે પણ તે કોઇ પણ અનુભવી માળી પાસેથી શીખીને કરવું એ ઘણુંજ સહેલું અને સારૂં છે.

બી વાવવાની રીત વિષે સાધારણ સુચના.

(૧) ક્યારા અગર કુંડામાં ભરાઈ રહેલું પાણી વહી જવા માટે માટી સાથે રેતી મેળવવી.

(૨) ક્યારા અગર કુંડાની ઉપરની જમીન બારીક હોવી જોઇએ.

(૩) સડી ગએલું ખાતર વાપરવું. કોહી ગએલ પાંદડાંનું ખાતર પણ ખાસ જરૂરનુંછે.

(૪) ક્યારા અગર કુંડાની ઉપરની માટી સાથે ખાતર બરાબર મેળવવું.

(૫) ખાતર મેળવ્યા પછી હાથ ફેરવી જમીન એક સરખી કરવી.

(૬) છુટેછુટાં બી ધીમે ધીમે વાવવાં.

(૭) બારીક બી હોય તો ઝીણી રેતી સાથે મેળવવાથી ધાટાં પડતાં નથી.

(૮) દરરોજ અગર તો ત્રીજે દીવસે હવાની અનુકુળતા પ્રમાણે ધીમેથી પાણી પાવું જેથી બી ધોવાઇ જવું નહીં.

(૯) ઘાને નીંદીને ચોખ્ખું રાખવું.

(૧૦) સખ્ત તાપથી અને વરસાદથી તેનું રક્ષણ કરવું.

(૧૧) ઘેરૂ ઘાટું હોય તો આછું રાખવું.

(૧૨) બી વાવ્યા પછી તેની ઉપર માટી ઢાંકવી.

(અપૂર્ણ.)

સડક ઉપર અગર ઘરની આગળ રોપવા લાયક ઝાડોનાં નામનું લીસ્ટ.

(૧) બાવા. (૨) બિલીમિરોનિઆ. (૩) કઝુંજ. (૪) સીરસ. (૫) સીસમ. (૬) વડ. (૭) સામ (૮) દીવી દીવી. (૯) પીંપળો (૧૦) બેલી. (૧૧) ઉમરો. (૧૨) આંબો. (૧૩) મોટો લીંમડો. (૧૪) ખરમાણી. (૧૫) જાંબુડો. (૧૬) ચંદન. (૧૭) પાંગારા. (૧૮) અરીઠા. (૧૯) કાસીદ. (૨૦) ગુલમહોર. (૨૧) રાયણ. (૨૨) મહાગની. (૨૩) બીલ અથવા આંબલી. (૨૪) પીપળ. (૨૫) કરિઆવરી. (૨૬) ખાખરો. (૨૭) ગુંદો. (૨૮) આસોપાલવ, (૨૯) ચંપો. (૩૦) બીલી. (૩૧) તાડ. (૩૨) રબરનાં ઝાડ. (૩૩) ખાખરો.

છાણનું ગળતીઉં ખાતર નાખી જમીન પોચી કરી તેને એક એક ફુટને છેટે વાયવામાં આવે છે. જો કુંડામાં (કટીંગ) વાવવામાં આવ્યાં હોય તો કુંડા ઝાડની નીચે રાખવામાં આવે છે. કારણ કે તેને છાયાંવાળી જગ્યા ખુબજ પસંદ પડે છે. કટીંગ વાવ્યા પછી તેને પાણી પાવામાં આવે છે. જ્યાં સુધી મુળ આવે નહિ ત્યાં સુધી ત્રીજે દીવસે પાણી પાવામાં આવે છે અને જ્યારે મુળ ફુટે અને ચાર પાંચ કુમળાં કાઢે ત્યારપછી તેને ૬ થી ૮ દીવસે પાણી પાવામાં આવે છે. જો કુંડામાં વાવવામાં આવ્યાં હોય તો હંમેશાં હાથથી પાણી પાવામાં આવે છે. ત્રણ મહિને વાવવા લાયક થાય છે. પછી જ્યાં આપણે રોપનાવવામાં હોય ત્યાં તેને વાવવામાં આવે છે. કટીંગ ત્રાસા વાવવા જેથી પુષ્ટ ઈ. સ. ૧૯૧૩ની નહીં દાબની કલમ કરવાની રીત (Layering):—સુરોજીતોસની સુચના અનુસાર શકે છે. કટીંગ તથા દાબની કલમનું કામ ચેરાપુર હતો. હાલ પણ તે કુવો ફાર્મપર મોજુદ રોપા ઝાડની ડાળીને દબાવીને કરવામાં ઉદરા ફાર્મપર ભરાયેલા ખેતીવાડીનાં પ્રદર્શનમાં એક કરતી વખતે જેવી રીતે ડાળીને દુ આવ્યો હતો. છતાં પણ લોકોમાં એ કુવાનો સુદ્દલ લેઅરીંગને ઝાડની સાથેથી ક્ર આવા કુવા કેવી રીતે થાય છે. તથા તેનાથી શા શા ડાળી પસંદ કરવી પછી આ તરફ લોકોનું ધ્યાન મુદ્દલ ખેંચાયું નથી. અમેરીકામાં આવા ૧ થી ૨ ઈંચ હોવી કરવામાં આવે છે. ઘરનાં ઉપયોગથી માંડીને તે મોટા પાયાપર અંદર એક નાખીંગ માટે ટયુબવેલથી પાણી લેવામાં આવે છે. તેમજ થોડા ફુટથી માં- જો કુંડાની ફુટ સુધી આરા કુવાઓ એટલે લોખંડી પાઇપો ઉતારવામાં આવે છે. પછી ઉપર મુંઉડાઇ તથા વ્યાસનાં પ્રમાણમાં હાથથી અથવા યાંત્રીક શક્તિની મદદથી પંપો આ પાણી શુરૂ પાડવામાં આવે છે. લોખંડી કુવાથી આપણને કાંઈ ફાયદો થવાનો સંભવ છે કે કેમ ને પ્રથમ તપાસીશું. લગભગ ચાણો ઉત્તર ગુજરાત ભાગની જમીનનો બનેલો છે. એમ કહીશુ તો ચાલશે. આવી જમીનમાં કુવા બનાવવાને બહુ મોટુ ખર્ચ કરવું પડે છે. ઘરનાં ઉપયોગ માટે નાના કુવા બનાવવા માટે પણ વસ્તુ સ્થિતી પ્રમાણે લગભગ રૂપિયા સોથી જે પાચસે રૂપિયા સુધીનો ખર્ચ કરવો પડે છે. વળી ઘરની નજીક કુવા બનાવવામાં પણ કેટલાક ગેરલાભો પણ ગમાયલા હોય છે. કારણ કે ઘરની પાસે બના- વવામાં આવતા કુવામાં ઘણી વખત આજુબાજુની મોરીનું ગંદુ પાણી તથા ઉકરડા વિગેરેથી નીકળી જતુ સડેલા ખાતરનો રસરૂપી ભાગ પાણી સાથે મળીને કુવાના પાણી સાથે મી શ્રિત થાય છે. ઘણે ભાગે આ કાચા કુવાઓ માત્ર ઈંટ અને માટીથીજ બાંધી લેવામાં આવે છે. તેથી જમીનની નીચેનો હરકોઈ ખરાબ વસ્તુઓ પાણી સાથે મીશ્રિત થઈને ઉપરનાં પાણીના વહેણમાં કુવામાં આવી આવે છે. આથી જનસમાજની તેમજ જેના ઉપયોગમાં આવું પાણી આવે છે તેની તન્દુરસ્તીને હાની થવાનો સંભવ રહે છે. વળી કેટલીક જગાએ ઘરની અંદર કુવો કરવામાં આવે છે. અને નિર્વાણજી વિગેરેથી ઉપરનાં ટોરા વિગેરે સંપૂર્ણ કરવાથી છોકરાંઓ અકસ્માત પડી જવાનો સંભવ રહે છે. તેમજ બેદરકાર બુધથી કુવા ઉપરનું ઢાંકણ બંધ કરવાનું રહી જવાથી નાનાં જન જના- વર જેવાં કે કુતરાં બીલાડાં તથા ઉંદર વિગેરે પડી જવાથી પાણી ગંધાઇ જઈ તદન નકામું બની જાય છે, દેડકાં વિગેરે પ્રાણીથી પણ ઘણીવાર પાણી બગડવાનો સંભવ રહે છે આવા કુવા ઘણીવાર જમીન બરાબર હોવાથી અને મોટાં જનાવરો જેવાં કે ગાય, ભેંસ

વીસ ફુટે સુઆનું પાણી આવે છે. પ્રથમની અજમાયસ વખતે બોરીંગ મસીનથી વીસ ફુટ અઢી ઇંચ પાઇપ લઇ જવામાં આવી હતી અને ત્યારપછી સેન્ડ પમ્પથી નિચેની રેતી કાઢી નાખવામા આવી હતી. રેતી કાઢી રહ્યાબાદ જમીન ઉપરની પાઇપમાં હેન્ડ પમ્પ બેસાડવામા આવતાં તેમાંથી દર કલાકે આસરે ત્યાસન એટલે લગભગ ૦॥ કોસનું પાણી આવ્યુ હતું આટલુ પાણી ઘરના ઉપયોગ માટે તેમજ નાના બગીચા માટે પુરતું થઇ પડશે. જ્યુદન ફાર્મ ઉપર તે વર્ષે ચણા તમાકુ, ડુગળીના પાકને પાણી આપવા માટે આજ પમ્પનો ઉપયોગ કર્યો હતો. એવુ ફાર્મ સુપ્રિન્ટેન્ડેન્ટ મી પાનસરેનાં કહેવાથી જણાય છે. આ પ્રમાણે ટ્યુબવેલ અને પમ્પ સાથે રૂા. ૧૦૦) નો ખર્ચ થયો હશે. એમ અડસટ્ટો કાઢવામા આવ્યો છે. આથી પણ ઓછા ખર્ચમાં અનુકુળ જગ્યાએ આધુનીક સાધનોવડે ટ્યુબવેલ બનાવી શકાય તેમ છે. ત્યારપછી બીજે વર્ષે એજ ફાર્મની પાસેની ધર્મશાળા પાસે બ્નેસ કું૦ તરફથી મગાવવામા આવેલાં ટ્યુબવેલ કરવાના મશીનથી બીજો ટ્યુબવેલ કરવામાં આવ્યો હતો. આ મસીનથી ફક્ત એકજ દીવસમાં (આઠ કલાકમા) બે મજુરોએ વીસ ફુટ પાઇપ જમીનમાં ઉતારી હતી અને તેમા પણ પમ્પ મુકી જોતા પાણી આવ્યુ હતું ગયે વરસે આ પમ્પ ચાલુ હતો વરેમાસું તથા ફાર્મના માણસોને થોડી મહેનતે પીવાનું પાણી પુરૂં પાડતો હતો. દુષ્કાળ વીગેરેના કારણથી ઉપરનું સુઆનુ પાણી બંધ થઇ જાય ત્યારે આવા નછુટકના એટલે સુઆ જેટલી ઉંડી જગાએ આવેલા પાણીથી ટ્યુબવેલ ચાલી શકતો નથી. એ વાત ખુલીજ છે માટેજ બોરીંગ મસીનથી ઘણે ઉંડે પાણીના સારા અને મોટા વળામા ટ્યુબવેલ કરવાની પાઇપ લઇ જવી. આ પાણી પણ સુઆનુ પાણી જ્યાં સુધી ચડ્યુ હશે ત્યાં સુધી ઘણે ભાગે આવશે. અને ત્યારબાદ તેમાં પમ્પ બેસાડવો. આમ કરતા પ્રાથમિક ખર્ચ વધુ થશે-ખરો પરન્તુ પાણીનો જથ્થો વધુ મળશે. અને હમેશા ચાલુ રહેશે તથા તદન નિરોગી અને સ્વચ્છ પાણી મળી શકશે તેમજ નાના બાગ બગીચા માટે પણ વધારે સગવડતા ભરેલુ થઇ પડશે. યાંત્રીક શક્તિનાં જમાનામા આપણે પ્રવેશ કરીએ છીએ. એટલે થોડા વર્ષો વખતમાં આગળ વધેલા ખેડુતો પોતાના પાકને માટે મોટા ટ્યુબવેલો બનાવી યાંત્રીક રીતથી પાણીનો ઉપયોગ કરે એ બનવા જેવુ છે.

અનેનાશની ખેતી.

અનેનાશની મૂળ નિપજ અમેરિકા ખંડની છે આપણે ત્યાં તેને કોઇ અનેનાશ કહે છે આપણા દેશમાં બંગાળા દક્ષિણ એ ભાગોમાં થાય છે. અને આપણા નવસારી પ્રાંતમાં ગણદેવી તાલુકાની અંબીકા નદીના કીનારાના કેટલાક ગામે લોકો પોતાની વાડીમાં પરચુરણ છુટા છવાયા રોપે છે. પણ મુખ્ય પાક તરીખે અનેનાશની ખેતી કરવાથી કે વાડી અને બાગ બનાવનારાઓ થોડી મહેનત થોડા ખર્ચે અને થોડા વખતમાં મોટો લાભ મેળવી શકે એમ હોવાથી અનેનાશનું ઘ્રુન કેવી રીતે કરવું તેની વિગત આ નીચે લખવામા આવી છે.

અનેનાસની જાત. બીતના અને વગર બીતના એમ બે જાતના અનેનાસ થાય છે. બીતના અનેનાસના છોડને પાણી પીવામાં આવે છે તેથી સ્વાદમાં તે ખટાશ પડતાં હોય છે અને પાણી આપ્યા સિવાયના સ્વાદિષ્ટ હોય છે વળી એમાં પણ થોડું આકારના અને ઠુમકા નગાકારના હોય જો પહેલી જાતને " નર " અને બીજી જાતને " માદા " કહે છે પહેલી નર જાતના અનેનાસ સ્વાદમાં ખાટાં અને કુચાવાળા હોય છે અને બીજી જાતના (માદા) વગર કુચાનાં અને સ્વાદિષ્ટ હોય છે અને તેથીજ બીજી જાતના (માદા) અનેનાસ અને તેમાં પણ વગર બીતનાં ઘણાં વખણાય છે.

જમીનની જાત અને હવા. ગોરાડુ અને કંઇક રેતાળ જમીનમાં ઝાડના વચ્ચેલમાં તેમ નદીકાંઠા જમીનમાં પણ અનેનાસ થાય છે આપણા નવસારી પ્રાંતમાં નદી કીનારાની ને તમામ તરીઆની જમીન અનુકુળ છે તેમ એકંદર ભેજવાળી હવા વધુ માફક આવે એમ છે.

રોપવા લાયક જમીન તૈયાર કરવાની રીત. જે જમીનમાં અનેનાસ રોપવાં હોય તેમાં લગભગ એક ફુટ ઉંડી ખેડ કરી અને તેમાં જો જમીન ઓછી રસાળ હોય તો તેમાં ઉકરડાનું કે ઝાડપાલાનું દર વિઘે ૨૦ ગાડી ખાતર નાંખવું અને જમીન તૈયાર થયે તેમાં ૫ હાથ લાંબા અને ૩ હાથ પહોળા ક્યારા કરવા.

અનેનાસના રોપા તૈયાર કરવાની રીત. અનેનાસના ફળમાંથી જે બીયાં નીકળે છે તે રોપવાના ઉપયોગમાં આવતા નથી પણ અનેનાસના ફળના નીચેના ભાગ ઉપર જે પીલા ફુટે છે તેજ બીઆ ની તરીકે વપરાય છે એ પીલાને ક્યારો ખુંદીને નાંખી હાથ બાંગેથી જમીનમાં ક્યારો કરી સંભાળ જ્યારે વરસાદ ઓછો થાય ત્યારે એટલે લગભગ ભાદરવા માસમાં રોપવા પીલા રોપતી વખતે એના પાંદડા કે કાનમાં માટી ન ભરાય તેની કાળજી રાખવી કેમકે માટી ભરાવાથી પીલા કોહી જાય છે એ પ્રમાણે પીલા રોપ્યા પછી વરસાદ ન થાય તો દર ચાર દીવસના અંતરે પાણી આપ્યા કરવું એટલે થરૂ કે રોપા તૈયાર થશે.

રોપવાની રીત. એ તૈયાર થએલા છોડને ચૈત્ર શુદ ૧૫ થી વૈશાખ સુદી ૫ સુધીમાં તૈયાર કરેલી જમીનમાં દોઢ દોઢ હાથને અંતરે રોપવા. અને જો જાતનાં બીજાં ઝાડો રોપવાં હોય તો ઝાડની જાતના પ્રમાણમાં પચ્ચીસ પંદર હાથના છેટે ફણસ કે બી રોપવાં લાયક રોપેલા છોડને ન લાગે માટે પરવા કે એરંડી દરેક પાળા ઉપર રોપી હોથી વળી એ ત્રીજે પાળે કેળ રોપી હોય તો તે પણ લાભકારક છે.

પાણી આપવાની રીત. એ પ્રમાણે છોડ રોપ્યા પછી દશ દશ દીવસને અંતરે પાણી આપવું બીજે વરસે દર માસે પાણી આપવું ને કદાચ જમીન બહુ કસદાર હોય ને વગર બીતનાં અનેનાસ કરવા હોય તો છોડ રોપ લાગ્યા પછી

એ પ્રમાણે સંભાળથી જતનપૂર્વક ચાલુ રહેવાથી ત્રીજે વરસે માહ, ફાગણ માસમાં ફુલ આવે છે. ફળોનું રક્ષણ અને પાક તે જેમ પોશાતું જાય તેમ અનેનાશના છોડનાં પાંદડાનાં બાંધી લેવા કે જેથી ઉંદર, સુકા ખીસકોલી, એ વગેરે જાનવરો નુકશાન કરી શકે નહી જેઠ અષાડ માસમા ફળ પોશાઈ મોટા થઈ રંગપર ચઢે એટલે ફળ તૈયાર થયું સમજવું અને તૈયાર થયેલા "ફળ" ને દાંડા સાથે તોડી લેવું. એટલે ફળ તોડી લેતા મૂળ છોડ મરી જાય છે અને તેના મુળમાંથી નવા છોડ તૈયાર થાય છે એટલે રોપાની જરૂર પણ રહેતી નથી એના પાંદડાંના રેસા પણ કાઢી શકાય છે.

ફળ અને બીનાં ફુટની માફક ખાવાના કામમાં આવે છે તેમ મુરબ્બા ઉત્તમ ઉપજ નિપજ તથા જાતનો બને છે તેમ ચપન દારૂ પણ થાય છે.

ઉપયોગ.

૧. વાડી કે બાગમાં જે ફુલ ફળોના ઝાડ તૈયાર કરવા હોય તે એનીજ સાથે તૈયાર થઈ શકે છે.
૨. દર વીંઘે લગભગ ૨૫૦૦ નંગ ઉતરે છે જેની સાધારણ ઉપજ રૂા ૩૦૦) આપે છે
૩. ફળની નીચે પીયા વીઘામાં લગભગ ૧૦૦૦૦ દશ હજાર ઉતરે છે તેની સાધારણ ઉપજ રૂ ૫૦) ની છે.
૪. કેળા પપૈયા અનેનાશ સાથે રૂ ૧૦૦) ઉપજ થઈ શકે છે
૫. અનેનાશના રેસા દરે વરસે લગભગ રૂ ૨૫) ના કાઢી શકાય છે.
૬. દર સાલ નવું બીજ રોપવા જરૂર પડતી નથી.
૭. અનેનાશ સિવાય બીજા ઝાડો આફુસ, કલમી આંબા લીંબુ, ફણસ, ખજુર, નાળીએરી, સોપારી વગેરે.

ઝાડની જે ઉપજ થાય તે એકંદર અનેનાશની ખેતી કરનારાઓ થોડા ખર્ચમાં સારો લાભ મેળવી શકે છે માટે તે ઉપર દરેક જમીન ધારણ કરનારા ધ્યાનપર લેશે એવી આશા છે જેમને પીલર વિગેરે માહિતી જોઈતી હશે અગર અનેનાશ રોપવા ઈચ્છતા હશે તેમને દરેક માહિતી અને મદદ આ તરફથી આપવા કે અપાવવામા આવશે.

મુ—ગડત.
તાલુકે—ગણદેવી
તારીખ ૨૦—૩—૧૯૧૭

નારણજી મોરારજી ખડતકર.

બોરીંગ વિશે ચર્ચાપત્ર.

રા. રા. દુલેરાય હીરાલાલ અંજારીયા. — તા. ૧૦-૧૨-૧૬
બી. એમ. એ. સી. — શાહની પોળ ખારા કુવાની પોળ
સ્ટેટ આર્કીટેક્ટ-લીંબડી-કાઠીયાવાડ. — નંબર ૨૮૦૦
સાહેબ, — મુ.—અમદાવાદ

અમદાવાદથી લી. સેવક શા. મણીલાલ મોતીલાલની સલામ વિ. વિ. સાથે જણાવવાનું કે આપને મેં તા. ૨૦ સપ્ટેમ્બર ૧૯૧૬ ના રોજ કાગળ લખેલો તેનો આપના તરફથી તા. ૨-૧૦-૧૬ ના રોજનો લખેલો જવાબ મને મળ્યો હતો. વાંચી દરેક હકીકત જણાવવામાં આવેલી હતી ને બાબતમાં વધુ તસ્દી લીધે પ્રમાણે આપવાની છે તો તેનો જવાબ આપની ફુરસદે આપવા મહેરબાની કરશોજી.

આપને મેં બોરીંગ ચાર ઇંચની પાઇપનું મારા કુવામાં કરાવેલું તે બાબે લખેલું હતું અને તે પાઇપ અત્યાર સુધી એમનો એમ મળેલો હતો હમણાં નડીઆદથી મહેરબાન બોરીંગ ઓવરસીઅર સાહેબની તરફથી પાઇપ કાપવા માણસ આવેલા તે ઉપરથી પંદર ફુટના આશરે પાઇપ કાપી છે. પાઇપના મોંઆથી ઉપર એક ફુટ કટકો રાખી ત્યાંથી કાપી છે. કારણ જ્યારે જરૂર પડે ત્યારે ઉપરના ફુટનો કટકો કાઢી નાખી બીજો પાઇપ મુકી શકાય વખતસર જોડ કરવું પડે તો પાઇપ કાપતાં પહેલાં સેન્ડ પમ્પ બે દીવસ ચલાવ્યો હતો. રેતી કાંકરી તથા પાણી આવ્યા કરતા હતા. બીજે દીવસે પાઇપ કાપ્યા પછી ક્રમ એક ડોલ કરતાં પણ પાણીનો જથ્થો ઓછો આવવા માંડ્યો તે રાતના ડોલ મસાવી પાઇપ ખુલ્લો કરી પાછો ફરીથી સેન્ડ પમ્પ ચલાવ્યો પણ પાણીનું જોર વધ્યું નહી. પછી તે લોકોના પ્રમાણે એમ થયું કે નીચે પાણીનો જથ્થો ઓછો છે. પણ તે સાંજના ઠેકાણે સારવારાનું નક્કી કરી તેજ ડોલમાં ફેરી ફરી તથા ડોલથી નીચે ૧૨ ફુટ અંદર જઇ ફુટ જેટલો વિચાર થયો કે બાવન હાથ પાણી જો હોય તો ૧૨ અંદર જઇ હાથ પાણી મળી શકે તેમ હોય તો સરકારી ખરચથી પાઇપ ઉપર લગાડી તેટલા ઊંડા જઇ શકાય. માટે ટ્રાયલ કરવા ખાતર દેશી મારકો મુકવાની તે ડોલમાં ગોઠવણ કરી બીજે દીવસે તે લોકોએ દેશી મારકો મુક્યો. પણ ફળ આવ્યે માટી ઓપકુપ. આવી નહીં પણ સહેજ ઓછી રેત આવી પછી તે લોકો પાસે તેમની ડોલ હોય છે. તે મુકાવી અંદરથી રેત ખેંચાવા માંડી પંદર વીસ ડોલમાં ઝીણી રેત આવી પછી ડોલમાં કાળા પથ્થર ઓછેર પોણો ગોરના ગાંગડી માટી આવે તે ડોલમાં આવવા માંડ્યા તેની ફક્ત દસ બાર ડોલ કાઢ્યા પછી પાણીનો જોસ વધવા માંડ્યો. અને સાથે નદીની જાડી રેતી કાંકરીવાળી આશરે પોણો જેવી નીકળવા માંડી ને ક્રમ ભીનાશમાં તો ઘણાજ જથ્થામાં નીકળવા માંડી તેની સાથે પાણીનો પણ પુષ્કળ જથ્થો નીકળવા માંડ્યો. ચાર ઇંચની પાઇપમાં પુરી ભરેલી પાણી તથા રેત પાઇપના મોંઢા ઉપરથી લગભગ બે ફુટના આશરે ઉછળ્યું જોરમાં ઉછળવા માંડ્યું

કોસ ચાર ચાલુ રખાવ્યા હતા. પણ કલાક દોઢ કલાકમાં ઉપર લેવલ સુધી પાણી આવી ગયુ ચાર કોસ તે રાતના તથા બીજા દીવસના આખુને ચાલુ રાખ્યા હતા પણ લેવલથી અડધા પુણા ફુટથી પાણી બીલકુલ નીચે જતું નહોતું બીજે દીવસ સાંજના કોસ બધ કરી રાતના એમને એમ રહેવા દીધુ પછી બીજે દીવસે પાછા બે કોસ ચાલુ રાખ્યા હતા. હમણા હરરોજ વહાણાથી સાંજ સુધી બે કોસ ચાલુ રહે છે પણ લેવલથી પાણી બીલકુલ ખસતું નથી. પાણી નદીના જેવું સ્વાદમાં લાગે છે. અનુભવી ખેડુતોના કહેવા પ્રમાણે તે પાણી બંધારનું નથી. પાણી સારૂં છે એમ કહેવું છે. પણ મારો વિચાર તે પાણી પુના. લેબોરેટરીમાં મોકલી પૃથક્કરણ કરાવવાનો છે. તે ઉપરથી સમજ પડશે કે કયા કયા તત્વો તેમાં રહેલા છે. તેનો રિપોર્ટ આવ્યા પછી આપના ઉપર મોકલી આપીશ હવે શાંતા બંધાવ્યા પછી ૭ અગર આઠ કોસ બે દીવસ ચાલુ રખાવા જોવો વિચાર છે કે કેટલા કોસનું પાણી પુરૂં કરે છે અને કેટલા કોસે પાઇપ ખુલી થાય છે તે જોયા પછી આપને લખી જણાવીશ એટલે હોર્સ પાવરનું ઇન્જીન તથા સેન્ટ્રીફ્યુગલ પંપ મુકવો.

તે આપ લખી જણાવવા મહેરબાની કરશો. અત્યારે ચાર ઇંચનો પાઇપ પુરો બંરેલો આવી જોરમાં બે ફુટ ઉંચો ઉછળે છે તો પાણીનું જોર હજુ પણ તે વળામા વધારે હોવું જોઇએ. એમ માલમ પડે છે તો હમણા નહિ તો પછી પણ બીજો હોલ ત્રણ ઇંચ અગર ચાર ઇંચના પાઇપનો મુકવામાં આવે તો બને હોલ બરાબર ભરી આવે ખરા. તો પાણીનો ઘણો જથ્થો મળી શકે. કુવાના લેવલ હાલમાં કુવાના મથાળાથી ચોત્રીસ ફુટ છે પાણી ઉપગના કુવાના મથાળાથી ૪૨ ફુટ છે એટલે પાણીનો જથ્થો ૧૮ ફુટ કુવામા રહે છે. કુવાનો અંદરનો ગાળો પોણાનેર ફુટ છે. આટલી હકીકત આપણને જાણના સારૂ લખી છે. નીચેની હકીકત મારા અનુભવમાં જે આવી છે તે જણાવું છું કારણ તેથી બીજા કોઈ બોરીંગ કરાવનારને કદાપી લાભ થાય.

૩૫ ના કરી હોત તો એ હજારનો કુવો નકામો જેવો થાત. એટલે ચુવાનું તથા પાઇપનું કે હોસનું પાણી પહોચત પણ અંદર વધારે ઊંડા ઉતરી કેમ છે અને તેનું પરીણામ કેવું આવે છે તે જોવાની ખાતર પાછી મહેનત કરી દેસી કારકાનો હાથ લીધો તો પરીણામ ફેરફારક આવ્યો કદાપી સરકારી મારફતે ફરી મુકાવી આગળ જવા વીચાર થાત તો તેનું પરિણામ કરેવું આવતાં કારણ આ પાઇપમાં તો ફક્ત કોસનું પાણી આવે છે તેમજ કસી ગયું હતું. એટલે જ્યાંથી પાઇપ કાપ્યો હતો. પાઇપ સંધાડી ઉપર-સુધી લાવી તે જોતા કરતાં નીચે જાત એટલે-આ વગાનું પાણી પાઇપને લીધે બંધ થઇ જાત પછી આ-ગળ ઉપર પાણી મળત અગર નહી તે નસીબ ઉપરની વાત રહી આમ મારા જેવા ઘણા ફેસલા હતા, હશે. અને લોભા ખરચમાં ઉતારતા હમે માટે મારી તો સલાહ એ છે કે પાણી જણુ પડે તો જગ્યાએ બરાબર નીચેનો હેલ પાઇપ ઉતાર્યા શીવાય સરજરમાં જ્યાં રેતી આવે ત્યાં સુધી કાપ કરાવવો તેમ છતાં દેશી કોઠ જેવો પણ મુકાવવી તેમ છતાંજ એ પાણી પુરતા જથામાં ન મળે તો આગળ જવું. કેટલીક વખત બોરીંગ કર-નાર કારકુન લોકો પણ ઓછાં અનુભવના હોય છે અને જ્યાંથી સાંધી પાણી ઘેડું મળ્યું ત્યાં કે પાઇપ કાપી નાંખી એકાદ કોસનું પાણી થયું એટલે ખેડુતને સંતોષ પકડવા કહે ખેડુત પણ ખરચથી કંટાળી ગયેલો હોય એટલે હાઉ હાઉ કરી કારમ ઉપર મહી કરી આપે છે. પછી પાણીની તાણ પડે એટલે સરકારી બોરીંગ ખરાબ છે એવી ખોટી અફવા ચલાવે છે એટલે બીજા લોકો મુંઝવણ કરે છે. પણ ખેડુત અને બોરીંગ મુકનાર બન્ને ધીરજથી કામ કરે તો જરૂર ઇશ્વર તેમને ફતેહ આપે ખેડુત લોકો અજાણ્યા હોય છે. એટલે કારકુનના ઉપર ભરોસો રાખી હાઉ હાઉ કરે છે. પણ જો કદાપી નડીઆદ બોરીંગ ઓવરસીઅર સાહેબ પાંસે જઈ વિગતવાર જણાવે તો તરતજ પોતે આવે છે અને જોઇતી સલાહ આપે છે. કારણ નડીઆદના બોરીંગ ઓવરસીઅર સાથે મારે ચાર પાંચ વખત પરિચય પડેલો છે. અને મને ખાત્રી છે કે તેઓ દરેક બાબતમાં લોકોની મદદ કરે છે પણ તેમની જાણમાં આવે નહી અને વચમાં ને વચમાં ખેડુત અને કારકુન બંનેની મરજીની નુકશાન કરે છે. મારી સમજ પ્રમાણે પાણીની જાણ થાય તે પછી બરાબર પુરતી ખાત્રી કરી કરી દરેક માણસે અજમાવી પછી પાણીનો જથો વધારે આરામ ન પડે તો પછી આગળ જવું પણ સાહસ કરી પાણી થયું નહીં કરી એકદમ પાઇપ નીચે ઉતારશે તે જોખમ ભરેલું છે કારણ સરકારી સારકામાં પાઇપ અંદર જવાથી એટલે જે જગામાં પાણી આવતું હોય તે થયું બંધ થઇ જાય છે. એટલે આગળ ઉપર ભવિષ્ય ઉપર વિચાર કરીને જે અનુભવ થયો છે અને મારા સમજમાં જેટલી બાબત આવી તેટલી લખી જણાવી બોરીંગ ખાતાના ઉપરીઓ ખરૂ અનુભવી માણસો છે- તેઓ સાહેબ પાણી થાય એટલે બીજે જઇ બરાબર તપાસ કરી ખેડુતને સંતોષ મળે તેમ કરવું જોઇએ સાધારણ કારકુનના ભરોસા ઉપર રહેવા જેવું નથી. કારણ મને તેમનું તો પણ તેમની અક્કલ ઉપર આધાર-રીત બરાબર પડેલ નહી. આટલી બાબત હશે લોકોના હીતની ખાતરજ લખું છું. પણ મારી ભાવના તે ખાતાના ઉપરી ઓવરસીઅર સાહેબ તથા તેમના તરફના માણસોના સંબંધમાં મારે કંઇ પણ ફરીઆદ કરવા જેવું નથી - કારણ મને તે લોકોએ ઘણી સારી મદદ કરી છે તેમજ દરેક વખતે અગતની સલાહ આપી છે કામમાં મારા બીજા કુવામાં

દેશી સારડીથી પાણી કરેલું છે. પાણી થયેલું છે. પણ વચમાં વચમાં રેત ભરાઇ જાય છે એટલે પાછો સાંગ નાંખી પાણી કરવું પડે છે. પાછો કોસ બંધ થાય છે કે પાણી બંધ થાય છે પાછું તેનું તેજ કરવું પડે છે કારણ ઠેઠ સુધી પાઇપ નહી એટલે વચગા રેતીના વળા પણ આવે ને કાંપથી કાઠી કરી તે વધુ સારડો ચલાવતા બંધ કરી દે અને નીચેનું પાણી ઉપર આવે પણ પેલો કાંપ ખસી જાય એટલે પાણીના આવવાના મારગમાં રેતી ભરાય એટલે પાણી બંધ થાય પાછી સાંગ નાખવામાં આવે એટલે રેત ઠોકાય એટલે પાણી આવતું થાય અને કોસ બંધ થાય એટલે પાછી રેત ભરાય એટલે દેશી સારડામાં આવી આવી હરકતો ઘણી છે તેના બદલામાં સરકારી સારડામાં ઘણું સુગમ અને સારૂં કામ થાય છે, તેમાં તો શક નથીજ પહેલા કાંઇક ખરચ વધારે થાય છે પણ પાછળથી ઘણુંજ સસ્તુ પડે છે. હવે મારા તે કુવામાં સરકારી સારડો મુકવા માટે બોરીંગ ઓવરસીઅર સાહેબને મેં અરજી કરી છે તે દસ બાર દીવસમાં ચાલુ થશે. પછી હવે તેનો જે અનુભવ થશે તે આપને લખી જણાવીશ એજ શેરડી રોપવા વિષે આપને મેં લખેલું અને તેમાં લીંબુડીના છોડ નાંખવા વિષે લખેલું પણ મારા ખેડુતના કહેવામાં એમ હતું કે જ્યાં સુધી ધરાનું પાણી પાઇપ ખોલી જોયો નથી ત્યાં સુધી કરાપી નહીં થાય કારણ પાણી ખરાબ નીકળે તો નુકસાન થાય તેટલા માટે હવે વૈશાખ મહીનામાં સાંખુ મુકી શેરડી કરવા વિચાર છે. કારણ પાણી સારૂં તેમજ પુરતા જથ્થામાં મળેલું છે. તે વખત લીંબુડી પણ નાખવા વિચાર છે. એજ અરજ કામકાજ ફરમાવશો તસ્દી આપી છે માટે માફ કરશો.

લી. સેવક માણેકલાલ ભોગીલાલ.

ખેતીવાડી વિભાગ ઓફીસ.

લીંબડી. તા. ૧-૧-૧૯૨૭

રા. માણેકલાલ ભોગીલાલ. મુ.—અમદાવાદ.

તમારો તા. ૧૦-૧૨-૨૬ નો કાગળ મળ્યો છે હું બહારગામ હતો તેથી જવાબ મોડો લખાયો છે તમામ કુવાઓ નડીઆદના સરકારી બોરીંગ ઓવરસીયર પાસે ચાર ઈંચને બોરીંગ કરાવ્યું અને તેથી કુવામાં પાંચ કોસના પાણીની આવક થઇ તે જાણી ઘણોજ સંતોષ થયો છે તમારો લેખ બોરીંગ સંબંધીના અનુભવનો બધા લોકોની જાણને માટે અમારા માસીકમાં છાપ્યો છે પાણીનું સુખ કરનાર બોરીંગ કામવાળા ખેતી મહેનતુ અને બધા સ્વભાવના હોય તો ખેડુતોને આશીર્વાદ રૂપ થઇ પડે છે તમોએ ઓવરસીયરને માટે જવાબ લખેલા છે તે જાણ્યું તમોને પુરતો સંતોષ આપ્યો છે એમ લાગે છે અને તે ખાતાના કામને પુરા અનુભવના હોતા નથી તેને બારીક રહેવું નહિ તે સંજોગે પણ તમોએ ખુલાસો સારો કરેલ છે. હવે તમારા કુવામાં પુરતું પાણી થયુ છે તો હવે વૈશાખ મહિનામાં શેરડીના વાવેતર સાથે લીંબુનું વાવેતર કરશો તો હરકત આવશે નહિ કારણ કે પાણી મીઠું છે દેશી નંખાવાથી કામ લેવા કરતાં સરકારી ખાતાના બોરીંગ વડથી કામ

કરવા જે પ્રયાસ કરીએ તે વ્યાજબી છે કારણ કે તેનાથી બોરીંગ કામ કીફાયત અને સારૂં થાય છે. ખેતીમાં પાણી બહુ ઉપયોગનું છે વરસાદ પુરતો વરસતો નથી ત્યારે વાવેતર થઈ શકતા નથી પણ કુવા વગેરેમાં પુરતા પાણી હોય તો વરસાદની અસર થોડી થાય છે અને ખેડુત અને જાનવરનો નીભાવ કરી શકાય છે માટે તમે જે બોરીંગનો અનુભવ કરેલ છે તેથી અમે ઘણા ખુશી થયા છીએ અને તેવી રીતે બોરીંગથી પાણી કરવા તમામ ખેડુતોને અમારી ભલામણ છે.

ડ્યુપેરાય સી. આંબાર્ડીસ્મર.
ખેતીવાડી વિદ્યાનના અધિપતિ

માસિકોના અભિપ્રાય.

“ નાગર-ઉદય ”—આ માસિકનો પુસ્તક ૨ જાનો અંક ૧-૨ અમોને અભિપ્રાય અર્થે મળ્યો છે. માસિકના એડીટર રા. ગજેંદ્ર ભોળાનાથ દિવાનજી બી. એ. રા. પનાલાલ 'રેસિ ગગાંડેરા' મુંબઈમાંથી બહાર પાડે છે. વિષયો જોતાં ઘણા સારા અને આકર્ષક છે વળી નાગર જ્ઞાતિને માટે માસિક ખરીદવા જેવું છે આવાં કોઈ પણ માસિકો બહાર પડતાં નથી તેથી જ્ઞાતિને ઘણું સુખ રા. ગજેંદ્રભાઈએ કરી આપી સેવા કરે છે તેજ માટે આપણે ઘણાજ ઉપકારી છીએ. માસિકનું લવાજમ ફક્ત રૂા. ૨-૦-૦ ગણવામાં આવ્યું છે.

જાહેર ખબર.

અમારા સુજ્ઞ ગ્રાહકોને વિજ્ઞપ્તિ કરવામાં આવે છે કે અમોએ હાલમાં લડાઈને લીધે કાગળો ઘણા મોંઘા હોવાથી માસિકનું લવાજમ ૨ ટા વરસથી રૂ. ૨ રાખ્યું છે તે આ લવાજમથી ઑગસ્ટનો અંક ૧ લો સર્વ ગ્રાહકોને વી. પી. થી મોકલવામાં આવશે તો સ્વિકારી લઈ આ માસિકને ઉત્તેજન દેવા પ્રેરણા કરશો. વળી આવતા નવા વરસમાં ભેટનું પુસ્તક પણ કાઢી શકાય એવી સ્થિતિ નથી તો તે માટે અમારાં સુજ્ઞ વાંચકો માફી આપશો એવી આશા રાખીએ છીએ

નીચેના ગૃહસ્થોની તથા લાયબ્રેરીઓનાં લવાજમની પહોંચ ઉપકાર સાથે સ્વીકારીએ છીએઃ—

રૂ. આ. પા.	નામ.	ગામ.
૧-૮-૦	રા. નારાયણરાવ બી. મોહીતે.	મુ. અમદાવાદ.
૪-૦-૦	રા. મોતીલાલ પી. એડવર ટાઇઝીંગ એજંટના માહે જુનની જા. ખ. ના ચાર પેજના આપ્યા.	મુંબઇ.
૧-૮-૦	રા. રા. શેઠ કરસનદાસ હરગોવન	મુંબઇ.
૮-૦-૦	રા. મગનલાલ માણશંકર શાસ્ત્રીના આંતરસુબાથી અરધાં પેજની જા. ખ. ના માહે જુનથી નવેંબર ૧૯૧૭ સુધી ૭ માસના.	
૧-૮-૦	રા. ત્રીવેદી રેવાશંકર ગોરધન	મુ. બોરીઆવી.
૧-૪-૦	સરક્યુલેટીંગ લાયબ્રેરી મુ. વરસડા.	
૧-૮-૦	સરક્યુલેટીંગ લાયબ્રેરી મુ. કરાઇ.	
૧-૮-૦	સાર્વજનિક લાયબ્રેરી મુ માંજલપુર	
૧-૪-૦	મિત્રમંડળ પુસ્તકાલય મુ. સરસવણી.	
૧-૪-૦	સાર્વજનિક લાયબ્રેરી મુ ડરંભ.	
૧-૪-૦	સાર્વજનિક પુસ્તકાલય મુ. ગોરવા.	
૧-૪-૦	સાર્વજનિક પુસ્તકાલય	મુ. કેરીયાનાગસ.
૧-૮-૦	રા. મણીલાલ છગનલાલ પટેલ	મુ. સીસોદરા.
૧-૪-૦	સાર્વજનિક લાયબ્રેરી મુ. સાણુપુર	
૧-૮-૦	ઓનરરી સુપ્રી. કડવા પાટીદાર બોર્ડીંગ.	મુ. અમદાવાદ.
૨-૪-૦	રા. અંબાલાલ એમ પટેલની પ્રા. ના અમદાવાદથી અરધા પેજની જા. ખ. ના મે થી જુલાઇ સુધીના	
૧-૪-૦	સાર્વજનિક પુસ્તકાલય મુ. અમરેલી	
૧-૮-૦	રા. નારણલાલ કેશવલાલ	મુ. બોચાસીટોલ.
૧-૮-૦	મે. વહીવટદાર સાહેબ મુ. લીલીયા.	
૧-૪-૦	સરક્યુલેટીંગ લાયબ્રેરી મુ. કોસી.	
૧-૪-૦	સાર્વજનિક પુસ્તકાલય મુ. કાસ્વા.	
૧-૪-૦	સાર્વજનિક લાયબ્રેરી મુ. પેટલાદ	
૪-૮-૦	ગીરધરલાલ કાનજી વૈદની એક પેજની જા. ખ. ના પોળાકાથી.મે થી જુલાઇ ૧૯૧૭ સુધીના આપ્યા	
૨-૪-૦	રા. જોશી મંગળજી પ્રેમજીના મોરબીઆથી અરધાં પેજની જા. ખ. ના ત્રણ માસના આપ્યા.	
૩-૪-૦	સાર્વજનિક લાયબ્રેરી	મુ. મોટા અભિપુરા.
૨-૪-૦	રા. ડાક્ટર કાલીદાસ મોતીરામના રાજકોટથી અરધા પેજની જા. ખ. ના મેથી જુલાઇ ૧૯૧૭ સુધીના આપ્યા.	
૧-૪-૦	મિત્ર મંડળ લાયબ્રેરી મુ. વાડીપા	
૧-૪-૦	સાર્વજનિક પુસ્તકાલય મુ. રનીપુર.	
૧-૮-૦	મે. રતનશા બેજનજી ડમરી રાજકોટ	
૧-૪-૦	સાર્વજનિક લાયબ્રેરી મુ. સરોડા.	
૧-૪-૦	સરક્યુલેટીંગ લાયબ્રેરી મુ. ધીણની.	
૪-૦-૦	દેશાઇ મોતીલાલ પી. એડવરટાઇઝીંગ એજંટના મુંબઇથી જ્યુબિલીની જા. ખ. ના આપ્યા.	
૧-૮-૦	સાવલીઅલેલી લાયબ્રેરી.	
૧-૪-૦	સાર્વજનિક પુસ્તકાલય મુ. એના	
૧-૮-૦	મે. વહીવટદાર સાહેબ મુ ઉમરાળા.	
૧-૮-૦	ગુલાબચંદ નાગોરી મુ. પેથાન.	
૧-૮-૦	સાર્વજનિક લાયબ્રેરી મુ. સિનાસ.	
૧-૪-૦	સાર્વજનિક પુસ્તકાલય મુ. ગેરાદ.	

Goonvantrai D A.

Manager.

ખેતીવાડી વિજ્ઞાન.

પુસ્તક ૬ ઠું]   આશ્વિન ૧૯૮૮   [અંક ૬૬ મો

દુહો

કણબી પછવાડે કોડ, કણબી કોઇ પાછળ નહીં;
હળથી આધિ દોડ, પેટ ભરે પદશાહનાં.

आर्यावृत्तनुं गोधन एज खरुं धन छे एटला माटे गोचर वधारो.

કાઠિયાવાડના મે. એજન્ટ ટુ ધી ગવર્નરના હુકમથી છપાવી પ્રસિદ્ધ કરનાર
દુલેરાય છોટાલાલ અંજારીઆ, જી. એમ. એ. સી. તંત્રી
રાજકોટ (કાઠિયાવાડ)

વાર્ષિક લવાજમ રૂ. ૨—૦—૦ બે રૂપીયા.

અમદાવાદ—રિચીરોડમાં ધી યુનિયન પ્રિન્ટીંગ પ્રેસ કંપની લીમીટેડમાં મોતીલાલ
શામળદાસે છાપ્યું.

વિષયોની અનુક્રમણિકા

અંજારિયાની ખેડુતોએ નિરંતર સ્મરણમાં રાખવાની શિખામણ.

૧. હમેશાં મળસકામાં ઉઠીને ખેતરપર કામ કરવા જવું.
૨. વાડણી કે મરળી કરીને તુરતો તુરત ખેતર ખેડી નાંખવું.
૩. ખેતરે ખાલી ન જવું પણ ખાતરનું ગાડું ભરીને જવું.
૪. જવાણ વગરની સુકી ખેતી કરવી નહિં
૫. બી સારૂં સંઘરી રાખવું બજારમાંથી વેચાતું બી લેવું નહિં.
૬. પોતાનાં કુટુંબનાં માણસને બાર માસ ચાલે તેટલું અનાજ સંઘરવું.
૭. પોતાના બળદ તથા દુધ દેનારાં જાનવરો માટે બાર માસનું ચારોણ
૮. બે વરસની ઉપજ કે પેદાશની રકમ ઘરમાં રાખવી.
૯. કરજ કરવું નહિ અને વ્યસન કરવું નહિ.
૧૦. ચીત્રકરામણમાં તેમજ બાપાપનાં કારજ માટે કરજ કરવું નહિં ને લગ્ન સંબંધ બંધ કરવું કુળભૂળ થવું નહિં અને ખોટી વાહવાહ કેળવાવવા લલચાવું કે ઘરવાનું નહિં
૧૧. બાગ રાખી ખેતી વર કોઇપણ ધંધો કરવો નહિં ભાગીદારીમાં તકરાર થાય છે ને કુસંપ થતાં પરિણામ બુરૂં આવે છે.
૧૨. રાજદરબારમાં જેમ ચાહું જવાય તેવું વર્તન રાખવું. "જે ખાય દરબાર તેના જાય ઘરબાર."
૧૩. નાગરોની ઓરત કે બાયડી લાવવામાં વધારે પડતું નાણું દેવું નહિં.
૧૪ ખેતીમાંથી ખરચ કાઢતાં પૈસાનો વધારો પડે તો પોસ્ટ ઓફિસની સેવિંગ બેન્કમાં રાખવો તેનું વ્યાજ ત્રણ ટકાનું દર સેંકડે દર વરસે મળે છે ને જોઇએ ત્યારે તે રકમ ઉપાડી શકાય છે.
૧૫. વેપારી સાખ કુળના અને પ્રમાણીક હોય તો જ તેની સાથે નાણું દેવા લેવા વહેવાર રાખવો.
૧૬. પોતાના રાજા કે અમલદાર સામું કદીપણ થવું નહિં ખાસ કે ખોટ કે અપમાન ખમીને પણ તેને તાબે રહેવું ને હુકમમાં રહેવું.
૧૭. વ્યભિચાર કે ચોરી કરવી નહિં ને જુગારી બનવું નહિ.
૧૮. દારૂ પીવો નહિં ને ભાંડ ભવાયા કે નાટક નટના ખેલ જોવામાં પૈસો ઉડાવવો નહિં.
૧૯. પોતાનાં છોકરાંને ભણાવવા ખાસ ચીવટ રાખવી.
૨૦. પોતાનાં ઘરની મુડી વીના કોઇપણ ધંધો કરવો નહિં.
૨૧. ૧૭ ગાઉં કે દુર ગામના જમીનવાળાએ હમેશાં પોતાના ખાતામાં જવું અને ઝાડ લગાવી જવાં.

૨૨. બનતાં સુધી ખેતર કે વાંગમાં ઘર કરીને રહેવું.

૨૩. વાવણી લરણીની કે કાલાં કપાસ છોરવા વીણવાની મોસમમાં મજુરીનો દર વધુ આપી મજુરોને તેડવા કોશીશ કરવી નહિ તેથી ગામને પૈસાનું નુકશાન થાય છે.

૨૪. બાગ કે વાડી ને ખેતરને વાડ કર્યા વગર વાવેતર કરવું નહિ.

૨૫. ઢોર બાંધવાનાં ઘર તથા પોતાનાં ઘર સાફ રાખવાં જેથી જાનવર તથા ઘરનાં માણસોની તન્દુરસ્તી રહે. બળદોને ખરેરો કરવો તથા દર અમાસે ધમારવા રીવાજ રાખવો.

૨૬. ખેડુતે તથા તેનાં સ્ત્રી છોકરાંએ હમેશાં એકવાર નાહાવું અને આઠ દિવસે લુગડાં ધોઇ નાંખવાં.

૨૭. પરમેશ્વરનું હમેશાં આખા દિવસમાં કોઇપણ વખતે ભજન કરવાનું ચુકવું નહિ.

૨૮. જુઠું કદી બોલવું નહિ ને કોઇની ઇર્ષા કે અદેખાઇ કરવી નહિ.

૨૯. ખેડુતોએ ફુરસદનો વખત જરાપણ નકામો જવા દેવો નહિ.

પથારીમાંથી ઉઠીને નિત્ય ઉપરના મહામંત્રનો પાઠ કરી જવો ને પછી કામધંધે લાગવું.

ખેતીવાડી વિજ્ઞાનના આધીપતિ,
હુલેરાય છોટાલાલ અંજારીઆ.

ખેતીવાડી વિજ્ઞાન.

પુ. ૬ ઠું.]   અષાઢ જુન, ૧૯૧૮   [અંક.૧૧ મો.

ईश्वर स्तुति.

वनजारा ताल ३

जगदीश मैं शरण तुमारी,
प्रभु सुनिये विनति हमारी; ॥ टेक ॥
यह पांच विषयकी धारा,
सब बहा जात संसाराजी;
करुणा कर पार उतारी, ॥ १ ॥ जग०
पंछी जिम जाल अधीना,
तिम जीव कर्मवश कीनाजी;
मोहे कीजिये वेग उबारी, ॥ २ ॥ जग०
तन धन सुत बांधव नारी;
सब झूठ जगतकी यारीजी;
तुम बिन नांह को हितकारी, ॥ ३ ॥ जग०
यह प्रबल तुमारी माया,
जामें जीव फिरे भर मायाजी;
प्रेमानंद करो प्रभु न्यारी, ॥ ४ ॥ जग०

સુન્દર સાંતીડું.

ક્યો જોગ બે બળદીયા રે, તારા પુનના ખેતરે વાગ,
વાલીડા પુનના ખેતર વાગ,
સદા તો જ્ઞાનની કરીએ, મત પારખો એહ હાથ,
સાથીડા જોડીને સંભાળીએ. ટેક.
પહેલે ગુણ પધારીએ રે, તારા કાળના ગુડા કઢાડ,
વાલીડા કાળના ગુડા કઢાડ,
બીજ વાવીએ રે, નીજ નામનું રે, તેથી પાપ સમૂળા જાય;
સાથીડા જોડીને સંભાળીએ
ત્રીજી ગભુત્રી ત્રીકમ નામની, તારી તૃષ્ણાઓ એરવી ટાળ,
વાલીડા૦
ચોથી ગભુતી ચતુર્ભુજ નામની રે, તારું ખેતર આવ્યું હાથ;
સાથીડા૦
ખેતર આવ્યું તારે પોંહોક થયો રે, તારો મનનો માળો બાંધ,
વાલીડા૦
આ ગોફણ તો જ્ઞાનની કરીએ, પ્રેમના ગોળા ફેંકાડ,
સાથીડા૦
ધણી તો આવ્યો દાળવા રે, તારી ટન ભરેલી રાશ,
વાલીડા૦
ખાઓ પીઓ ધન વાપરો, એના ભોગ ભગવાનને હોય,
સાથીડા૦
કહે અખો તમે ચેતજો રે, આ રે ચેતો નર ને નાર,
વાલીડા૦
આ ધન જોબનને જરાશે, ન જાતા લાગે વાર,
સાથીડા૦
(સુદર્શન) } અખો.

---

૫. લાકડાની મોઘારત
૬. કામમાની અછત
૭ પાદડા છાલ મુળીઆ કુલ ફળ બી ગુંદરની અછત ને મોઘારત
૮. જગલમા પેદા થતી જડીબુટી ઔષધી ઇમારતી લાકડા કાથો વિગેરેનો અભાવ
૯ લાખની અછત

ઉપર મુજબ જગતમાથી થતી અનેક વસ્તુની મોઘારત ઝાડનો નાશ થવાથી થઈ છે આપણને બળતણ હમેશની વપરાસની ચીજ મળતી નથી તેની અછતને લઇ મોઘવારી જણાય છે પણ ઉપર મુજબ દરેક વસ્તુ ઝાડનો નાશ થવાથી મળતી નથી અને મોઘી થઇ છે માટે મારી બે હાથ જોડી રાજા મહારાજાઓને અને શ્રીમત શેઠીઆઓને અને જમીનદારોને વિનતી એટલી જ છે કે—તમો ઝાડી વધારો જ્યા જ્યા નકામી જમીન હોય તો ગમે તે જાતનુ ઝાડ થતુ હોય તેની સખ્યા વધારો તે માટે રાજ્યની ઉપજમાથી દસમો ભાગ ખરચ કરો અને તે કામ કરનારા નોકરો વધારો યા નવા રાખો અને લાબા વખતની પટા કરી આપી ખરાબાની જમીનોમા ઝાડ વાવવા તમારી વસ્તીને ઉત્તેજન આપો અને નવા ઝાડ વાવનારને ઈનામ આપો

પણ ઝાડ કે જગલ જેમ બને તેમ હવે ઝાઝા કરો તો ઝાડ નાશ કરવાનુ જે પાપ કર્યું છે તેનુ પ્રાયશ્ચીત થઈ જશે અને નવા ઝાડ થાય તે કાપવાનુ બધ રાખવાનુ કરશો તો નવા પાપના ભાગી નહિ થાઓ

જગનીયતા પ્રભુએ નિર્માણ કર્યું છે કે—જે માણસ જીદગી ભરમાં જેટલા ઝાઝા ઝાડ વાવશે તેટલો તે સુખી થશે ને લાબી જીદગી ભોગવશે હવે વળી ઝાડ કાપ્યા ઘણા જ ગણોનો નાશ કર્યો અને પાપ બાધવાના પાછુ વાળી જોયુ નથી તેનો બદલો હાલ જે જે દુ ખો પડે છે તેથી વળી ગયો છે ગામો ગામ પ્લેગ ચાલ્યો તેમાથી બચવા બીજે ગામ ગયા ત્યા ઉંદર પડયા ને પ્લેગ ચાલ્યુ. ત્રીજે ગામ ગયા તો ત્યા પણ તેમજ '**ઘરના બાળ્યા વનમાં ગયા તો વનમાં લાગી આગ**' આમ જ્યા માણસો મોતથી ડરીને ગયા ત્યા મોત તો પાછળને પાછળ જ તેમના માથા પર રહ્યુ ધધા રોજગાર બધ કર્યા, હતી તે મુડી જ્યા ત્યા ફરવામા ખાઈ ગયા અને પ્લેગથી દીકરા, સ્ત્રી, બાઇ, માતા, પીતા ગુમા યા નોકરોએ નોકરી ગુમાવી તોપણ દુ ખનો પાર રહ્યો નથી મરનાર સગાની લાસને ઉપાડવામા ભાઇ ભાઇનો નથી રહ્યો અને બાપ દીકરાનો નહિ સ્ત્રી ધણીની રહી નથી આવી બીક મોતની લાગી અને મરનાર મારી સુત પીતા માતા સ્ત્રી ભાઇ કે બેન હતી તેનુ પણ ભાન રહ્યુ નથી આ કેવો સ્વાર્થ ને કેવી ખોટી પ્રીતિ !

આ ઉપરથી સર્વ વાચનાર બધુઓને ક્બુલ કેવાનુ છે કે કોઇપણ મહાન પાપ આપણે કર્યું છે ને કરીએ છીએ તેના ફળ ભોગવીએ છીએ તેમાનુ એક ઝાડનો નાશ કરવાનુ મહાન પાપ છે તેનો નાશ કરવાનુ પાપ તથા બીજા પાપ કરવાનુ બધ કરી ગોઝન ખાઈ હવેથી પુણ્યને રસ્તે ચડશે ને દરેક ચોમાસા ઝાડ વાવવાનુ કરી થયેલ પાપનુ પ્રાય

લીન કરશો અગર પરણાવો કરશો તોપણ ભવિષ્યમાં સુખી થશો. હે મારા ભાઇઓ, સુખ-સ્વપ્નના કર્તા આપણે છીએ તો આપણે હાલની બગતણ વીગેરેની મોંઘવારી કરી છે તે ઘર ચાલી ને ઉછેરવાનું સાહસ કરી જાતની સંખ્યા વધારવા તરફ લક્ષ દેશો તો પુણ્ય પેલે ને તમે સુખી થશો. તથાસ્તુ.

તા. ૧ માર્ચ ૧૯૧૮ લીંબડી.

દુલેરાય સી. અંજારીઆ.
ખેતીવાડી વિજ્ઞાનના પ્રકાશક.

સહાયકારી મંડળીની જનરલ સભામાં થએલાં ભાષણો.

(માહે એપ્રીલ ૧૯૧૮ના અંક ૯ માંથી ચાલુ.)

(ખેડુતોમાં જાગ્રતી લાવવા બાબત પટેલ ભીખાભાઇનું વિવેચન)

મે. પ્રમુખ સાહેબ અને ખેડુત સહાયકારી મંડળના પ્રમુખ પંચ અને અન્ય સદસ્યો—

જુની પુરાણી એક કહેવત આપણામાં ચાલી આવે છે કે ઉત્તમ ખેતી મધ્યમ વ્યાપાર કનીષ્ટ નોકરી. પરંતુ આપણે કેવા જબરા છીએ કે તે કહેવતને ખોટી પાડી બતાવીએ છીએ જે ખેતી ઉત્તમમાં ઉત્તમ છે અને દુનીયાના લગભગ ૮૦ ટકા જેટલા માણસોનો જેના ઉપર આધાર રહેલ છે તેવી ખેતીને આપણે કેવી અધમ દશામાં મુકેલી છે, અને વ્યાપાર મધ્યમ છે તેને વાણીઆઓએ ઉત્તમ રીતે ખીલવી પોતાનું ખેતી કરતાં ઉંચી પદ્ધુ બનાવી રહ્યા છે અને જે નોકરી કનીષ્ઠમાં પણ કનીષ્ઠ કહેવાય છે તેને સર્વોત્તમ બનાવવામાં નોકરી કરનારાઓએ કચાશ રાખી નથી ત્યારે ભાઇઓ આપણે જબરા છીએ ખરા પણ તે આપણી અધમ દશા કરવામાં જ જબરા હતાં, આપણે ઘણો વખત ઘોર નીંદ્રામાં સુતા પણ હવે વધારે વખત જો તેવી રીતે સુઇ રહેશું તો જે જગતના મનુષ્યોનો આધાર આપણી ખેતી ઉપર છે તેની દશા શું થાય તે કહેવું ઘણું અઘરું છે. અત્યારે આપણે દુનીયાની નજરમાં તીરસ્કાર પાત્ર ગણાઇએ છીએ તે કાંઇ ખોટું નથી. માટે ભાઇઓ જાગો અને જુઓ કે જગત કેવી કેવી પ્રગતી કરી રહ્યું છે તે તરફ નજર કરો એટલુ જ નહિ પણ તે પાઠ તમે શીખો. વેપાર કરવામાં રેલ્વે, વહાણ, આગબોટો મોટરો, ગામ ગાડીઓ, તાર, ટેલીફોન, પોસ્ટ ખાતું વગેરે વીગેરે કેટલાં બધાં મદદગાર થઇ પડયા છે. અને તેને લીધે વેપાર ખીલ્યો છે તેથી જ પોતાની મધ્યમ દશામાંથી ઉત્તમ દશા ભોગવે છે. નોકરી કરનારાઓને પગારનો, પેન્સનો, અને પ્રોવીડન્ટ ફંડ એ કેટલા બધા ઉત્તેજન કરી તેનો મોભો વધારી ઉત્તમમાં ઉત્તમ સ્થીતીએ આણેલ છે. પરંતુ જો દુ જાણતા ન હોઉ તો, દરેક પગારના નોકરોની સ્થીતિ ખેડુતના જેવી દયાજનક જ છે, ત્યારે દુનીયામાં આપણે પણ હુશીઆર થઇ અને પોતાના ધંધાની ચઢતી કરતા સર્વે કોઇ

મેંઘી પડવા ત્યારે ખેડુતોએ પણ કાંઇ સુધારો કર્યો હોવો જોઇએ આપણો સુધારો કુધારા ના રૂપમાં ફેરવાઇ ગયો છે. ખેડુતને મજબુત કપડાં પહેરવાના હોય તો વધારે વખતચાલી શકે અને ખર્ચનો બચાવ થાય ત્યારે આપણે પોતાની ખેતીથી ઉત્પન્ન કરેલા-કપાસનું રૂ કરી પીંજાવી કંતાવી વણાવીને મજબુત લુગડા વાપરવા તેને બદલે સાતવડું કપડું કરે તેહપણ ઘર વણાટ પાણકોરાની બરાબરી થઇ ન શકે તેવાં બમણા ત્રમણા પૈસા આપી ખરીદ કરી વાપરવા માંડયાં. ઘરનો ગોળ ખાવામા કે આંગણે આવેલા-મેમાનોને પીરસવામાં શરમ આવે તેને બદલે વીદેશી ખાંડ સાકર ગોળથી બમણી કીમતે ખરીદી વાપરવા માંડયા ઘરનાં દુજાણાના ઉત્તમ દુધ અને દહીની સવારે નાસ્તો કરાવવાની જે રીત હતી તે લઇન વીમારી સુધી ચહા કાફીનું ઉકાળેલું પાણી પાવાનો રીવાજ દાખલ કર્યો અને આપણો પુરાણો ધર્મ તજી દીધો. ભાઇઓ કોઇ એમ સમજશો નહિ કે આ બોલનાર માણસ તો જુની રીતને વળગી રહી તેમાં સુધારા કર્યા હશે પરંતુ એવું વલણ હોઇને લાચારીએ મારે પણ કેટ-લીક રીતોના કુધારા દાખલ કરવા પડયા છે અને જુની રીતોમાં સુધારા થઇ શકયા નથી કોઈ મહાશયનું કહેવું એવું થશે કે પોતે સુધારો કરો અને પછી બીજાને ઉપદેશ આપો. અલબત તે કહેવુ બરાબર વ્યાજબી છે. પણ કેટલા એક રીત રીવાજ એવા છે કે તે એકલાથી તેમ થઇ શકવા મુશ્કેલ છે અને કદાચીત તેમ કરવા જાય તો હાંસીને પાત્ર થવાય છે, આ જરૂરી વીષય હોવાથી મુળ વીષય ઉપર આવું છું.

તમે સર્વે કબુલ કરશો કે આપણે આપણો ખર્ચ હદ ઉપરાત વધી ગયો છે અને ખેતીની પેદાશ બીલકુલ વધારી શકયા નથી પ્રત્યક્ષ પુરાવો છે કે ખેતીની પેદાશ જે આપણે વધારી શક્યા હોઇએ તો રાજ્યનું આપણે માથેનું કરજ હજી કેમ આપી શકતા નથી જેમ દુકાળો પડયા હશે તેમ સારા વરસો પણ આવ્યા હશે ના? આવી સ્થીતી આપણે કફોડી બાબત છે તેનો વીચાર કરવા આપને જ સોંપીશ. માટે આપણે આપણા વધી ગ-એલ ખર્ચ ઉપર કાપ મુકવો, વ્યાજબી ખર્ચ કરવો ખર્ચમાં કરકસર કરવી તેમાં પણ ખાસ ધ્યાનમાં રાખવુ જોઇએ કે તે વધીને છેક કંજુસાઇ બની ન જાય તે ઉદારપણામાં ઉડાઉ-પણું થવું ન જોઇએ બરાબર રીતસર જ ખર્ચ કરવો. અને ખેતીમા નવા નવા અખતરા કરીને તેમ જ થોડી મહેનતે વધારે કામ થાય તેવા હથીયારો વાપરીને સારી બીજ,ખાતર, વખતસરનો સુધો સાંભવી તેમજ માગમાં સારૂ બી વાવી કાળજીથી ખેતી કરવી જોઇએ અને ખેતીની પેદાશનો જે માલ વેચાઉ હોય તેનો માગમાં સારો ભાવ લેવા,માટે ચોખો નમુનેદાર બનાવવો જોઇએ તેમજ બહારનો ભાવ જાણ્યા શીવાય વેચી નાંખવાની પણ ઉતાવળ કરવી પણ ન જોઇએ આમ કરવાથી સ્વભાવિક રીતે આપણી પેદાશ વધશે અને ખર્ચ ઘટશે એટલે જે રકમ બચત રહેશે તે આપીને માથે રાજ્યનો કરજ રૂપી બોજો ઉતારી શકીશું અને ચીંતાથી મુકત થઇ શકીશું તેમજ વફાદાર અને ગજા મુજબ પ્રજા ગણાશું, આપણે નીકામાં મુકેલા આપણા નેક નામદાર મહારાજા સાહેબ જેવો ગરૂ નહી અને આપણને ત્યાગ કરવા માટે મે. વ. અ. મા. ને ફરમાવતા તેઓ સાહેબે આપણને જ-પ્રત કરવા માટે આગળો હાથ પકડેલ છે તેમજ દરીઆોને મેડા પણ કરવા નીકળ કર્યો

૧ અને ઉપરના દરમ્યાની ખાતાને ઉધારી લઇ છુટ આપી છે તેથી બે ૯૮ ફાયદો થવા ને હાલાખીમાંથી છુટવા છીએ અને ખેડુત બે. સ. કા. મં. સ્થાપી આપણી વ્યવહારીક તેની પણ સુધારવા પ્રયત્ન કરે છે. તે શું આપણે ઓછા ભાગ્ય ગણાય માટે હવે આપણે ઘણું ઉંઘી રહેવું જોઇએ અને સૌ સામો જાગૃતી કરી આપણી વહારી અને રાજ્ય-ની બનાવી આપેલા ઠરાવો લક્ષમાં રાખવું. અને તેજ આપણે આપણી ફરજ બજાવી કરમે સાચવ્યો ગણાય. કોઇ મહાશયને એવો પ્રશ્ન થશે કે મંડળ શા માટે સ્થાપ્યાં અને તેનો હેતુ શો છે તે પણ મારે ટુંકામાં જણાવવું જોઇએ. હાલ આપણી ફોરી થતી, સર્વે ખાતાઓની જાણ બહાર નથી નબળા વરસોને લઇને આપણા ખેતીમાં ફેરા ફેરફાર કરવા પડે છે, અને તેને માટે નાણાંની બહુજ જરૂર પડે છે આપણા ગરીબ ભાઇ-ઓને પેટ પુરતું અનાજ મળે નહિ શરીર ઉપર ઢાંકવા પુરતા લુગડા અને પગમાં પહેરવા પગરખાં પણ ન મળે એવી કંગાલીયત સ્થીતી હોય તેવા વખતમાં પોતાની ખેતીનો તો શું, પણ પોતાના બાળ બચ્ચાઓનો નીભાવ થવાની ફીકર ઘણું મુશ્કેલ બની છે, કે છે અને એને મજુરી કરી મજુર થવા ફરજ પડે છે આવે સમયે કોઇ શાહુકાર બનાવ્યું વખત નાણાં કરી આપે નાણાં કોઇ મીરાત નથી આવા કફોડા સમયમાં રકમ બાર ટકાથી એક ટકાને બદલે નાણાંની મદદ મળી શકે અને સાધારણ ખેડુતને પોતાની ખેતીના કા-મમાં જોઇતા નાણાં પણ એ જ પ્રમાણે મળી શકે અને ઉતરાવાની કોઇપણ પ્રકારની બીક નહી તેમ બનેલો નફો પણ ખેડુતના જ ઘરમાં આવે તેથી સ્થીતી સુધરે એ જ મંડળ સ્થાપવાનો મુખ્ય હેતુ છે તે વીષય ભાઈ અંબાલાલભાઇએ સવીસ્તારથી ગયેલ છે માટે તે સંબંધે મારે વધારે કહેવાની જરૂર રહેતી નથી.

મુ. પીપળાવ. રામજીભાઇની ધર્મશાળા. તા ૧૦-૯-૧૭.

પટેલ ભીખાભાઇ રામજીભાઈ.

દેગામ.

ખાતરો.

અતિ કીંમતિ, સસ્તું અને ફાયદાકારક ખાતર તેનો ઉપયોગ ભાવ અસર વિગેરે માટે નીચે સહિ કરનારને લખવું અને જવાબ માટે ટીકીટ બીડવી.

એન. ડેરલેકરની કંપની.

રાવપુરા—વડોદરા.

ફળ તથા ફુલનો ઉદ્યોગ.

જોઇએ તેટલી પ્રવીણતા અને શિક્ષણના અભાવે હિંદુસ્થાનમાં આ ઉદ્યોગપર હજુ જોઇએ તેટલું ધ્યાન અપાયું નથી. વખત સપાટાબંધ વહ્યો જાય છે. અને જાપાનીઝ જેવી પ્રજા પોતાનો અર્થ સાધતી આગળ વધે છે. આપણો તો વખત ફોકટ જાય છે. અને હવે આપણી પ્રવૃત્તિ કેવી જાતની હોવી જોઇએ એ બાબતપર જરા પણ ધ્યાન આપવાને આપણે ના પાડીએ છીએ હરેક રીતે પરદેશી વ્યાપાર કેવી રીતે આપણા હાથમાં લઇ શકીએ એ બાબતના વિચારોનું મોટા પ્રમાણમાં આંદોલન થવાની જરૂર છે.

અહિંના એટલે હિંદુસ્થાનના ઘણા ભાગમાં ફુલ ફળાદીકનાં ખેતીને માટે વિશાળ ક્ષેત્ર છે. દક્ષીણ હિંદુસ્થાનમાં ફક્ત મહીસુરમાંજ આ ઉદ્યોગ તરફ કાંઇક પગલાં ભરાયાં છે, તેમજ હાલ પણ એ તરફ પ્રવૃત્તીનો વધારો કરવામાં આવ્યો છે. મહીસુર સરકારના ફરમાન મુજબ લાલ બાગના ક્યુરેટર મી. રામરાવ તરફથી ફળની ખેતીની તપાસ કરાવવામાં આવતાં, નિચેની વિગતવાર હકીકત બહાર આવી છે. આ હકીકત થોડે કે ઘણે અંશે આપણને પણ લાગુ હોવાથી નિચે આપવામાં આવી છે.

"દેશમાં ફળ આવવાનો પ્રસાર હોવા છતાં આ ઉદ્યોગ તરફ શાસ્ત્રીય રીતે ધ્યાન આપવામાં આવ્યું નથી મહીસુરમાં કરવામાં આવેલો પ્રયત્ન નહિ જેવોજ છે. એક ગામમાં ફળની ખેતીને માટે રોકવામાં આવેલી જગા ચાર ગુંઠાથી વધારે નથી. અને ફળનું ઉત્પન્ન દર માણસે દર વરસે આઠ આનાથી વધુ આવ્યું નથી એવો અડસટ્ટો કાઢવામાં આવ્યો છે. એજ રીપોર્ટમાં જણાવ્યા મુજબ ફળની ખેતીના વિકાશને માટે નિચેની અડચણો આવે છે.

૧. ફળની ખેતીને માટે રોકવામાં આવેલી જમીન તદ્દન થોડી છે.
૨. ફળ ઝાડના વર્ગ તથા જાત બાબત જોઇતી માહીતી સંપુર્ણ નથી.
૩. ફળ ઝાડની ખેતી તદ્દન કનીષ્ટ પ્રકારની છે.
૪. પાણીની કમ તરતા છે.
૫. મોટા બાગોની સંખ્યા થોડી છે.
૬. બહાર મોકલવાની સગવડો થોડી છે.
૭. ફળોને લાંબા વખત સુધી સાચવી રાખવાની કુશળતાથી લોકો અજાણ છે.

વળી દરેક ફળ બાગમાં કનીષ્ટ જાતો મોટા પ્રમાણમાં હોય છે તથા કનીષ્ઠ જાત સારી તથા ઉત્તમ છે તે બાબતની માહીતી ઘણી થોડી હોવાથી ઉંચી જાતનાં ફળ પેદા થઇ શકતાં નથી.

બેંગલોરની આજુબાજુ ફળ બાગના ઉત્પન્નનું કોન્ટ્રાક્ટ આપવાનો રીવાજ છે. આ રીવાજ કેટલેક દરજ્જે ફળ બાગના માલીકને હાનીકારક છે.

(૧) ઉંચી જાતના ફળ પણ સારી કિંમત ઉપજાવ્યા સિવાય સાધારણ ફળની પેઠે વેચી દેવામાં આવે છે.

(૨) ફળ-બાગના ખેડૂતને કઈ જાતના ફળની કિંમત બજારમાં સારી ઉપજે છે તેની ખબર નથી.

(૩) જુદા જુદા ફળ-બાગના માલીકો વચ્ચે ઉત્પન્નના વધારા માટે તથા શુધ્ધ ફળ માટે હરીફાઈ રહેતી નથી.

(૪) ફળને પેક કરવાની તથા સુરક્ષીત રીતે મોકલવાની સમજ અપૂર્ણ હોવાથી માલીકને તેમજ કન્ટ્રાકટરને જોઈએ તેટલી કિંમત ઉપજતી નથી.

ઉપરના રીપોર્ટમાં દર્શાવેલી અપૂર્ણતાઓ પુરા કરવા તથા તેમાં રહેલી ખામીઓ સુધારવા નીચે મુજબ ઉપાયો સુચવવામાં આવે છે.

૧. સરકાર તરફથી જુદા જુદા ફળ-ઝાડના નાના રોપ તૈયાર કરવાને માટે સરકારી ફળ-ઝાડનો બગીચો બનાવવો.

૨. ફળ-વૃક્ષની ખેતીનું જ્ઞાન આપવાની શાળાઓ ઉઘાડવી.

૩. ફળ-વૃક્ષ સંબંધી જ્ઞાનનો ફેલાવો કરવા માટે ઇન્સ્પેક્ટરો રાખવા.

૪. ખેતી વાડીની શાળામાં છોકરાઓને બગીચાનું વ્યવહારીક શિક્ષણ આપવું.

૫. ફળ ઘણા લાંબા વખત સુધી સારી સ્થિતીમાં રહી શકે તેવા ઉપાયો

જેવા દેશોમાં ફળની ખેતી નફાવાળી છે હિંદુસ્થાનમાં એવી ખેતી માટે બે મુખ્ય બાબતોનું નિરાકરણ કરવાની જરૂર છે પ્રથમ તો અમુક જગ્યામાં તે જાતના ફળનું ઉત્પન્ન અને ખર્ચ બીજું બાગાયતી પાકોની ખેતી તે જગ્યામાં થાય છે કે નહિ. દર એકરે જુદા જુદા ગુલોમાંથી જે ઉત્પન્ન આવે છે, તે સરખાવતાં ફળ-ઝાડની ખેતીનું ઉત્પન્ન ઓછું નથી. અમુક જાતના ફળ-ઝાડ જેનો ખપ વધુ હોય તેવાંજ ફળની પસંદગી થવાની પ્રથમ જરૂર રહે છે અને બીજું અમુક પ્રદેશમાંજ અમુક વર્ગનાં ઝાડ સારાં થઈ શકે તેનો નિર્ણય દાખલા તરીકે અંજીર તથા અનાર (દાડમ) સુકી હવા અને પથ્થરવાળી જગાએ સારી રીતે થઈ શકે છે. પણ કેળને માટે ભીનાશવાળી હવા અને નિચાણવાળી જગ્યાની જરૂર રહે છે. ફળ-ફુલના ઉદ્યોગની શરૂઆત કરતાં પહેલાં નિચે બતાવેલા પાંચ મુદ્દા બાબત ખાસ વિચાર કરવાની સલાહ ડૉ. બર્ન્સ આપે છે.

૧. તમારી આજુ બાજુના પ્રદેશની બજારમાં ક્યાં ક્યાં ફુલની કિંમત સારી ઉપજે છે તે નક્કી કરવું.

૨. તમારા પ્રદેશમાં ફળ-ઝાડોનું સરાસરી ઉત્પન્ન કેટલું આવે છે તે નક્કી કરવું.

૩. ઉપલી બન્ને બાબતોનો વિચાર કરી ફળનો ઉદ્યોગ કેટલે દરજ્જે તમને નફાકારક થશે તેનો વિચાર કરવો.

૪. કેળ સિવાય બીજાં કોઈ ફળ-ઝાડનું ઉત્પન્ન પ્રથમ પાંચ વરસ સુધી આવવાનું નથી તે ધ્યાનમાં રાખવાનું છે.

૫. ફળ-ઝાડનો બાગ બનાવવાનું નક્કી કરવામાં આવે ત્યારપછી નવીન ઝાડો વાવતાં પહેલાં ખેતીવાડી ખાતાના કોઈ નિપુણ માણસની સલાહ લેવી કે અમુક જાતનાં ફળ-ઝાડની કઈ જાતો ઉત્તમ છે અને શરૂઆતથી તથા આખર સુધીમાં શી શી કેવી રીતે કરવી જોઈએ. કારણ કે અહિંના ઘણાખરા ઉદ્યોગો અજ્ઞાનતા તથા બીન અનુભવને લીધે તેમજ ખરી વસ્તુ સ્થિતી સમજવાના આપણા અભાવને લીધે બચપણમાંજ નાશ પામ્યા છે.

ફળ તથા ફુલની ખેતી આ બન્નેનો સંબંધ સગી બહેનો જેવો છે; એટલે હમેશાં એકજ બાગમાં બન્નેનો સમાવેશ થાય છે. પુરાતની બાદશાહોના વખતમાં આપણે ત્યાં પણ ફળ તથા ફુલના મોટા મોટા બાગો ઉદ્યાનની સંજ્ઞાથી ઓળખાતા હતા. સમૃદ્ધીવાળા લોકોનું ક્રિડા અને આનંદ પામવાની જગા મોટા મોટા સુંદર બગીચાઓ ફક્કીસ રીતે તૈયાર કરેલા જંગલો અને ફળ-ફુલના ભારથી લચી રહેલાં મોટાં મોટા બાગો હતા. આ બાગોની વૃદ્ધી એક ઉદ્યોગ તરીકે ન થઈ તેનાં કારણોમાં વેપારના મથકોથી હિંદુસ્થાનનું અલગપણું તથા લઈ જવા લાવવાના સાધનોનો અભાવ આ બે મુદ્દાઓ આપી શકાય. મુસલમાનોના આક્રમણ પછી એ લોકોએ આ બાબતની પ્રવૃત્તી દાખલ કીધી. કારણ કે તેઓને ફળ-ફુલ તરફ ઘણુ શોખ હતો. તેના પુરાવામાં હજુ પણ કેટલીક કેરીની જાતનાં નામ મુસલમાની છે. સાધારણ રીતે જ્યારે કોઈ અપવાસ અગર વ્રત હોય ત્યારેજ આપણે ફળ-ફુલનો ઉપયોગ કરીએ છીએ. આપણા નિત્ય ક્રમમાં ફળ બહુજ નાનો ભાગ ભજવે છે. ફળનો ઉપયોગ અથાણાં તથા મુરબ્બા તરીકે થોડો થાય છે; તેજ પણ મુખ્ય ખોરાક તરીકે કદીપણ વપરાશમાં આવતો નથી.

સાધારણ રીતે ઘર ઉપયોગ માટેજ ઘણી જગ્યાએ આંબાનાં ઝાડો રોપવામાં આવે છે આ બાબતની વિશેષ ચર્ચા બીજા લેખમાં વિસ્તારસહ કરવાનો વિચાર હોવાથી બીજો હાથમાં લઉછું. સાધારણ વપરાશમાં આવતું બીજું ફળ કેળાં છે દક્ષીણ હિંદુસ્થાનમાં કેળાંની ખેતી ઘણી જગ્યાએ થાય છે. બીજા દેશોમાં જેવી રીતે કેળાંની ખેતી લક્ષપૂર્વક કરવામાં આવે છે તેવી રીતે આપણે ત્યાં થતી નથી. જંગલી જાતો ઉપરાંત કેળાંની બીજી પ્રાકૃતીક જાતો દક્ષીણ હિંદુસ્થાનમાં થાય છે "પેયન" નામની એક જાત છે. તેના પાન બહુ લાંબા હોવાથી જમવા વિગેરેના કામમાં આવે છે "કપુર" નામની જે જાત થાય છે તેનાં ફળ લાલ હોય છે અને તેનો સ્વાદ ઉત્કૃષ્ટ હોય છે. "કોટાઇક" નામની જે જાત થાય છે. તેનાથી કાગળ બનાવી શકાય છે અને રેસા નીકળી શકે છે.

કેળાંના ગરમાં નીચેના પદાર્થો રહેલાં છે.

પ્રોટીન.	૦-૮
કારબોહાઇડ્રેટ	૧૪-૬
પાણી.	૪૮-૫
બીજા પદાર્થો.	૩૫-૦
ખનીજ.	૦-૬
	૯૯-૬

(અપૂર્ણ.)

મગનલાલ દેસાઈ પાલણપુર.

હીંદનાં ઢોરોને લાગુ પડતાં કેટલાંક દરદો.

ખોળા ખરવા.

"મુંબઇ સમાચાર" માંથી.

જાત—ખરવા અને મોવા ચેપી રોગ છે. તેથી મોં પગ અને આંચળ ઉપર ચાંદાં થઇ આવે છે. ખાસ કરીને ઢોરો, ભેંસો, ઘેટાં, બકરાં અને ડુકરોને તે લાગુ પડે છે. બીજાં ઢોરો અને માણસોને તે રોગ લાગુ પડે છે. હીંદમાં ઘણે ઠેકાણે તે રોગનો ફેલાવો થાય છે મજબુત જાનવરો સાધારણ રીતે તેથી મરણ પામતાં નથી તે રોગથી ઢોરો નબળાં પડી જાય છે સપાટ મેદાનમાં રહેનારાં જાનવરોને તે રોગ બહુ લાગુ પડતો નથી જ્યારે ટેકરીમાં રહેતાં જાનવરોને તે લાગુ પડે છે. કેટલાક સ્થળે સ્થાનીક ઢોરો તે રોગ સાથે ઘણી ટક્કર ઝીલી શકે છે. જાનવરો, માણસો અને ઘાસચારા મારફતે ચેપનો ફેલાવો થાય છે. ચારાની જગ્યા, તબેલા, રેલ્વેના ગાડાં અને બીજાં સ્થળો જ્યાં રોગવાળાં ઢોરો રહેતાં હોય તેઓથી એ રોગનો ફેલાવો થાય છે. બીમાર જાનવરોને પાણી આપવાનાં વાસણો ભય સમાન છે તે દરદ જાનવરો ઉપર ઘણી વખત હુમલા કરે છે રોગના જંતુઓ દાખલ થયા પછીથી ચોવીસ કલાકથી સાત દીવસમાં રોગના ચીન્હો દેખાવ દે છે.

ચીન્હો—શરૂઆતમાં ધ્રુજારો, સુસ્તી અને અરુચી જોવામાં આવે છે, અન્નપણો સુકો છે અને પેગ બંધાઇ જાય છે. મોંમાથી લાળ પડે છે. મોં તપાસતાં તેમાં ઝીણી ફોડકીઓ માલમ પડે છે. મોમાં વળી રતાશ જણાય છે તે દરદ ગભીર બન્યું હોય તો મોંમાંથી બહુ લાળ પડે છે. કેટલીક વખત પગે તે બીમારી લાગુ પડે છે. ખરીઓ વચ્ચે અને ઉપર ગરમી અને દુખ થાય છે ખરીઓ વચ્ચે ફોલા જોવામાં આવે છે. આગળ ઉપર દરદના ચીન્હો જણાય છે. નાની ઉમરના અને નબળા જાનવરો તે દરદથી મરણ પામે છે પણ મોટી ઉમરના જાનવરોની સારવાર સારી રીતે કરવામાં આવે તો મરણ પ્રમાણ ઓછું થઇ શકે છે. ભુંડોમાં અને ઘેટાઓમાં તેવાજ ચીન્હો જણાય છે. ખાસ કરીને તેઓના પગ ઉપર અસર થાય છે.

સારવાર—બીમાર જાનવરને આશ્રય આપવો, તેની સારી રીતે માવજત કરવી અને તંદુરસ્તીના નીયમો અનુસાર કામ લેવું. તબેલાની જમીન ઘણીજ સ્વચ્છ રાખવી ખોરાક પોચો અને સહેલાઇથી પચે તેવો આપવો લીલું ઘાસ અને ભુસુ ખાવાને આપવું ઝીણા ચોખાની કાંજી ગોળ ભેગવીને વખતોવખત આપવી મીઠાનો છુટથી ઉપયોગ કરવો ટંકણખાર અને ફટકડીના પાણીથી મોઢું ધોવું. પગ ઉપરના ચુગ ખસેડીને તેને જંતુનાશક દવાથી ધોવા અને તે પછી પાટો બાંધવો મુખ્ય બાબત ધ્યાનમાં રાખવાની એ છે કે જખમોને સ્વચ્છ અને સુકાં રાખવા અને માખીઓ બેસે નહીં તેવો બંદોબસ્ત કરવો. દરદ ગુમડાળું બની ગયું હોય તો જરૂર પડતાં વાઢકાપ કરવી અને તે ભાગ ઉપર પાટો વીંટવો ખરીનો ભાગ ખસેડવો જ્યારે સંખ્યાબંધ ઢોરોને દરદ લાગુ પડ્યું હોય ત્યારે તમામ

રોગોને જંતુનાશક દવાવાળાં પાણીથી નવડાવવાં. જે જાનવર લંગડું બની ગયું હોય તેની અલાહેદી સારવાર કરવી.

અટકાવવાના ઉપાયો—ચેપી રોગનો ફેલાવો થતો અટકાવે તેવા સાવચેતીના ઉપાયો લેવા. તે બીમારી ઘણી ચેપી છે. સાજાં થયેલાં જાનવરોની ખાતરી કરવા માટે બારીક તપાસ કરવી. કેટલીક વખત પગના જખમો લાંબા વખત સુધી ચાલુ રહે છે અને તેથી ચેપનો ફેલાવો થાય છે. જે જાનવર સાજું થયું હોય તેને એક મહિના બાદ રોગમાંથી મુક્ત થયલું ગણી શકાય.

જ્યારે ટોળાં તરફે બીમારી ફાટી નીકળે છે ત્યારે ઢોરો એક બીજા પાસે બળા-વવાણી લાળ મોઢાંને ઘસી દેવામાં આવે છે. આમ કરવાનો હેતુ એવો છે કે તમામ ઢોરોને એક વખત થઇ જાય એટલે ફરીથી ફાટી નીકળે નહી, પણ બગાડની ઘણી જરૂર હોય નહી અને દૂધનો બધો પણ અગત્યનો હોય નહી ત્યારેજ તેમ કરી શકાય. બીમાર ઢોરનું દૂધ પાણી સારી રીતે ગરમ કીધા બાદ ઉપયોગમાં લઇ શકાય.

વનસ્પતિશાસ્ત્ર—(BOTANY)

(માહે એપ્રીલના પૃ૦ ૨૨૧ થી ચાલુ.)

જ્યારે ઓકિશારામુખ પણ થોડાં ઘણાં સંયુક્ત થએલા હોય ત્યારે તે દાંતા ખુણીઓ કે ફાંટાઓવાળાં કહેવાય છે. સામાન્ય રીતે ઓકિશરે નલીકાઓ અથવા તેના અને ઓકિ સરાગ્ર મુખના ફાંટાઓની સંખ્યા પણ ઓકિશારના ગર્ભકોષ (carpels.) ની સંખ્યા જેટલીજ હોય છે. પણ કેટલીક વનસ્પતિનાં ફૂલમાં ઓકિશરાગ્ર મુખની સંખ્યા બમણી હોય છે, અને કેટલીકવાર તે વિભાગ્ર ફાંટાઓવાળા અથવા પીંછાની માફક વિભાગિત થયેલો હોય છે અને કોઈવાર વાળની પીંછી જેવાં Penicillate વિભાગીત થયેલા હોય છે.

૧૧૬. ગર્ભાશયની અંદર જે ભાગને તેમાંના આદિ બીજ ચોટેલાં હોય છે. તે ભાગને બીજસ્થાન Placenta કહે છે. કોઈવાર ગર્ભાશયમાં બીજસ્થાન માત્ર એક લીટી કે બિંદુ જેવુંજ હોય છે અને ઘણીવાર તે બહાર તે નીકળતું અથવા જાડું થયેલું પણ હોય છે.

જ્યારે બહુ પોલાણવાળા ગર્ભાશયની અંદર તેની દરેક પોલાણમાંના અંદરના ખૂણાને આદિબીજ લાગેલાં હોય ત્યારે એવાં બીજસ્થાનને અાંસનું Axile અને જ્યારે એક પોલાણવાળા સંયુક્ત ગર્ભાશયની પોલાણની અંદરની બાજુ આદિ બીજ લાગેલાં હોય. ત્યારે તેને બાજુનું બીજ સ્થાન Parietal કહે છે.

જ્યારે ગર્ભાશયમાં આદિબીજ ગર્ભાશયની પોલાણની વચ્ચે હોય છે, ત્યારે તેને છૂટું ને મધ્યસ્થાની Free and central બીજ સ્થાન કહે છે. આવા ગર્ભાશયમાં તેની વચમાંનો સ્થંભ છેક ગર્ભાશયની પોલાણના મથાળાં સુધી વધેલ હોતો નથી.

૧૧૭. આદિબીજ Ovules.

દરેક આદીબીજ જ્યારે પુર્ણ થયેલું હોય છે ત્યારે બહુ કરીને કોથળી જેવા બે પડમાં આવેલા મધ્યબિંદુ Nucleus ના સમુદાયથી તે બનેલું હોય છે. આ બે પડમાંના તેની બહારનાં પડને પ્રથમ થનારું Primine અને અંદરનાને પછી થનારું Secundine કહે છે આદિ બીજની જે જગોએ અંતબિંદુનું તળિયું તેના પડની સાથે મળી ગયેલું હોય છે તે જગોને દોરી જેવો મૃદુ પદાર્થ Chalaza કહે છે. અાતબિન્દુના મથાળાં ઉપર રહેલાં પડમાં જે સૂક્ષ્મ છિદ્ર હોય છે તેને રંધ્ર Foramen કહે છે.

૧૧૮. જ્યારે દોરી જેવો મૃદુ પદાર્થ આદિ બીજને તળિયે હોય, અને રંધ્ર તે તે સામે છેડે આવેલું હોય ત્યારે એવા આદિબીજને ઉભું અથવા સીધું Orthotropous, Straight કહે છે.

જ્યારે દોરી જેવા મૃદુ પદાર્થ તો આદા બીજને તળિયેજ હોય. પણ આદિ બીજની બાંધ વળેલી હોય. જેથી તેના મથાળાપરનું રંધ્ર તેનાં તળિયાં તરફ થોડું ઘણું તળી આવેલું હોય. ત્યારે તેવાં આદિ બીજને વાંકું વળી ગયેલું Campylotropous Incurved કહે છે.

જ્યારે દોરી જેવો મૃદુ પદાર્થ આદિ બીજને મથાળે હોય અને રંધ્ર તેને તળીએ હોય અને તેની આંટી સીધી હોય ત્યારે એવાં આદીબીજને ઉલટું અથવા ઉંધુ થએલું Anatropous Inverted કહે છે.

જ્યારે આદિ બીજ એવી રીતે આવેલું હોય કે તે બાજુએથી ચોટેલું હોય એમ આવ દોરી જેવેર મૃદુ પદાર્થ અને રંધ્ર તેના સામેના છેડા પાસે હોય. અને બીજસ્થાનના ગોળાંથી તે સીધો અથવા વાંકો આંમથી રહેલું હોય, ત્યારે તેને અરધુ થએલું Amphitropous half Inverted કહે છે.

૧૧૯. પુષ્પાશય પુષ્પાસન પુષ્પાધાર Receptacle અથવા ફૂલનો પડઘો અને ફુલના જુદા જુદા અવયવોમાં સ્થાન અને તેઓના સંબંધે પુષ્પ બાહ્યકોશથી ઉપર ફુલની ડીંટડીનું મથાળું કે જેનાપર ફુલની પાંખડીઓ, નરકેસરો અને ગર્ભાશય આવેલાં હોય છે. મથાળાં અથવા સ્થળને પુષ્પાશય પુષ્પાસન પુષ્પાધાર અથવા ફુલનો રડઘો Receptacle Torus કહે છે. આ પુષ્પાશય અથવા ફુલની પડઘી કેટલીકવાર માત્ર એક સાધારણ બિંદુની કંઈક મરોડી અથવા એક સુક્ષ્મ અંગેળા જેવી હોય છે. પણ તે પહોળાઈ ઓછી વધતી લાંબી-જાડી-અગર બીજી રીતે બણી મોટી થએલી પણ હોય છે.

(અપૂર્ણ.)

જયકૃષ્ણ ઇન્દ્રજી ઠાકર.

માહે જુલાઈ માસમાં કે અસાડ માસમાં બગીચાને ખેતરમાં કામ કરવાની હકીકત.

——×✱×——

લેખક—સંપાદક.

નીચેના શાક ભાજી વાવવાં.

૧. ટમાટા વાલોળ અને ફ્રેંચ બીન, ગુવાર, ભીંડા, રીંગણી, મરચી, ચોળા, તુરીઆં, પરૂવળ, કારેલાં, પડકણાં, દુધી વિગેરે વિગેરે વાવવું. આ દરેકનું બી આઠ આઠ દીવસને અંતરે થોડું થોડું વાવવું એટલે ત્યારે મહિના પુરા થતાં સુધી શાક આગળ પાછળ થતાં રહે.

૨. સેલ્ફમલેમ, અનારગોટા, કે ખેરાકટ વિગેરેના વાવવાની ક્યારી માટીની પાળ કરવી અને વરસાદના પાણીથી ધસડી જાય નહિ તેની ગોઠવણ રાખવી. જરૂરીના રસ્તા ખોદવા તથા ઉપાડીને નરસરીમાં રોપવા, રોપ જ્યારે હાથમાં પકડી શકાય એવડા મોટા થાય ત્યારે ક્યારીને ક્યારીમાં વાવવા. વાવતાં જો રોપ મરી જાય તે જગાએ પાછા બીજા

વાવવા કેલેડીયમ વિગેરેને ચોમાસામાં વવાય છે. તે તેની ગાંઠોને નવા ખાતર માટીથી ભરેલાં કુંડામાં વાવવાં.

૩. અનેનસ આ મહિનામાં લાંબી ધેર કરીને અરધો ફુટ ઉંડી કરીને એટલીજ પહોળી કરીને વાવવાથી અનાનસની ઉપર જે પાંદડાં ફુટેલું મહોડું હોય છે ને કાપીને વવાય છે ઉપરની નીકમાં ખાતર ભરવું જમીન સરખી કરવી અને બબે ફુટને છેટે અનેનાસના રોપ દરેક નીક બબે ફુટ રાખવી.

૪. પુરતો વરસાદ થયો હોય તો તલ, બાજરી, જાર, ચોળા તેમજ કપાસ આ માસમાં વાવવું. આ માસ વાવણી કરવાનો હોઇને બાગવાળાને ખેડુતોને ઘણું કામ હોય છે માટે તક જવા નહિ દેતાં વખતસર કામ કરી લેવું.

૫. આંબા, જામરૂખ, નારંગી, લીંબુ, નાળીએરી, દાડમ, ફણસ, ગુંદી, રાયણ વિગેરે વિગેરે ફળ ઝાડ આ માસમાં વાવવાં. પુરતો વરસાદ થઇ ગયો હોય અને રહ્યું કંઈ કર્યું હોય, તડકો બહુ ના હોય તો વાવવા ચુકવું નહિ.

૬. વરસાદના ઝાપટામાં બળદ વિગેરેને ભીંજાવા દેવા નહિ તથા તુરતનું ઉગતું ઘાસ હોય તે ચરવા દેવું નહિ આનું પરિણામ અંધિયા કે વરોલ જાનવરને થાય છે. તથા તીવ નામનો રોગ થાય છે. જેથી જાનવર આફરી જાય છે. તે સમજવું.

પત્ર-વ્યવહાર.

અમદાવાદ—ખાડીયા.

૩૦-૧-૧૯૧૮.

બાપશ્રી

તમારો પત્ર મળ્યો ને તમોને આંબાના ઉછેર સંબંધી કોઈ ખાસ જુદુ પુસ્તક હોય કે જેમાં ઘણી સવિસ્તર માહિતી હોય તે માટે પુછ્યું હતું, પરંતુ તેવું કંઇ જણાતું નથી. તમારાં છપાવેલાં ત્રણ પુસ્તકો મારી પાસે છે, (જેવાં કે ફળ ઝાડને બગીચાનું પુસ્તક ખેતીના ધંધામાંથી પૈસા કમાવાની રીત અને ખેતર ખેડુઅને તેનાં હથીઆર) તેમાંથી પહેલા પુસ્તકમાંથી આંબા સંબંધી હકીકત મેં પ્રથમ વાંચી જોયેલી પરંતુ તેમાં વિશેષે કરીને કલમી આંબા સંબંધી વર્ણન હોવાથી અને સારી જાતની કેરીઓના નમુનામાંથી તેના ગોટલા વાવી આંબા ઉછેરવા સંબંધી તેમાં કંઇ ખાસ માહિતી નહિ હોવાથીજ મેં તમોને પત્ર લખ્યો હતો—કલમી આંબા તેના ખાસ વેચનાર પાસેથી અને દૂર ગામોમાંથી લાવવા પડે તેનું ખર્ચ પણ વધારે થાય તેમજ રેલવેમાં લાવવા વિગેરેની માથાકુટ પણ કરવી પડે, તેના કરતાં જુદી જુદી જાતની ઉત્તમ કેરીઓના ગોટલાના આંબા ઉછેરીએ

રા. રા. દુલેરાય છોટાલાલ અંજારીયા.

સુત્રપાડાથી લી. શા. ચત્રભુજ વલ્લભજી બાદ લખવાનું કે અમારા સારૂ ફુલ ઝાડ કરવાની રીતનું બગીચાનું પુસ્તક વી. પી. થી મોકલી આપશો.

બાદ અમારે નારીએળી તથા આંબાનું વાવેતર કરવા વીચાર છે અમારી પાસે વાડીની જમીન વીઘા ૪૦ છે તો તેમાં વીઘા ૫ માં આંબા તથા નારીએળી કરવા વીચાર છે જમીન ખારી કરાળ છે દરીઆથી ૦॥ માઇલ છેટે છે. તો તેમાં નારીએળી તથા આંબાનું વાવેતર ઠીક થશે કે નહીં.

નારીએળીના ૧૦૦ ના રોપ જોઇએ છીએ તે તમારી પાસે છે કે નહીં અગર હોય તો શુ ભાવથી આપશો ને રોપ કેવડા છે તે લખશો.

આંબા ૫૦ વાવવા છે તો તે આંબાના ગોટલા વાવવા કે ગેપ કરીને વાવવા તે લખશો અગર અમારી જમીનમાં કલમી આંબા કઇ જાતનાં સારા ફળશે તે લખશો.

નારીએળી કેટલે કેટલે અંતરે વાવવી કેટલા ફુટના ખાડા ઉંડા ખોદવા નારીએરીને શેનું ખાતર નાંખવું એક એકરમાં કેટલી નારીએળી નાખવી.

નારીએળીને કેટલા દીવસે પાણી પાવું નારીએળી કઇ મોસમમાં વાવવી ઉપર પ્રમાણે હકીકત લખશો.

આંબા કઇ જાતના અમારી જમીનમાં સારાં થશે તે લખશો ને કલમી આંબા સારા થતા હોય તો તે કલમી આંબા કયાંથી મંગાવવા આંબાને કેટલે છેટે વાવવા આંબાના ખાડા કેટલા ઉંડા કરવા. આંબાને શાનું ખાતર નાંખવું. આંબાને કેટલા દીવસે પાણી પાવું ઉપર બધી હકીકત લખશો આંબા તથા નારીએળીના ખેતરમાં વાવેતર કરવું સારૂં છે કે શેઢા ઉપર વાવેતર કરવું સારૂં છે તે લખશો. નારીએળીના રોપ તમારી પાસે હોય તો શુ ભાવથી આપશો અગર તમારી પાસે ન હોય તો કયાંથી મંગાવવા તે લખી જણાવશો જવાબ સારૂ કાગળમાં ટીકીટ બીડી છે માટે જવાબ તુરત લખશો ને ફુલ ઝાડ કરવાની રીતનું બગીચાનું પુસ્તક વી. પી. થી મોકલી આપશો હાલ એજ.

અમારૂં સગનાંસું

શા. ચત્રભુજ વલ્લભજી

સુત્રાપાડા

તા. ૭-૪-૧૯૧૮.

રા. રા. મેનેજર " ખેતીવાડી વિજ્ઞાન "

મુ—લીંબડી.

સવિનય જણાવવાનું કે આપના ખેતીવાડી વિજ્ઞાનની કોપી ૧ નમુનો જોઇ. માટે મોકલશો કારણ કે અમારે ગ્રાહક થવાની ઇચ્છા છે પણ એકવાર વાંચ્યા પછી ગ્રાહક થશું તો નમુના માટે એક કોપી મોકલશો ને તેની વાર્ષીક લવાજમ પણ જણાવશો,

નાળીએરીને શરૂઆતમાં ૯ દિવસે અને ચાર વરસની થયા પછી દર ૧૦ દીવસે પાણી પાવું નાળીએરીને ચોમાસાની શરૂઆતમાં વવાય છે.

કલમી આંબા પણ અગો પારસી ગૃહસ્થના પાસેથી સારા મંગાવી આપીશું.

આંબાને ૩૦ ફુટ છેટે વાવવા ખાડા ૩ ફુટ ઉંડા અને ૨ ફુટ પહોળા કરવા.

આંબાને દીવેલીનો ખોળ ઉકરડાનું ખાતર ગળતીયું પાણીનું સડેલું ખાતર શરૂઆતમાં નાખવું મોટા થયા પછી માંછલાનું તથા લાકડાના લોટનું ખાતર નાખવું જેથી ફાયદો થાય છે.

આંબાને અઠવાડીયે પાણી પાવું મોટા થયા પછી ત્રણું વરસના થાય એટલે દસ દસ રોજને અંતરે પાણી પાવું. આંબા વાડીને ફરતી નાળીએરી વાવવી પરંતુ બન્ને મિશ્રણ કરીને વાવવી નહિ જુદા જુદા શેઢે વાવવા.

હાલ એજ બગીચાનું પુસ્તક વી. પી. થી મોકલ્યું છે.

ડી. સી. અંજારીયા,
સંપાદક.

લીંબડી, તા. ૧૦-૪-૧૮.
" ખેતીવાડી વિજ્ઞાન " મંદીર.

રા. રા. કાંતિલાલ સ્વરૂપચંદ.

આપનો તા: ૭ મીનો પત્ર મળ્યો વાંચી હકીકત જાણવામાં આવી છે. આપે અમારાં માસિકનો નમુનો મંગાવ્યો છે તો માહે સપ્ટેમ્બર ૧૯૧૭ નો અંક જે આ સાથે જોવા મોકલ્યો છે તો લેખો પસંદ પડશે અને ગ્રાહક થઇ ઉત્તેજન આપશો એવી આશા રખાય છે. વળી અમારા તરફથી બહાર પડેલાં પુસ્તકોનું લીસ્ટ આ પાસેનાં મારજીનમાં છાપેલું છે તેમાં જે નંબર ઉપર ચોકડી કરેલી છે તે પુસ્તકો નથી અને બાકીનાં તૈયાર છે તો જે જોઇએ તે મંગાવશો એટલે તુરત વી. પી. થી મોકલવામાં આવશે પુસ્તકો વાંચવાથી ફાયદો મળશે.

કાઠીઆવાડના જુદા જુદા પ્રાંતોના નાના જુદા તાલુકાઓના ગામની જમીન જુદા જુદા પ્રકારની હોય છે. એટલે નજરે જોયા વગર અને તેની માટીની પરિક્ષા કર્યા વગર કયા વાવેતરને માટે તે લાયક છે તેમ કહી શકાય નહિ.

ધોરાજીની જમીન મેં જોએલ છે પરંતુ બાકીની જમીન મેં જોએલ નથી. પાણી બાબત પણ જમીન જોવાની જરૂર છે. કારણ કેટલીક જગોએ પત્થર હોવાથી મીઠું પાણી નીકળતું નથી કુવા થાય છે પરંતુ પુરતા પાણીવાળા કુવા કરવા, જમીનનાં તળાં જોવાની જરૂર છે. જ્યારે આપ કાઠીઆવાડમાં જમીન સાંથે રાખવા મુડી રોકવા માગો છો ત્યારે શરૂઆતમાં મારી ફી ખરચીને જમીનની પરિક્ષા કરાવી એ સાહસમાં ઉતરો તો પાછળથી પસ્તાવાનો વખત ન રહે. લીંબડીથી ધોરાજી સુધીનું બીજા વર્ગનું રેલ્વે ભાડું જતાં આવતાંનું રૂ. ૧૦ તથા અમારી સાથે એક માણસ આવે તેનું થર્ડ ક્લાસનું ભાડું રૂ. ૫ મળી કુલ ભાડાના રૂપીઆ પંદર અને ચાર દિવસ અથવા પાંચ દિવસ અમોને જતાં આવતાં

ખેડુત અને તેની કરજાઉ સ્થિતિ.

(લે. ધીરસિંહ વ્હેરાભાઇ ગોહેલ, રાજપુત બોર્ડીંગ ભાવનગર.)

આજકાલ ખેડુત વર્ગની સ્થિતિનું અવલોકન કરતા ઘણુંજ શોચનિય દશામાં આવી પડેલા જણાય છે તેનું મુખ્ય કારણ તેઓ કેલવણીથી બહિષ્કૃત અને તેના રહસ્યથી તદ્દન અનભિજ્ઞજ છે. પોતાના વ્યવહારિક કાર્યો કેમ કરવા તેના માટે શું શું માહેતી મેળવવી તેના સુક્ષ્મ કારણો કેવા છે ? લેણુ–દેણુ કરવામા કેવી કુશળતા રાખવી ?, વગેરે વિચારો કરવાને તેઓના હૃદયમાં અવકાશ મેળવવાને કેલવણીના અભાવે કુટીલ હૃદયો બનેલા છે.

ખેડુતો ફક્ત કૃષિકાર્યમાંજ પોતાનું દીલ ઓતપ્રોત રાખે છે પણ આપણી ખેતી એવી સ્થિતિએ પહોંચેલી છે કે તેઓને પોતાનાં મહેનતાણાં બદલ બાર માસ સુધિ નિભાવ કરી શકે તેટલું પણ મેળવી શકવાને બે નશીબ રહે છે અને મહામુશીબતે કૃષિથી ઉત્પન્ન કરેલ ધાન્યાદિ પોતાની કરજાઉ સ્થિતિને લઇને વ્યાપારીઓને આપવી પડે છે. અને પોતાનો આખા વર્ષનો નિભાવ વેપારીના ઉદાર દીલ ઉપરજ અવલંબી રહે છે.

વેપારીઓ ચાલાક અને ખેડુત કરતાં હુશીઆર હોય છે તેમનાં કરતાં ખેડુતો ઘણાં અજ્ઞાન અને હૃદય શુન્ય હોય છે. તમામ વિશ્વાસ ખેડુતોની બિનકેલવણીને લઇને વેપારીઓપર મુકવો પડે છે અને પોતાનુ કેટલે દરજ્જે તે વેપારી હીત સાચવે છે કે કરે છે તેના વિષે કાંઇ પણ ખ્યાલ કરી શકતા નથી તેથીજ લેણુ–દેણુ વગેરેના હીસાબોમાં પણ ઉપર પ્રમાણે કરવું પડે છે. ખેડુતોની કરજાઉ સ્થિતિ થવાનું કારણ તેની અનાર્થિક સ્થિતિ અને અજ્ઞાનતા છે તે અજ્ઞાનતાએ ખેતીનું કાર્ય સમ્પૂર્ણ બની શકતું નથી. હવે આપણે જોઇએ કે ખેડુતોની કરજાઉ સ્થિતિ શા કારણથી થઇ ?

(૧). ખેડુતની સ્થિતિ બગડવાનું મુખ્ય કારણ કૃષિ જ્ઞાનની અનભિજ્ઞતા છે. આપણા દેશનાં ખેડુતો કરતા પાશ્ચાત્ય દેશના ખેડુતો વિશેષ પાક ઉત્પન્ન કરી શકે છે. અને તેઓને કૃષિ વિદ્યાનું ખાસ શિક્ષણ મલે છે. ત્યારે આપણાં ખેડુતોને માટે એવું કાંઇ સાધન હોતું નથી. તેથીજ ખેતીનું દિનપ્રતિદિન અધઃપતન થતું ગયું છે.

(૨) પ્રથમ વાગડીઆ કપાસ–કાલા–દેશીલાળીઓ, કાનગી કપાસનું વાવેતર થતું અને તે કપાસને આપણી જમીનને મેળ હોવાથી અને તેનાથી કસ પ્રાપ્ત થતો હોવાથી પાક સારી પેઠે ઉત્પન્ન થતો તેનું કારણ પણ એ છે કે જે જમીન–ખેતર કે વાડીમાં કપાસ વાવવાનો હોય તે જમીનને હળવતી ખેડવીજ જોઇએ અને સારી પેઠે ખેડી હળવી થાવતી નિહારી વરસાદ થએ હંતાળથી ચાસણી કઇ રપટાથી ફેરનીહારે એટલે તે જમીન કસ રસદાર થાય છે અને ત્યારપછી તેમાં કપાસ લવાય તે કપાસને પણ કાળજીથી નીંદાવી એલીવતી હુંદી ચોકખો રાખે આમ જમીનની કેલવણી થતી હોવાથી સાની શાખે તે જમીન સારવા કહેવાય છે અને તે સારવા જમીનમાં જુવાર, બાજરો વગેરેની વાવણી થાય અને તે બહુ સારો પાક આપે તે સાથે ઘાસ ચારો પણ પુષ્કળ ઉત્પન્ન થાય. તેથી બાવાને

(૧) ખેડુતોની અજ્ઞાનતાનો લાભ લઇ કેટલાએક વ્યાપારીઓ ખેડુત સાથેની લેણુ દેણુ કરવામાં દોઢા કે સવાયા કરે છે ઘણું ઠેકાણે આ લેખનો જાતીય અનુભવ છે કે સો ઉપર આરે સવાયા રૂપીયા કરતાં તે એવી રીતે કે ફાગણ માસમાં લીધેલ નાણું જેઠ માસમાં સવાયા થાય આ વખતે કોઇ પણ પેદાશ હોતી નથી અને લીધેલ નાણું ભરપાયા કરવાના બદલે ઉલટા લેવાં પડે છે. કરાર મુજબ જેઠ માસમાં ભરપાયો ન કરી શકવાથી સવાયા લેખે ચડેલ રકમનો કુલ સરવાળો ગણી ફેર સવાયા નોંધાવી લીએ છીએ તેને પાછા ચાર માસે સવાયા કરી લેછે આમ ચક્રવૃદ્ધિ વ્યાજ ગણતા બાર માસે લગભગ બમણું થવા જાય છે. આટલેજથી સંતોષ ન માનતા જ્યારે પાક તૈયાર થાય ત્યારે સસ્તી કિંમતે ખરીદેલી એ અને ઉપર જણાવેલ નાણું ધીરવા તે રોકડ નહિ પણ સોંઘા ભાવે ખાણુંવ માલ મોંઘે આપે એટલે ગાલ આપવામાં. પણ દોઢા સવાયા કરે અને પછી તેના નાણું લખાવી ચાર માસે સવાયા કરે. તે ઉપરાંત કેટલાએક તો હીસાબમાં પણ ગોટાળો કરી બિચારા અજ્ઞાન અને દબાયલા ખેડુતોને કચરી નાંખવા અને પોતાનો તુચ્છ સ્વાર્થ સાધવા નીતિને તિલાંજલી આપે છે અને જેમ બને તેમ ખેડુતની પેદાશ પોતાને ગમે તેવા રસ્તાઓ યોજી એક ગુલામ કે પોતાના વેચાણ હોય તેમ આડકતરી રીતે માની લેવામાં આવે છે, અને નાણા ધીરનાર વ્યાપારી નાણું કરજે લેનાર ખેડુત ઉપર કેટલીએક જો હુકમ કરી દાબમાં રાખી પજવણી કરે છે, ઇશ્વર આવા સ્વાર્થીઓને સદ્‌બુદ્ધિ આપો !

(અપૂર્ણ.)

ખેતીવાડી વિજ્ઞાન.

[પુસ્તક ૩ જું.] માહે જુલાઈ ૧૯૧૮. [અંક ૧૨ મો.

દુહો

ઉદ્યમી પછવાડે કોડ, કણબી કોઈ પાછળ નહીં;
ખળથી આપે કોડ, પેટ ભરે પરદેશનાં.

વિષયોની અનુક્રમણિકા

૨૨. બનતા સુધી ખેતર કે બાગમાં ઘર કરીને રહેવું.

૨૩. વાવણી લણણીની કે કાલાં કપાસ છોડવા વીણવાની મોસમમાં મજુરીનો દર વધારે આપી મજુરોને તેડવા કોશીશ કરવી નહિં તેથી આમને પૈસાનું નુકશાન થાય છે.

૨૪. બાગ કે વાડી ને ખેતરને વાડ કર્યા વગર વાવેતર કરવું નહિ.

૨૫. ઢોર બાંધવાનાં ઘર તથા પોતાના ઘર સાફ રાખવા જેથી જાનવર તથા ઘરનાં માણસોની તન્દુરસ્તી રહે. બળદોને ખરેરો કરવો તથા દર અમાસે ધમારવા રીવાજ રાખવો.

૨૬. ખેડુતે તથા તેનાં સ્ત્રી છોકરાએ હમેશાં એકવાર નાહાવું અને આઠ દિવસે લુગડાં ધોઈ નાંખવા.

૨૭. પરમેશ્વરનું હમેશા આખા દિવસમા કોઈપણ વખતે ભજન કરવાનું ચુકવું નહિં.

૨૮. જુઠું કદી બોલવું નહિં ને કોઈની ઇર્ષા કે અદેખાઈ કરવી નહિ.

૨૯. ખેડુતોએ ફુરસદનો વખત જરાપણ નકામો ગુમાવવો નહિં

પથારીમાંથી ઉઠીને નિત્ય ઉપરના મહામંત્રનો પાઠ કરી જવો ને પછી કામધંધે લાગવું.

ખેતીવાડી વિજ્ઞાનના અધીપતિ,
દુલેરાય છોટાલાલ અંજારીઆ.

પ્રભુ વર્ષાદ વરસાવો.

—(૦)—

ગઝલ.

અરે ! ઓ નાથ કરૂણાળુ, કૃપા અમ ઉપરે લાવો,
બચાવો દુઃખથી દાતા. પ્રભુ વર્ષાદ વરસાવો. ૧
ચઢી છે આઠ આ ધરણી, ચઢ્યો ભૂભરાજ જાણુ તરણી,
હવે અહીં હાથ નિભાવો, પ્રભુ વર્ષાદ વરસાવો. ૨
ગઈ આર્દ્રા ચાની, પુનર્વસુ પુષ્ય પણુ ખાલી,
અશ્લેષા આન સુઝાવો, પ્રભુ વર્ષાદ વરસાવો. ૩
આકાશે વાદળા થાએ, ચઢી ખાલી વયા જાએ
વધુ નવ નાથ લલચાવો, પ્રભુ વર્ષાદ વરસાવો ૪
ખરાડે ગાય બહુ ભુખે, મરે પ્રાણિ ઘણાં દુખે,
જરા રહેમીયત દીલ લાવો, પ્રભુ વર્ષાદ વરસાવો. ૫
ખેડુતે ખંતથી ખેડી, જમીનો માતીકા જોડી,
પડ્યો ખાલી બધો વાવો, પ્રભુ વર્ષાદ વરસાવો ૬
થઈ ચીજો બધી મોંઘી, મળે નવ લક્ષ્મિ ક્યાંઈ શોધી
કરીએ આ જઈ દાવો, પ્રભુ વર્ષાદ વરસાવો. ૭
ગુન્હાઓ આપના કીધા, પુણ્યમાં પાપ નવ દીધા;
આપી મારી ન લજાવો, પ્રભુ વર્ષાદ વરસાવો ૮

તા. ૨૫-૭-૧૮
રાજપુત બોર્ડીંગ
ભાવનગર

ધીરસિંહ બહેરાભાઈ ગોહેલ.

ચીના ભાગ કરતાં બમણો હોય છે. વળી લીલાં પાંદડાંમાં ડાંખળીયાં હોય છે તેટલોજ ફોસફેરીકએસીડ અને ચુનો હોય છે.

ખેડુતો તાજાં લીલાં પાંદડાં ખાતરમાં વાપરતા નથી પણ સુકાં ભેળાં કરી વાપરે છે તેથી તેને સડી જતાં વાર લાગે છે અને લગભગ છ મહિને ગળી શકે છે કે સડે છે. ડાંખળી તો જરા પણ છ માસમાં સડતી નથી અને ચોમાસુ વાવેતર પાકી જાય છે ત્યાં સુધી તે કંઇ પણ કામ ખાતરનું બજાવતાં નથી પણ એમજ પડયાં રહે છે.

ખેતરમાં લીલું ખાતર નાંખવાનો હેતુ એટલોજ છે કે જમીનને મેહેવાઇથી મળી શકે એવો સેન્દ્રીય પદાર્થ વનસ્પતિજન્ય પદાર્થ પુરો પાડવો. આવી ડાંખળીઓ દર વાવેતર પાકી ગયા પછી વીણી લેવી ને બાળી નાંખવી એ તો મેહેનત ને ખર્ચ ફોકટનાં છે તેથી કંઇ પણ ખેતર સુધરતું નથી.

નાજુક કુમળી ડાંખળીઓ જે સહેલાઇથી સડી જાય કે ગળી જાય એવાં હોય છે, એટલુંજ નહિં પણ તેમાં લાકડા જેવી ડાખળી કરતાં મૃત્યુ પામેલા વનસ્પતિના ભાગો હોય છે તેથી તે ખાતર તરીકે બહુ કામ આવે છે

બીજો હેતુ લીલુ ખાતર નાંખવાનો એ છે કે–જમીનને જલદી પચે એવુ નાઇટ્રોજન પુરૂ પાડવું ને વળી સસ્તુ ને પાણીમા ગળી છોડનાં મુળીઆંથી ચુસાય એવી સ્થીતિનું તે હોય એટલે બહુ ફાયદો થાય.

જ્યારે ડાંખળી કરતાં બમણું નાઇટ્રોજન પાંદડાંમાં રહ્યું છે ત્યારે ડાંખળી કરતાં પાંદડાં બમણાં કીંમતવાન ગણાય છે માટે દરેક ખેડુતો ડાંખળીવાળાં પાંદડા કરતાં એકલાં કુમળી ડાંખળીવાળાં પાંદડાં ભેળા કરવાં ને ખાતરમાં વાપરવાં.

કેવા પ્રકારનું લીલું ખાતર વધારે ખોરાક વનસ્પતિનો સમાવે છે.

૧. પાકી ખરી પડેલાં ઝાડનાં પાતરા ભેળા કરી ખાતરમાં વાપર્યાં હોય તો તેમા ચુનાનો ભાગ વધારે હોવાથી છોડને ચુનાનો ખોરાક તરત મળે છે.

વળી તેમાં ફોસફરસ ને નાઇટ્રોજન પણ લીલાં પાતરામાં હોય છે તેટલુંજ હોય છે ને તેથી ઉતરે એમ નથી. લીલાં પાતરામાં Lantana વાપરવાથી પોટાશનો મોટો ભાગ વનસ્પતિને મળી શકે છે અને તેટલા માટે તેનાં આખા ઝાડવાં ભેળાં કરી બાળી નાંખવાં જો કે તેમ કરવાથી નાઇટ્રોજનને સેન્દ્રીય વસ્તુનું નુકશાન થાય છે પણ પોટાશને ફોસફરસ તેની રાખમાંથી ઘણો મળે છે, આ ઝાડવાં કે જે હરકત કરતા ખેતરોમાં છે તેનો નાશ કરવા માટે ને પોટાશ અને ફોસફરસનું ખાતર પુરતું મેળવવા માટે લેન્ટેનાનું ખાતર સૌએ વાપરવું જોઇએ. જો કે આને બાળી નાંખવાથી નાઇટ્રોજન અને સેન્દ્રીયપદાર્થનો ટોટો જાય છે ખરો પણ પોટાશ ૧૫ ટકા તથા ફોસફરસ સાડાચાર ટકા આ રાખમા હોય છે.

માઇસુરમાં ક્યાં ઝાડવાનું લીલું ખાતર કરે છે તેનાં નામ.

આવળ–આકડો–મેંદી–ઉમરો–પીપળ, પીપળો, વડ, પારસપીપળો, સાજોસરસો, આસો

ખેડુતો અને તેની કરજાઉ સ્થિતિ.

(ગતાંકથી ચાલુ.)

(૮) બળદો મજબુત અને ઘણી ઉમર ભોગવવાવાળા હતા. પણ હાલમાં દુર્બળ, અલ્પાયુષિ, અશક્ત ઉપરાંત મરણની સંખ્યા વિશેષ હોવાથી મોંઘવારી અબ્બે કે ત્રણ ત્રણ વર્ષે નવા લેવા જોઇતા હોવાથી ખેડુતને કરજ કરી લેવા જોઇએ છીએ. પ્રથમ વઢીઆરી ઓલાદનાં સિંધિઓ વ્યાપાર્થે ઘણાં પ્રમાણમાં આવતાં અને હપતા કરી ઉધાર આપી જતા વઢીઆરી ઓલાદનાં બળદો મજબુત, ટકાઉ, બળવાળા અને વીશ વર્ષ સુધીની આયુષવાળા હોવાથી તેને ખોરાક પણ સારો અપાતો કેમ કે સર્વ સાધારણ નિયમ છે કે સારૂં અને કિમતી હોય તેના પ્રત્યે વિશેષ લાગણી રક્ષા કરે છે. તેમજ વઢીઆરી જાત વખાણમાં હોવાથી જે ખેડુત પાસે વઢીઆરી જોડ હોય તે ભાગ્યશાળી ગણાય છે અને તે પ્રત્યે ખેડુત પોતાની સ્થિતિ ઉપરાંત સારો ખોરાક પુરો પાડી સશક્ત અને સુદ્રઢ રાખે છે. પણ હાલમાં ભાળવીની સંખ્યા વિશેષ છે તે પ્રત્યે એટલી કાળજી રખાતી નથી, આંખલા-ખુંટીમાની પણ એટલી બલ્કે એથી ઓછી કિંમત ગણાય છે તેની ઇજ્જત બીલકુલ ન હોવાથી ઘટ્યો અને પૌષ્ટિક ખોરાક આપી શકાતો નથી પણ દેશી ગોધલા હોય તો તેના પ્રત્યે સાધારણ લાગણી રાખે છે. શિરોહી જાતનાં બળદોની પણ એટલી કિંમત ગણાતી નથી કેમકે ખેડુતોનો મોહ વઢીઆરા પર ઘણો હોય છે તે નાગોરી પર પણ સારો ભાવ છે પણ તે દરેક સ્થળે જોવામાં આવતા નથી.-

સારા બળદને અભાવે હલકી ઓલાદના બળદોવતી કામ લેવું પડે છે તેથી એવી જોઇએ તેવી થઈ શકતી નથી અને ખેડ પ્રમાણસર ન થાય તો તેમાં પાક સારી પેદા ઉત્પન્ન થાય નહિ કેમકે જ્યારે જમીનને હળ વતી ખેડે છે ત્યારે તેમાંથી નવી જમીન-ફળદ્રુપ નિકળે છે તે જો ચિપાળાની ઋતુમાં ખેડવામાં આવેલ હોય તો તે ઠંડીમાં રહી ઉનાળામાં તપી-ગરમ થાય અને ચોમાસામાં વરસાદથી ભીંજાય એટલે તેમાં ખાતર ભરવા જેટલો ગુણ આવે છે અને પાક સારો ઉતરે છે માટે સારા બળદોની જરૂર છે.

(૯) ખાતર વિના જમીનનો નવો કસ જોઇએ તેટલા પ્રમાણમાં આવતો નથી, ખાતર એ જમીનને સુધારવાનું મુખ્ય સાધન છે તેમાં ઢોરોનું છાણું, બકરાની લીંડીઓ અને મુત્ર, ખાડ ઓળો વર્ષાઋતુમાં ભરી રાખેલ-કુંવળ-રાડાં વગેરે ચારનો ઓગાટ-નું પણ ખાતર સારૂં બને છે (ખાતર કેવી રીતે અને કેમ બનાવવું તેમાં કેટલા ટકા કસનું પ્રમાણ છે તેથી શું શું ફાયદાઓ છે વગેરે સવિસ્તર અગાઉ ખેતીવાડીવિજ્ઞાનમાં શ્રીમાન અધિપતિ તરફથી લખાઇ ગએલું છે) તે પ્રમાણે ખાતર બનાવી વિશેષ પ્રમાણમાં નાખવામાં આવે તો આબાદ પાક ઉત્પન્ન કરી શકાય અને તેથી પણ સ્થિતિનું પરિવર્તન કંઇક અંશે થઇ શકે.

(૧૦) ચાલુ વર્ષ એટલે બે ત્રણ વર્ષથી કુવામાં પાણીની ઘણીજ અછત છે તેનું કારણ વરસાદ ઓછો તે છે. પાણીને અભાવે ઘણે સ્થળે વાડીનાં મોઢમાં પાણી કેરવી શકાતું નહોતું તેથી માલ સુકાઇ જતો તેથી ઘણી હાડમારી વેઠવી પડી હતી તેમ કોઇ બની જાય.

ગોરક્ષા.

લેખક—મગનલાલ નરોતમદાસ પટેલ.

આપણા દુઝના ઢોરમાં ગાય અને ભેંસ એ બે મુખ્ય જાત છે. તેમનું દુધ, દહીં, માખણ અને ઘી આપણે એમને એમ અથવા અનાજની સાથે મેળવીને તેનાં જાત જાતનાં સ્વાદિષ્ટ પક્વાનો બનાવીને ખાઈએ છીએ. વળી તેમનાં છાણ મુતરનું બહુજ ઉપયોગી અને ઉત્તમ ખાતર બને છે. ગાય કરતાં ભેંસ ઘી, દુધ, વધારે આપે છે. પરંતુ ગાયના જેવું પુષ્ટીકારક નથી. ભેંશનાં દુધાદિ દ્રવ્યો ખાવાથી સ્નાયુમાં બહુ બળ વધે છે. એટલુંજ નહી પણ તે બહુ નીરોગી તથા ગુણકારી છે તેથી તે ઔષધ વગેરે કામમાં પણ ઘણાં વપરાય છે. એ શિવાય ગાયનું મુત્ર પણ દવાના કામમાં આવે છે. ગાયનું ઉપયોગીપણું એટલામાંજ પુરૂં થતું નથી. પરંતુ તેના પુત્રો કે જેમને આપણે બળદ કહીએ છીએ તેમનાં વડે આપણી ખેતીવાડીનું સઘળું કામકાજ બહુ સુલભ રીતે ચાલે છે. અને તેથી આપણને અન્ન વસ્ત્ર મળે છે. એ તેનું મોટામાં મોટું ઉપયોગીપણું છે.

ભેંશનાં પુત્રો (પાડા) થી બળદનાં જેવું કામ થઇ શકતું નથી. બળદ શરીરે બહુ જોરાવર તથા સહન શીલતાવાળા છે. "બળદ" એ નામની વ્યુત્પત્તિ બળ+દ=જોરની અવધી એવી થાય છે. બળદનામાં કહેણુતાનો જે ગુણ છે તે જોતાં એ નામ તેને બરોબર છાજે છે. ખેતીના કામમાં ઢોરની બીજી કોઇ પણ જાત બળદનાં જેવી ઉપયોગી જણાઇ નથી. તેનામાં જે અતિ બળ છે. એ તેની માતાની બલીહારી છે. તેઓ ઘણી મહેનત કરવા છતાં પણ એકદમ થાકી જતાં નથી. બાહુ બળજોરીનાં કામ તેઓ સેહેલેથી પુરાં કરી શકે છે. પોતાનાં ધણીનું કામ પાર પાડવા માટે જ્યાં જરૂર પડે છે ત્યાં તેઓ શરીરે તુટી જાય તેટલું જોર કરે છે. એમ ગાય જેવી હીતેચ્છુ માતાના આ હિતેચ્છુ પુત્રો પણ મનુષ્ય જાતી ઉપર ઉપકારના બહુ વરસાદ વરસે છે. જો બળદ જેવી ઉપયોગી જાતને ગાય જેવી જનેતાઓ જન્મ આપતી ન હોત તો આપણી ખેતીવાડીનું કામ હાલ જે પાયા ઉપર ચાલે છે. તે કરતાં છેક હલકા પાયા ઉપર ચાલત અને આપણે અન્ન વસ્ત્રની તંગાશને લીધે બહુ મુશ્કેલીઓમાં આવી પડત. એ રીતે ગાય ઇચ્છીત ફળને આપનારી છે. તેમજ તે સ્વભાવે બહુજ કંઆળ અને દયામણી દેખાય છે તેને જોતાં સ્વભાવિક રીતે તેના ઉપર આપણા હૃદયમાં બહુ વ્હાલ અને દયા ઉપજે છે. ગાયનાં જેવું રંક પ્રાણી બીજું એકે ગણાતું નથી. કેટલાક જણ પોતાના ઉપર પડતાં માર અથવા દુખથી બચવા માટે ઘણી નમ્ર વાણીમાં કહે છે કે હુ તો તમારી ગાય છું " ગાયની ગરીબાઇનો આ પ્રત્યક્ષ પુરાવો છે એ સર્વ કારણોથી ગાયની રક્ષા કરવી એ મનુષ્ય માત્રનો ધર્મ છે.

ગાયના એવા અગણિત ગુણોની જેવી કદર ભારત વર્ષમાં હિંદુ ધર્મના લોકો પ્રાચીન કાળથી કરતાં આવ્યા છે, તેવી કદર બીજા કોઇ પણ ધર્મના લોકોએ કરી હોય એમ

મી. અંજારિઆની ફુલવાડી કે ફ્લાવર

નીલમ્બીઅંમ સ્પેસીઓસમ

પદમ, કદમ અથવા કમળ

આ કમળની બીજી જાત છે, જે તળાવનાં તળીઆમાં ગાળ હોય અને જેમાંથી ક્ષકાઇને પાણી વહ્યું જાતું હોય અને જેમાં તાજુ પાણી આવ્યા કરતું હોય તેવા તળાઓમાં આ બીજી જાતના કમળ મહેલાથી ઉગાડી શકાય છે. પશ્ચિમ હિંદુસ્તાનમાં આ કમળ ફુલનો રંગ ગુલાબી હોય છે. મદ્રાસનાં કોરોમંડળ કાંઠાના ભાગોમાં સફેદ કમળ થાય છે. અને ગોવા તરફ પીળા રંગનાં કમળ થાય છે પીળા રંગના કમળ અમેરીકાના ફ્લોરિડામાંજ થાય છે બીજા ક્યાંઇ થતા નથી. તાજાં બીં ગારાના એકની અંદર ભેગા કર્યા હોય તેમાંથી પદમ કમળના રોપા થાય છે. તેનો વેલો ચાલે છે, તેની સાંધમાં ગાંઠ હોય છે. તે સઘને વાવવાથી પણ રોપા કરાય છે, પણ તેના કરતાં તાજા બીનાં કમળનાં રોપા કરવા એ સલામતનો રસ્તો છે, મોટાં શહેરોના બગીચાઓમાં તળાવો બનાવે છે, અને જ્યાં તાજા પાણીની આવ જાવ વધુ હોય છે, ત્યાં બાગની શોભા વધારવા પદમ કમળ વાવે છે.

નીમ્ફીઓલોટસ અગર પોયણા.

આ પોયણા કમળના ફુલનો રંગ સફેદ તેમજ રાતો હોય છે, તેનાં ફુલના પરાગ-રજને ડાંખળી હોતી નથી, તેથી બીજા કમળના ફુલથી ઓળખી શકાય છે, આ પોયણા કમળ મીઠા પાણીનાં તળાવોમાં ઘણા થાય છે પછી તે તળાવનું પાણી વહેતું હોય અગર બંધુ રહેતું હોય અને ઉનાળામાં સુકાઇ જતું હોય તોપણ તે થાય છે, બીમાંથી પોયણાના રોપ થાય છે. તેનાં બી ઘણાંજ બારીક થાય છે તેથી તેમાંથી રોપા કરવા બહુ મુશ્કેલ પડે છે. અગર તો જે તળાવોમાં તે થતાં હોય ત્યારે તેની ગાંઠો લાવીને વાવવાથી થાય છે. જ્યારે તેમાં ફુલ જોવામાં આવે અને તળાવમાં જે ભાગમાં તે ઉગ્યા હોય તે ભાગ પાસે લાકડું ખોડી નીશાની કરવી, પછી જ્યારે પાણી સુકાઇ જાય ત્યારે લાકડા પાસેથી ખોદીને ગાંઠો લઇ જવી અને રોપવી.

માહે ઑગષ્ટ કે શ્રાવણ માસમાં ખેતિવાડીમાં કામ કરવાનો કાર્યક્રમઃ—

જે ખેતરમાં આગલા મહીનાનું વાવવું બાકી રહી ગયું હોય તેમાં ચોમાસુ વાવેતર બાજરી, કઠોળ, કપાસ વિગેરે વિગેરેનું પોત પોતાના દેશાચાર પ્રમાણે કરવું.

ચોખા ડાંગર કે જાતના તરૂ ક્યારડીની જમીન તૈયાર કરી વરસાદ આવતો ન હોય, ખેતરો વરાપી ગયાં હોય તો શેરડી, ઘઉં, ચણા વિગેરે શિયાળુ વાવેતર માટે જમીન રાખી હોય તે ક્યારડાની જમીનને ખેડવી ને તેમાં પાણી ભરવું. ચુસાય તેમ કરવું અને ખડ રહેવા દેવું નહિ.

જે ખેતરોમાં વાવેતર થયું હોય તે મોલ ડુંડવા, વખેડવા જેવા થયા હોય તો તેમાં હુંદીયું હાંકી જમીન મોલની બે હાર વચ્ચેની પોચી કરીને ખડ કાઢી નાંખવું. બાગમાં કે ફુલવાડીમાં શેરડી એસ્પેરેગસનાં બીવાળી આકારનાં નીચા કાંઠાની રેતી, પાતરાનું સડેલું ખાતર, છાણનું ગળતીઉં ખાતર વિગેરે ભરીને વાવવાં તેમજ ફ્રેન્ચ બીન વાવવાં. ચારે બાજુના પ્લોટમાંથી ખડ નીંદી લેવું અને તે જમીન પોચી કરવી, જમીન ઉપરથી સુકી થઇ હોય તોજ ખુરપીથી કામ કરવું, ફુલનાં ઝાડ એસ્ટર, પીટુનીયા, સુરજમુખી, કેસર ફ્લાવરનાં બી વાવવાં; ગુલાબ કહણ, તાસદ; મેંદી ક્રોટન વિગેરેનાં દાતણ જેવાં કટીંગ કરી ક્યારામાં રોપી જવાં એટલે ફુટ થઇ નવા રોપા શિયાળામાં તૈયાર થશે.

ફળ બાગમાં, આલુચા, પીચ, નારંગી, સંત્રા વિગેરેના રોપ કરવા; આંખ ચડાવી બડીંગ કરવું.

સીતાફળ, જામફળના ઝાડમાં ફળ હોય તો ચુંટી કાઢી પારવાં પાડવાં એકાદ પાછળ રહેલાં ફળ મોટાં થાય, ગુલાબની આંખ ચડાવવી અને મીણનો મલમ ઉપર ચોપડવો. આ નવી આંખ ચડાવેલા ગુલાબ પોષ માસમાં પુરાં તૈયાર થાય છે.

આધિપતિ.

પત્ર વ્યવહાર.

દ્વારકા તા. ૧૧-૯-૧૭ મંગળવાર.

મે. ખેતીવાડી વિજ્ઞાનના તંત્રી સાહેબ જોગ,

દ્વારકાંથી લી. દર્શનાતુર સેવક હિમતલાલ વિ. દલપતરામના જયશ્રીકૃષ્ણ વાંચશોજી, વિશેષ લખવા તસ્દી આપવાની જે કેટલીક મુદત થયાં આપ સા. તરફથી ખુલાસો મળી એમ પત્રદ્વારા પ્રબંધમાં આવવા પ્રચ્છા થઇ હતી તે શ્રી દ્વારીકાધીશની કૃપા થયેથી જોગ

માહે ઑગષ્ટ કે શ્રાવણ માસમાં ખેતિવાડીમાં કામ કરવાનો કાર્યક્રમઃ—

જે ખેતરમાં આગલા મહીનાનું વાવવું બાકી રહી ગયું હોય તેમાં ચોમાસું વાવેતર બાજરી, કઠોળ, કપાસ વિગેરે વિગેરેનું પોત પોતાના દેશાચાર પ્રમાણે કરવું.

ચોખા ડાંગર કે ભાતનાં ધરૂ ક્યારડીની જમીન તૈયાર કરી વરસાદ આવતો ન હોય, ખેતરો વરાપી ગયાં હોય તો શેરડી, ઘઉં, ચણા વિગેરે શિયાળુ વાવેતર માટે જમીન રાખી હોય તે ક્યારડાની જમીનને ખેડવી ને તેમાં પાણી ઘણું ચુસાય તેમ કરવું અને ખડ રહેવા દેવું નહિ.

જે ખેતરોમાં વાવેતર થયું હોય તે મોલ ડુંડવા, વખેડવા જેવા થયા હોય તો તેમાં હુંદીયું હાંકી જમીન મોલની બે હાર વચ્ચેની પોચી કરીને ખડ પાડી નાંખવું. બાગમાં કે ફુલવાડીમાં શેરડી એસ્પેરેગસનાં બીજણી આકારનાં નીચાં કાંઠાની રેતી પાતરાનું, સડેલું ખાતર, છાણનું ગળતીઉ ખાતર વિગેરે ભરીને વાવવાં તેમજ ફ્રેન્ચ બીન વાવવાં. શાક ભાજીના પ્લોટમાંથી ખડ નીંદી લેવું અને તે જમીન પોચી કરવી, જમીન ઉપરથી સુકી થઇ હોય તોજ ખુરપીથી કામ કરવું, ફુલનાં ઝાડ એસ્ટર, ઝીન્નીયા, સુરજમુખી, કેસન ફ્લાવરનાં બી વાવવાં; ગુલાબ-કટીંગ, તાસુદ; મેંદી, કોટન વિગેરેનાં દાતણ જેવાં કટીંગ કરી ક્યારામાં રોપી જવાં એટલે ફુટ થઇ નવા રોપા શિયાળામાં તૈયાર થશે.

ફળ બાગમાં, આલુઆ, પીચ, નારંગી, સંત્રા વિગેરેના રોપ કરવા, આંખ ચડાવી ખડીગ કરવું.

સીતાફળ, જાંબફળના ઝાડમાં ફળ હોય તો ચુંટી કાઢી પાતળાં પાડવાં એટલે બાકી રહેલાં ફળ મોટાં થાય, ગુલાબની આંખ ચઢાવવી અને ગીણનો મલમ ઉપર ચોપડવો. આ નવી આંખ ચડાવેલા ગુલાબ પોષ માસમાં પુરાં તૈયાર થાય છે.

આશપતિ.

પત્ર વ્યવહાર.

દ્વારકા તા. ૧૧-૮-૧૭ મંગળવાર,

મે. ખેતીવાડી વિજ્ઞાનના તંત્રી સાહેબ જોગ,

દ્વારકાથી લી. દર્શનાતુર સેવક હિંમતલાલ. વિ. દલપતરામના જયશ્રીકૃષ્ણ વાંચશોજી, વિશેષ સખ્ત તસ્દી આપવાની જે કેટલીક મુદત અગાઉ આપ સા. તરફથી ખુલાસો મળશે એમ પત્રદ્વારા સંદેશમાં આવવા પ્રગટ થઇ હતી તે શ્રી દ્વારિકાધીશની કૃપા અનેક જોગ

માંહે ફેબ્રુઆરી અંક ૭ મો.

માંહે માર્ચ અંક ૮ મો.

માંહે એપ્રીલ, મે અંક ૯ મો ૧૦ મો.